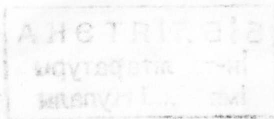
МІКОЛА АРОЧКА

КУРГАННЕ ✦ КРЭВА

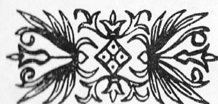
ДРАМАТЫЧНЫЯ
ПАЭМЫ

МІНСК
«МАСТАЦКАЯ ЛІТАРАТУРА»
1982

Рэцэнзенты
С. ГАЎРУСЁЎ, В. ЧАМЯРЫЦКІ

А $\frac{4702120200-095}{М\ 302(05)-82}$ 39—82

КУРГАННЕ

Памяці любага сына Леаніда

УСТУПНЫ МАНАЛОГ

Вёска Курганне. Крайняя хата — над ёй пахуча-ранішні дымок з коміна. Паблізу, над жаўтапесам рачулкі,— пашчапаная капліца святога Яна.

Раніца раптоўна гасне. Дым над страхой гусцее, засцілаючы ўсё попельна-шэрай плёнкай. За вёскай, у смузе лесу, выступаюць абрывістыя контуры Курган-гары. Адтуль глуха, як з падзямелля, даносіцца-нарастае маналог Янкі Курганнага. Нарэшце з'яўляецца і ён сам — вогненны прывід паэта. Над постаццю ўзвіваецца дымна-трапяткая плёнка.

Янка,
вогненны прывід паэта

Курганне,
Я з тваіх пластоў маўчання
Паўстаў, як здань.
Прарос мой немы боль.
Памёр тут час.
Згас цэлы свет... Дазволь
Твой дзень апошні ўспомніць
Як паданне...

Курган-гара,
Я твой лятучы цень.
З-пад каранёў прабіўся з тога свету
Да вас...
Я — прывід вогненны паэта,
Які тады не ўстаў з-пад чорных сцен.

Хрысцілі песняроў і гнеў, і тол,
Агонь, які на ўсё жыццё нявечыць.
Ды ўсё ж яны прыйшлі —
Свой свет засведчыць!
А хто з іх, хоць адзін,
Прыйшоў з тых сёл?!

У свет паэты з вогненных блакад
Дайшлі з маленства —
З песняй уваскрэслі!
Ва мне ж спалілі сведчанні усе, песні —
Пусцілі іх, як іскры,
З дымам хат.

Жахлівых сведак шмат.
Але паэта
Няма ў нас з вёсак вогненных. Няма.
Мой дух лятучы, пэўна што, дарма
Трывожна кружыць
Над звуглелым светам.

Курган-гара...
Крыжасты верх сасны
Не раз тут перуном пералжагнаны.
На той сасне я сам раскрыжаваны
І ў рове пахаваны
З дзён вайны.

Маё Курганне,
Дай прыўзняцца крыху,
Апалы дух пазбавіць нематы.

Ацерці з твару жвір і дым густы.
Прасцерці рукі над абрывам крыку
Астатняга...

За мной спакон
Шукалі нейкі грэх:
Я меў правы на край свой,
Бор свой, рэха...
Як гэта ўцяміць мне —
Былі там стрэхі,
І стрэх няма.
Не будзе болей стрэх!

Ні стрэх і ні мяне.
Я — толькі здань,
Што блудзіць ярам на сцяжыне скрухі.
Жыццё навокал — прывідныя рухі,
Дрэў прывідныя рукі,
Дзе ні глянь.

Я растварыўся ў моху і ў сасне —
У свеце тым,
Адкуль ніхто не ўстане:
На строме веку я —
Злы міф, паданне
З цяжкой гарой маўчання
На спіне.

З'ЯЎЛЕННЕ ХЛЕБА

У вёску Курганне ідзе бохан хлеба. На кужэльным ручніку, на руках старога Каляды, хлеб прыпыняецца насупраць капліцы святога Яна. Звяртаючыся да святога, хлеб вымаўляе вуснамі Каляды.

Хлеб

Ты ўсё яшчэ стаіш тут,
Святы Ян,

У зраненай асколкамі капліцы?
Каго ж цяпер над плыткаю вадой
Ты хрысціш?
І ў якую веру?
Вера?
Хто больш крыві ў пабоішчах праліў,
У войнах несупынных, калатні,
Чым людзі тваёй веры
І хрышчэння?
О, колькі каля ног тваіх сплыло
Крывавых Іярданаў!
Ты вадой
Хрысціў на пакаянне...
Але хто
Хоць раз, вялікагрэшнаю душой
Перад табой упаўшы,
Гэтай хваляй
Свае грахі па шчырасці абмыў?

Ты кажаш,
За табой услед ідзе
Мацнейшы за цябе... І будзе ён
Хрысціць тут не вадою,
А агнём!
Збярэ спачатку ў жытніцу сваю
Адборную пшаніцу,
А салому
Агнём нязгасным спаліць...
Я не знаю,
Чый ты прыход вяшчуеш за сабой,
Ды ўжо агонь пражэрлівы шугае
Па стрэхах нашых.
Чорны, ой нячысты
Агонь!
Людзей ён спапяляе, як зярняты.
Ён хаты — нашы жытніцы —
Глытае
У вогненнае, дымнае нутро.

З чаго ж тады мне нарадзіцца,
Хлебу?
З якіх зярнят?
Зярняты чыстай праўды,
Прыязнасці людской, паразумення
Ідуць на тло.
Адно пустое зелле
Буяе нечапана...
А з яго,
З насення злога,
Што учыніш?

Божа,
Калі ты ёсць у небе, не аслеп
Ад дыму нашых стрэх,
Дапамажы
У закляцці мне абрадавым,
З якім
Я ў свет пакутнаю зямлёй пасланы!
Няўжо схмялелае ў дзікунстве
Зло гатова
Галовы ссеч
І вёскам, і народам,
Каб дэспату вярхоўнаму на блюдзе
Паднесці іх,
Як некалі ў час балю
Тваю, ў крыві, паднеслі,
Святы Ян?

Хлеб на руках Каляды падыходзіць да ўстрывожана-маўклівай вясковай грамады, што збіраецца каля канцавых хат.

Хлеб

Мір табе, Курганне!
Гняздоўе знакамітых ганчароў.
Мір глініцы тваёй,
Што дорыць вёскам
Начынне звонкае—збанкі, свісцёлкі...

Мір гладышам тваім з надоем цёплым,
Гаршкам у печы...
Мір вам, каміны,
З якіх струменіцца дымок пахучы!
Мір вам, дзеці
З блінцом гарачым у руках...
Здавён, Курганне,
Ты прыткнула стрэхі
Каля гары —
У пошуку зацішку.
Але заўсёды за твае вуглы
Чапляліся ліхія навальніцы.
Расла не вёска ваша,
А на ўзлессі
Ад вашых могілак —
Курган-гара...

Ж а н ч ы н ы

— Пасланнік-хлеб...
— Прачысты, справядлівы!
— Ратуй сялібы нашы ад агню!

У с ц і н а
(расчыняе весніцы на свой падворак)

Ты сілай уладаеш таямнічай:
Дзе пройдзеш —
Стрэхі не кране пажар...
Пакінь закляцце на парозе кожным!

Ж а н ч ы н ы

— На покуць просімо!
— Хадзі на кут...
— Дзе нашы мужыкі сядзелі ўчора...

Х л е б

Не госцем я да вас іду на покуць.
Іду з агню,
Бядой вялікай гнаны.

Няхай свяшчэннай сутнасцю маёй
Тут кожны прычасціцца...

Усціна з кабетамі выносіць з хаты стол, нож. Хлеб на руках Каляды набліжаецца да стала. Усе заміраюць у чаканні высокага моманту абраду...
Раптам цішыню прарэзвае хрыплы вокліч — да стала хістка пляцецца нямецкі паслугач солтыс Турац.

Турац

Што за зборышча? Вон-цур-р-рык, бабы! Ану, расступіся, разыдзіся! Умэнт! А то я вас... Што? Хто тут гаворыць?! Хто мне пасмеў агітацыю разводзіць?.. Хлеб?! От ядры, жвір яго бяры!.. Пытаюся, хто табе дазволіў? Га?.. Ты ўзяў у новай уласці дазвол? Хлеб, ану пакажы свой аўсвайс!

Жанчыны

— Зусім здурнеў наш Турац!..
— Патрабуе аўсвайс у хлеба!
— Ідзі праспіся, аўсвайс рыжы...

Турац

Маўчаць! Мне загадана: убачу — затрымаць! Даставіць у ка-ман-да-ту-ру... Але спачатку... Тэк-тэк... Я мушу спачатку скласці акт. Па форме ўсёй і строгасці. *(Садзіцца за стол.)* Адкуль ідзеш, хлеб?

Тахвіля

Ну, ці не зглузду ты з'ехаў, солтыска! Гляньце на яго: учыняе допыт хлебу!

Турац

Кажу, маўчаць! Ідзе дазнанне. *(Кладзе на стол паперыну, хімічыць у губах аловак.)* Куды ідзеш, пытаюся? З якім заданнем? І хто ты ўвогуле такі?

Хлеб

Я — хлеб,
Рашчынены ў дзяжы вайны,
На папялішчах горкіх замяшаны.
Іду я з печыва бяды
Ад вёскі ацалелай —
І да вёскі.
Іду з дзяжы — ў дзяжу,
Ад вуснаў перасмяглых —
І да вуснаў...

Турац

Ты, хлеб, мазгі мне дужа не таго... Кхэ-кхэ... Не тлумі!

Усціна

Яны і так затлумлены ў цябе!

Турац

Маўчаць! А то вы ў мяне іначай загаворыце... У ка-ман-да-ту-ры! Во як! Там усім вам языкі развяжуць... І табе, хлеб! Гавары мне толкам. Хто з табою звязаны? Хто з табою гэтай ноччу быў?

Хлеб

Хто быў са мною?..
Пяць маіх братоў!

Турац

Пяцёх? *(Ажыўлена тыцкае алоўкам пад рыжыя вусы, хрыпла крэкча — пад руку яму падсоўваюць бутлю мутнай самаробкі.)* От ядры, жвір яе бяры. *(П'е.)* Як памыі... Тэк-тэк. Значыцца, пяцёх? Хто ж яны, твае браты?

Хлеб

Мы — пяць хлябоў.
Раслі ў адной дзяжы,

На горы чорным разам замяшаны,
Апалены адным пякельным духам
На подзе вогненным...

Турац

Ты зноў мне тлуміш! Я знаю — хто ты! *(П'е.)* Кхэ-э-э... Ты — партызан! І ты, і твае браты... Знаем мы вас! Хо-о, ці мала расце вас у вясковых печах для лясоў! Ну, прызнавайся... Лепш будзе!

Хлеб
(звяртаецца да грамады людзей)

Прыйшоў я з запаветам ад зямлі.
Яна мяне грудзямі ўскарміла!
Пусціла ў свет —
На пошукі ратунку
Ад спапялення...
Людзі, хай гартуе вас
Агонь,
Што апаліў маю скарынку.
Хай вас яднае кроў,
Што ў тым агні,
Звуглеўшы, на скарынцы запяклася.
Вы чуеце пякельны хлебны дух?
То — слёзы ўдоў, дзяцей,
То — горкі попел
Сёл вогненных...
Я ў вёскі грукаю:
Каштуйце, людзі,
Вось гэты бохан з печыва вайны!
Не абыходзьце лустаю маёй
Ні добрага,
Ні злога чалавека.
Так-так... Ні злога чалавека!
Няхай мой боль пякельны
І ў яго
Нячыстае нутро перабярэцца!..

Турац
(хапае нож, цягнецца да хлеба)

Дык от які ты! Кхэ-хэ... Бач, які дабрадзей знайшоўся — і пра мяне клапоціцца! Пра маё нутро! Тады ходзь-ходзь сюды... На закусь! *(П'е.)*

Жанчыны

— Не смееш!
— Ён благаславенны!..
— Не дамо паганіць!
— Адсохнуць рукі злыдню!

Усціна

Жанкі...
А чуеце, што кажа хлеб?
«Не абыходзьце лустаю маёй
Ні добрага,
Ні злога чалавека.
Так-так... Ні злога чалавека!»
Няхай і ён сабе адкроіць скібку
Ад бохана...
Няхай і ён адкусіць
Кавалак тога гора, да якога
Прыклаўся сам.
Хай добра пасмакуе
Яшчэ раз братняй, з вогнішча,
Крыві!..
А можа, засмыліць?!
Апомніцца?..

Турац са страхам утаропліваецца на бохан хлеба. Адступаецца, перакульваючы ўслон. Размахвае нажом. Вяскоўцы заломваюць яго руку — выкручваюць нож. Цягнуць да пагрdébка ў агародзе. Але зачыніць не ўдаецца. Солтыс раз'юшана выкручваецца і, кульнуўшыся за плот, бяжыць за гароды.

З'ЯЎЛЕННЕ БАЦЬКІ

Я н к а,
в о г н е н н ы п р ы в і д п а э т а

З дабром ідзеш
Да кожнага ты, хлеб.
Наіўнай веры
Колькі ў цябе, бохан!
Табе даўно б не шкодзіла
Стаць богам
У свеце тым,
Што ад злабы аслеп.

З дзяжы вайны
На наш лясны парог
Прыйшоў ты —
Веры,
Моцы духу ўзычыць.
З абраду ты —
Відаць, крыху язычнік,
Паганскі бог,
Ды не паганы бог!

Жанчыны вяртаюцца да стала. Кладучы на стол ручнік з хлебам, К а л я д а звяртаецца да людзей — яго вуснамі зноў прамаўляе х л е б.

Х л е б

Дык вось мой запавет вам:
Па крупінцы
Раздайце ўсім мяне... Усім!
А рэшту —
Тут, у дзяжы удовінай, заквасьце:
Вазьміце шчопці стогну з папялішч,
Дзіцячую слязу...
І промень веры!
Мукі вазьміце —
З кожнай хаты жменю.

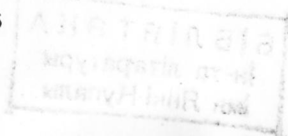
Печ напаліце звечара, а ўранні
З праменнем першым
З поду пяць хлябоў
Пашліце ў пяць дарог — у свет трывожны.
Запомніце:
Калі ўвесь гэты свет,
Праўдзівы і зламысны,
Чорны, белы,
Прайду наўсцяж з наказам —
Вось тады
Я толькі адраджуся
У сутнасці сваёй,
Якой я ўзняў на ногі
Чалавека!..

Хлеб на рукі прымае Усціна. Нерашуча ўздымае нож. Мерыцца кроіць бохан — і не можа... Спалохана адводзіць руку!

Янка

Матуля, што з табой?..
Чаго так рукі —
Калоцяцца?..
Чаго ты так збялела?..
Апальвае тваё далоні бохан,
Нібы удовін лёс!.. Апанаваў
Цяжкі ўспамін? —
Няўжо зноў прывід бацькі?!
Матуля, не палохайся...
Рэж хлеб!
Во — так!..
Дрыготка ўпіўся ў бохан нож...
Ды што там?!
З-пад апаленай скарынкі
Струмень крыві гарачае запырскаў!..

Усціна ўскрыквае. Нож выпадае з рукі. Жанкі падхопліваюць Усціну, амаль непрытомную. Спрабуюць узяць з яе рук бохан хлеба, але яна моцна прыціскае яго да грудзей.

Усціна

Сцяпанка!.. Ты — ў крыві!..
Але прыйшоў...
Зноў да мяне вярнуўся!
Ты — жывы!
Цябе на Ярнеўскай дарозе не забілі...

Янка
*(саджае маці на лаўку,
робіць знак жанчынам)*

Пакіньце нас.
Нясіце ў хату хлеб.
Ёй пройдзе...
Гэта нечаканы ўдар.
Матуля, супакойся...
Гэта — прывід!
Крыві няма...
Табе, напэўна, зноў
Прымроіліся бацькавыя раны?
З кім ты гаворыш, мама?
Ну, не плач.

Усціна

Крывавыя сляды на снезе... Не!
Няпраўда!
Прэч, ліхія чуткі!.. Не.
Жывы... Ты дома... Вось ты!

Спакваля з'яўляецца **прывід** цяжка параненага **Сцяпана**.

Я рукамі
Кранаюся тваіх адкрытых ран.
Як іх раз'еў туман!.. Яны гараць
Раз'ятрана...
Хадзем барзджэй у хату.
Я зёлкамі прамыю іх і мяккай
Кужэлінкай перавяжу.

Сцяпан

Чакай...
Але чаму так людна ў нашай хаце?

Усціна

Да нас жа хлеб прыйшоў.
У хаце — хлеб!

Сцяпан

Ты сёння хлеб пячэш?
Я так і знаў!
Пах печыва... Як хочацца на міг
Кранууцца хлеба!..
Я пачуў здалёк,
Як свежым жытнікам запахла вёска!
Такі нязвычны, дымны і гаючы
Той пах!
Ён сёння ўсё нутро маё
Перавярнуў... Я косці адарваў
Ад жвіру і пайшоў —
На гэты пах!
Але чаго ты плачаш?
Дзіўна ўсё ж —
Чаго сышліся людзі ў нашай хаце?

Усціна

Хлеб гэты
З-за цябе прыйшоў да нас.

Сцяпан

Як... з-за мяне?!

Усціна

Хлеб, мусіць, памыліўся!
Скажы, Сцяпанка,—
Праўда, гэты хлеб
Зайшоў у нашу хату па памылцы?

Так, па памылцы!
Хіба я ўдава?!

Сцяпан
(з болем, сам сабе)

Навошта я ішоў сюды?..
Спяшаўся
На гэты дзіўны пах...
Ну чым цяпер
Тваю бяду суцішыць мне, Усціна?

Усціна

Пра што гаворыш ты?

Сцяпан

Пра гэты хлеб —
Ён горкі і круты... Не паспытаў
Яшчэ яго —
А ўжо сціскае горла!

Усціна

Ён — з печыва вайны...
Ён прадвяшчае —
Ратунак нам!

Сцяпан

Няўжо гэта яго
Пачуў я сёння ўранні на Курганні?
На ўсю ваколіцу — трывожны дух!

Усціна

Хадзем...
Табе патрэбна гэтым хлебам
Прычасціцца.

Сцяпан

У вас ён... быццам бог!

Усціна

Калі ўсявышні
Ад нашага парога адступіўся —
Хай будзе богам ён,
Пасланнік-хлеб,
Заступнік ад агню, наш абаронца.

Сцяпан

Мне карабін — і бог, і абаронца
Дзяцей і ўдоў.
Вы хлеб святы пячыце —
Лясам!
Павер, карысці будзе болей.

Усціна

Ты хіба хлебу гэтаму не верыш?

Сцяпан

Я болей зброі веру...
Толькі сілай
Злыдушнай сіле ўчынім мы канец.

Усціна

А ўсё ж — ты вер!
У хлеб, зямлёй пасланы.
Няхай па вёсках, нібы засцярога,
Ідзе абрад вайны...
Ах, як не верыць
Таму, хто ў свет з дабром ідзе,
Хто прагне
Уратаваць нас?..
Як не перадаць
Сваю слязу, свой боль?..
Я іх сама —
Пайду, на ўслоне зыбкім замяшаю,
Заквашу у дзяжы і жах, і стогн
На новым хлебе...

Сёння цэлай вёскай
Мы ўдовінае гора і любоў
Рашчынім!..

Сцяпан

Помсту рашчыніце!

Усціна

Хай будзе так...
Я рашчыню сама
Твой з перасмяглых вуснаў запавет.
Сваю любоў... І гора...
І адплату!
Спяку я печыва з усёй мукі
Заступнікам-барам,
Пяці шляхам —
Няхай у свет ідзе той запавет,
Аплачаны крывёю, самы чысты!
Адно прашу, малю...
Не адыходзь!

Сцяпан

Мне час!
У шлях зваротны зноў гукае
Мяне курган...

Усціна

Ой, чула сэрцайка маё...
Цяпер слязам маім — не высыхаць,
А чуткам — спраўдзіцца...
Зноў слепне дзень.
Крывавая зара ўвачччу... Сляды
Набраклыя ў глыбокім снезе...
Па тых слядах я ўсё блуджу...
Шукаю —
Дзе твой курган?
Каб я сама магла
Прыходзіць да цябе, калі ў душы

Жуда, нібы ў магіле!
Як жа мне
Убачыць хоць здалёк твой воблік-цень?
Хоць рэха твайго слова чуць?
Сцяпан,
Я прынясу табе наш цёплы хлеб
Уранні — так, як некалі дзяды
Дзядам насілі...

Сцяпан

Дзякую, Усціна...
Там хлеб не трэба.
Ні дзядам, ні мне.
Нас мучыць толькі прага-успамін
Пра хлеб,
Як пра глыток вады халоднай...
Але ў тваім памкненні ўчуў я
Святасць,
Якісь нязнаны патайны саюз
Любові і абрадаў... Я пайду!
Але яшчэ вярнуся на сутонні.
Я сам прыйду па хлеб,
Што ты спячэш.
Сам занясу яго ў Сухінскі бор
Да партызан...
Хай перад новай бітвай
Тым хлебам прычасцяцца!

Усціна

Ой, цішэй!
За намі хтось цікуе...

Сцяпан

Гэта ён...
Наш вечны спадарожнік...
Ты не бойся!
Я невідомкам стаў для здрадных воч.
І толькі калі ўчую дух паганы,

Запыюць раны страшна...
Я пайду!
Сырым пяском іх падлячу...

Усціна

Чакай!..
Не адыходзь!.. Я зноў адна...
Адна...

Прывід Сцяпана знікае. З ганка кабеты клічуць Усціну: пара рашчыняць хлеб. Але яна як не чуе. Утаропленa глядзіць у бок Курган-гары...
За прывідпай постаццю бацькі кідаецца Янка, але яго прыпыняе жаночы голас.

Тахвіля

Янка! Бяжы на Казлоў хутар... Накажы цётцы Настусі — няхай хутчэй падыдзе сюды, да хлеба... Няхай свае мукі крыху возьме. Ды пачакай трохі: на табе ў дарогу лустачку гэтага хлеба!

НА КУРГАННІ

Курган-гара... Лясны, абрывіста-сухадолы ўзгорак. Каля падножжа — зарослы леташнім бадыллем старадаўні курган. Над ім — жылаватыя галіны волата-дуба. Пераcвіст птушак. На прыгрэве — першыя пралескі.

Янка,
вогненны прывід паэта

Стары курган...
Над ім тысячагоддзе
Прайшло з грымотнай ношай навальніц.
Асела колькі згадак, таямніц,
Нібы цямніц,
Зямля, ў тваёй гасподзе!

Што тоіш ты
Пад сховам неметы —
Нашэсці даўніх крыўд?
Палону, здрады?
Як спрасаваліся твае паклады
Пад новымі пластамі гаркаты!

Пласты...
Наш край, напэўна б, скурганеў,
Гарбаціўся б нямой гарой маўчання,
Калі б праз гнеў —
Вось гэта веснаванне
Не прарастала,
Родзячы наш спеў.

Я б сам тут пеў,
Як родны кут лясны,
У лад вясны.
Але наканавана
Згарэць мне не ад песні.
Гэтак рана
Дарогу перайшлі мне
Курганы!

Вогненна-трапяткая плёнка над постаццю Янкі знікае. Ён зноў перад намі ў абліччы цыбатага юнака-падлетка. Ідзе назіркам між ядлоўцавых кустоў. Здзіўлена спыняецца ў густым папаратніку.

Я н к а

Прабач мне, тата...
Назіркам сюды
Ішоў я за табой лятучым ценем.
Ды на старым Кургáнні на імгненне
Я у траве згубіў твае сляды.

Ты знік нябачна...
Ці не ў наспе той,
Што ледзь жаўцее свежа ля Кургáння?

Адкуль той жвір з'явіўся на паляне
Сярод кустоў,
Сухой травы густой?

Скажы мне,
Прашчур-дубе — вартаўнік
Сівых вякоў,
Хто ў дол пясчаны свежы
Вось тут прайшоў, пераступіўшы межы
Нябыту і жыцця?
Прайшоў і знік?

Да свежай наспы, накульгваючы, падыходзіць хутаранін Самусь Козел. За ім з пралескамі — Ганя. Згледзеўшы іх, Янка хаваецца за камлішча дуба. Козел абкладае магілу дзёрнам.

Козел

Табе цішэй тут будзе,
На Кургані,
Сярод крыжастых соснаў,
Сярод продкаў,
Пахілых камянёў сівых, што з долу
Гарбацяцца, нібы пытаюць нема:
Хто тут яшчэ да нас прыйшоў —
У вечнасць?
Не знаю, хто ты...
Ды па світцы зрэбнай
Відаць, што наш ты чалавек...
Завеі
Адвылі над табой... Цяпер спачні!
Ёсць на зямлі у кожнага святыя
Правы —
На вечны свой прыстанак,
На камень абымшэлы ў галавах,
На жвіравы парог,
На тыя дзверы,
Кудой сышоў за продкамі услед...
Выходзіць ноччу будзеш ты з дзядамі

І слухаць з кургана —
Мо век, мо два —
Няўжо яшчэ у свеце не аціхла
Людская калатнеча?
Чуеце?!
Грыміць на нашых землях
Зноў бяда...

Г а н я
(ускладвае кветкі на грудок магілы)

Ты з кім так вусцішна гаворыш, дзеду?
З тым чалавекам?..
Хто ён?

К о з е л

Для яго
Мы ўсё з табой зрабілі што маглі.
Астанкі перанеслі... Ды імя
Яны нам не сказалі...
Папільнуй
Ускраек гэты, дзетка,— каб жа ліха
Не напаўзло ад Ярнеўскай шашы...
Адной не страшна?

Г а н я

Я ж — лесавічанка.

Козел пільна ўслухоўваецца ў рознагалосы пошум лесу. Знікае сярод дрэў на сцежцы... З-за старадрэвіны паказваецца Янка.

Я н к а

Лесавічанка, добры дзень...
Не бойся.

Г а н я

Спалохаў, ой...
Чаго ты на Курганні?

Я н к а

Чыя гэта магіла?

Г а н я

Ты сачыў?

Я н к а

Сачыў я не за вамі...

Г а н я

А за кім?

Я н к а

Скажы, нікога тут не бачыла?
Ну... хоць бы ценю?

Г а н я
(спуджана, з аглядкай)

Ценю?!

Я н к а

Між кустоў
Вось тут прайшоў нядаўна
Цень лятучы...
Ты не заўважыла?

Г а н я

Ну што з табой?
Ты ўвесь у нейкім тлуме...
Што за цень?!

Я н к а

Я сам не знаю — патайная сіла
Мяне вяла з сяла праз яр...
Як здань!

Г а н я

Якая здань?!
Яна ішла на хутар?

Я н к а

Ды не...
На хутар я ішоў да вас,
Пасланы хлебам...
Сам яшчэ не ўцямлю,
Што сёння творыцца наўкол...

Г а н я

І я...
Не разумею слоў тваіх —
Пра што ты?
Ты ўвесь нібы ў гарачцы...

Я н к а

Каго вы пахавалі ў той магіле?

Г а н я

Каго?
Яго імя зямля не скажа...
Мой дзед прынёс яго ў старой радзюжцы
Учора... Толькі косці...

Я н к а

Адкуль?

Г а н я

З-пад Ярнеўскай шашы.

Я н к а

З-пад Ярнеўскай?!

Г а н я

Ды чым ты так узрушан?

Я н к а
(углядаючыся, ідзе да магілы)

Я знаў, што гэта ты...
Нібы гара
На грудзі легла мне —
Няма прадыху!
Зімой цябе, скалечанага, ціха
Прывезла ў двор крывавая зара.

Чаму я не разгледзеў, не ўсачыў
Таго, хто краўся ўслед —
Да вокан хаты?
Чаму тады мой слых
Не быў напяты?
Зрок не гарэў вуголлем уначы?

Не ўпільнаваў!
А ты здушыў свой стогн,
Мой ранні сон трывожыць не дазволіў.
Чаму не прахапіўся я ад болю?
Не ўчуў праз сон —
Пачвару ля акон?

Цябе схапілі...
Скрывавілі раны...
Забінтавала кудаса твой след.
Дзе ты сканаў?
Дзе кануў на той свет?
Дзе ў муках задыхнуўся,
скатаваны?

Цябе ў дарозе кінулі на страту.
Як зімна ад тых чутак!
Ад бяды!..
Я да цябе не так прыйшоў сюды.
Устань, мой тата.
Раскажы мне, тата.

Як раны ледзяніла ўзвей-мяцель.
Як з пекла ў пекла везлі —
Не давезлі...
Як прах паганілі...
Як напрадвесні
Вятры раскрылі снежную пасцель.

Устань, мой тата.
Трэба нам удвух
Пагаварыць...
Дай сыну сваю сутнасць.
Я чую сярод нас тваю прысутнасць.
Я чую і праз гэты жвір
Твой дух!

Ты бачыў хлеб?
Даруй, здалося, тата,
Кроў нашых сёл ахвярных на нажы.
Запёкся немы боль там наш...
Скажы —
Хто ворага навёў на нашу хату?

Хто выдаў?!
Знаю,
Горкіх нашых слёз
Табе не трэба...
Спеюць гневу позвы.
Даўно хаджу я па сцяжынах помсты.
Да помсты партызанскай
Я падрос!

Устань —
Над гэтай прорвай жвіравою
Благаславі ў Сухінскі бор — туды,
На сцежкі гневу!
Знаю,
Што бяды
Мне не сквітаць адплатаю святою.

Не заглушу я матчынай тугі.
Пакуль між нас
На лапках ходзіць здрада,
Мая віна
Без жалю, без спагады
Пячэ мяне...
Устань, мой дарагі!

Ганя палахліва глядзіць на свежы дол, нібы чакае адтуль з'яўлення таго чалавека, што тут пахаваны. Узрушаны Янка таксама нібы чакае цуду з'яўлення бацькі. Але дол маўчыць.

Схамянуўшыся, Янка кідаецца да старога дуба, караскаецца па камлішчы на ніжнюю галіну. Рука цягнецца да дуплішча, што чарнее пад рагаватым суком. З дупла спуджана вылятае птах.

Г а н я

Ах, Янка, як мне страшна... Злазь!
Шуміць
Нядобра бор... Не патрывож гнязда!

Я н к а

Чакай... Я нешта прыхаваў тут —
Глянь!

Г а н я

Злазь, мой Янулька...
Што ты робіш? Божа!

Янка дастае з дуплішча рабаватыя птушыныя яйкі. Кладзе ў шапку... Саджае зноў руку ў дуплішча і з-пад гнязда выцягвае зеленавата-рабую, у насечцы, трафейную гранату.

Глядзіць на шапку з яйкамі — у адной руцэ, потым на лімонку — у другой.

Я н к а

Адзін паклад — вясны.
Другі — вайны.
Як часта разам вы ў адным дуплішчы

То песню спеліце,
То папялішчы.
То сееце жыццё,
То — курганы...

Паклад вясны,
У схоў свой дупляны
Вяртайся —
Ды праклюнься ў нябёсы!
А ты — сплаці за матчыныя слёзы
І ў кут наш не хадзі,
Паклад вайны!..

На дрэвы налятае парывісты цень хмары. Недзе ў гушчары чуецца хрусткі трэск галіны.

Г а н я

За намі нехта сочыць... Янка, злазь!
Вунь з гушчару, за соснамі...
Ой, божа!

З-за яра нарастае гул машыны. Ускрыкнуўшы, Г а н я стрымгалоў кідаецца ў бок хутара...
У спешцы, разгублена Янка піхае лімонку за пазуху. Шапка з птушынымі яйкамі падае. Унізе, на жылаватых каранях дуба, беляхцяць рабавата-мокрыя шкарлупіны.

ПАРТЫЗАНСКІ ХУТАР

Хутарскі двор. Хата з каморай, збоку хлеў, воддаль гумно. Сярод двара — студня з вядром на ланцугу. Пры сцяне хаты Н а с т у с я развешвае адпараную бялізну. З хлява з пустым рэшатам выходзіць К о з е л.

Я н к а,
в о г н е н н ы п р ы в і д п а э т а

Калі ў вашых мясцінах
Ацалеў хоць адзін
Партызанскі хутар,
Прашу вас: не зносьце яго!

Пакіньце пры самай дарозе веку:
З печчу-таўстухай —
Колькі з-за чорнае засланкі
Тут узыходзіла боханаў-сонцаў
(кожную ноч!);
З прашараванымі кляновымі ночвамі,
Дзе кіпень круты з чыгуноў
Вяртаў закарэлым бінтам і кашулям
Белакужэльную свежасць
(кожную ноч!);
З чорнай трафейнай каністрай,
Медным змеевіком на пліце,
Дзе выціскалася сіняя моц
Па кроплі на раны
(кожную ноч!);
І з тым абразом —
На куце, ў льняных ручніках —
Перад якім на калені
(кожную ноч!)
Падала стомлена маці,
Хрысцячы вокны і дзверы,
Родную зямлю.

На падворак, задыханая, улятае Г а н я.

Г а н я

Немцы! Ад Ярнева ідуць машыны... Барзджэй!

Пад рукамі ў маці абрываецца дрот з бялізнай. Козел з пустым рэшатам пускаецца подбегам да гумна... Позна... Адтуль, з тыльнага боку, на хутар заходзяць некалькі карнікаў. Ідуць міма гумна — у бок хаты.

Н а с т у с я
(са слязамі да Гані)

Уцякай!
Ах, дачушка мая, уцякай!
Гэта наша бяда ідзе.

Перапора яна ўсе куткі,
Ператрасе стадолу,
Ой, не пашкадуе нікога...
Уцякай!
Ці не бачыш, крывінка мая,
Гэта ж наша пагібель ідзе,
Не адмолішся ад яе,
Не адкупішся —
Перанішчыць усё,
Да самага кораня...
Уцякай!
Ляці барзджэй, саколка мая,
Праз яр баравы ў сяло.
Бяжы:
Хоць людзям накажы —
Ой, не ходзіць бяда адна!..
Уцякай!
Яшчэ выслізнуць можна
З бяды хутарской
Табе, хоць адной!
Ну чаго ж ты стаіш у слязах?
Ах, мацер боская, літасцівая,
Абразумі ты яе, ўратуй!
Пашкадуй ты хоць, дочанька,
Татку нашага!
Калі прыйдзе дахаты з вайны —
Каго застане?
А ён цябе песціў, так любіў!
Чым ён гора сваё —
без цябе —
Суцяшаць будзе?
Хто раскажа яму,
Як жылі мы ўсе ночы-дні
Тут, на хутары партызанскім,—
Хіба чорны камень?

Тры карнікі і солтыс Турац падыходзяць да хаты. Каля студні ў разгубленасці стаіць з рэшатам стары Козел.

Турац

Чаму сустракаеш з пустым? Кх-э-э, благая прыкмета!.. Прызнавайся, на днёўцы партызан няма?

Немец

Партызан — хаўз?

Козел

Няма ў нас партызан... Нямашака.

Настуся

Паночкі, проша ў хату... Да стала. Якраз і яечня ў печы! Можа, вы не снедалі?

Турац

Ух ты, накрывай добры стол, Настуся! Каб і да яечні было... А то ліха не абярэшся! *(Адводзіць Настусю ўбок.)* Ты мне, як перад бацюшкам на споведзі... Дзе партызаны? У хаце?.. У гумне?.. Галавой не круці, як кругаглоўка. Мы-то знаем, што яны тут заляглі на днёўку. Па вачах бачу... Кх-э-э... Не адкрушішся! Табе, як добрай, кажу... Бачыш, ідзе аблава па хутарах. Чаго губу закусіла? Прызнавайся. Потым позна будзе!

Адзін з немцаў пачынае пільна ўглядацца некуды за паркан, у бок лесу. Кладзе між штыкецін карабін. Цэліцца... Потым рэзка махае рукой: «Ком! Ком!» Цераз паркан на падворак пералазіць напуджаны, здзіўлены Янка. Рукой стараецца захіліць пазуху, дзе прыхаваны небяспечны трафей.

Турац

Чаго ты, падшыванец, бяжыш на хутар? З наказам?.. Хацеў апярэдзіць нас? Хто паслаў?.. Ану, вываарочвай кішэні!

Я н к а

(дастае хусцінку з акрайчыкам хлеба)

Во хто паслаў мяне на хутар —
Хлеб!
Прыйшоў ён з папялішч у нашу вёску...

Т у р а ц

У-ф-ф... Што за напасць! Зноў уваччу той самы хлеб! *(Выцірае лоб рукавом.)* Чаго ты прэшся з ім? Выкінь!

Я н к а

Не... Гэты хлеб свяшчэнны!
Ён нясе
Па вёсках заклінанне ад агню,
Надзею на збавенне...
Каб, крый божа,
Не выбівалі нас...

Т у р а ц

Чорт ведае што... Насланнё нейкае!
Гэты хлеб — партызан!

Н е м е ц

Брот — партызан?! *(Асцярожна разглядае акраец.)*

Я н к а

Наказваў хлеб:
Раздайце яго ўсім!
Тут слёзы ўдоў, дзяцей,
Тут горкі попел
Сёл вогненных...
Хай кожны паспытае
Акраец гэты з печыва вайны...
Не абыходзьце ім —
Ні добрага,

Ні злога чалавека...
Так наказваў хлеб:
Ні злога чалавека!
Хай смыліць
Наш боль пякельны і ў яго нутры!

Турац

Маўчаць! Зарадзіў тут, вашывец, пропаведзь...
Чулі!

Янка

(да Настусі)

Вось гэты хлеб мяне прыслаў па вас.
Да печыва...
Жанкі ў нас рашчыняюць
Свяшчэнны хлеб...
Ідзіце, цётка Наста!

Настуся

Мне, сынку, з хутара ніяк няможна.
Ты бачыш, што за госці ў нас?
Так і скажы ў сяле!
Бяжы... Ой, не!
Замест мяне ад нашай хаты сходзіць
Да хлеба мая Ганька...
Дык бяжыце!

Турац

Кх-э-э!.. Запомні, сёння ні з аднаго хутара нават мыш не пралезе! Каб і не рып адсюль... А то ўмэнт дагонім! Во чым... Вядзі лепш, Настуся, у хату. *(Раптам заўважае абарваную на дроце пры хаце бялізну.)* А гэта што такое?!

Настуся

Дзе?.. Бялізну сёння перамыла збольшага...
Сушу.

Турац

Во-во... Аслепла? *(Тыцкае ботам.)* Між споднікаў — што такое, пытаюся? Бінты?! Ух, ядры, жвір іх бяры! Чуць не прамаргалі... Ану — у хату! Усё ператрасём...

У расчыненыя дзверы ўслед за Настусяй ідуць Турац і два карнікі — з аўтаматамі напагатове. Трэці вартуе на падворку. Козел з-пад студні цішком паварочвае да гумна, але на яго прыкрыквае вартавы немец — загадвае стаяць на месцы.

Янка,
вогненны прывід паэта

Адкуплялася хата...
Першаком, што панадна
Струменіўся сіне-ружовым агнём
У шклянкі...
Адкуплялася хата
Яечняй духмяна-падросцістай з печы,
Сухой каўбасой,
Знятай з ражна на гарышчы...
Адкуплялася хата,
Чым штодзённа жыла,—
Кіслай капустай, салёным грыбком,
Агурком з паграбка...
Адкуплялася хата
Прыцьмелым даўнейшым срэбранікам,
Што на ўсякі выпадак
Хаваўся за абразамі...
Адкуплялася хата
Гаспадыньскаю змушанай ветласцю —
У прыдачу да той каўбасы.
(Каб у горле ім стала ражном!)

Адкупілася хата... Захмялелыя прыблуды расчыняюць дзверы каморы. Увальваюцца, зіркаты і прагавіта вынюхваючы спажыву.

Адкуплялася цяжка камора:
Польцам апошнім сланіны,
Прыжоўклай, са дна кубельца...
Адкуплялася з болем камора
Глячком бурштыновага мёду
З багунніку, дзікай маліны,
Што хаваўся ашчадна на лекі...
Адкуплялася з енкам камора
Гаючым гусіным шмальцам,
Што з лекамі святаянскімі
Прыкладваўся разам да ранаў...
Адкуплялася слёзна камора
Расчыненым сквапна куфрам —
Хвастом палатна саматканага,
Шаляноўкай з гарачымі кутасамі,
Якая чакала з Ганяй
Яе маладога свята...

Адкупілася камора... Карнікі з Турцам хістка ідуць да хлява — на далейшыя «агледзіны» хутарской гаспадаркі.

Чым жа хляўку адкупіцца?
Куркай рабою з седала?
Цялём-сысунком, што даверліва
У рукі тыцкае пысай
І соладка пахне малодзівам?..
Чым жа хляўку адкупіцца?
Свінчом, што крапіўку раннюю,
Наставіўшы лыч, храбустае?..
Ці гэтаю параю коней
У дымна-каштанавых яблыках?
Ах, як смачна яны пахрумстваюць
З прыскрынка плывучы авёс!
Чые ж гэта коні?!
Хутарскія коні!
Гаспадарскія коні!
А чые гэта сёдлы
Пад сенам у яслях ляжаць?!
Чые?!

Турац

Ух ты, ядры... жвір іх бяры! Яны недзе тут заляглі... *(Увагнуўшы галаву, выносіць сёдлы з хлява, злосна шпурляе, бярэ ў аднаго карніка ліхтарык.)* Партызаны во дзе — на палатках! Лезьце!.. А я пасвячу. *(Ды лезці прыйшлося найперш самому.)*

Янка,
вогненны прывід паэта

Енчыць дрыготка драбіна
Пад цяжкімі каванымі ботамі.
Жоўтае вока ліхтарыка
Злосна па жэрдзі слізгае...
Хто між кулёў саломы
Тут, у застрэшшы, прыціх?
Замёрлі кулі — ні духу,
Стоена хлеў маўчыць...
Няўжо адкупіўся і хлеў?

Насцярожана-зіркатыя карнікі, перапароўшы ў хляве ўсе закуткі, падаюцца да гумна. Турац гоніць паперадзе гаспадароў хутара.

Расчыняй свае дзверы шырока,
Гумно!
Адкупляцца табе ўжо няма чым!
Вайна змалаціла, падгрэбла ўсё —
Да апошняга падскрэба.
Разышоўся ўраджай
Па дарогах, лясах:
Жыта ўмалотнае —
Хлебам трывуча-духмяным;
Ячмень —
Добра ўпараным крупнікам,
Півам успенена-маладым;
Авёс залаты —
Гнеўнымі іскрамі з-пад капытоў!

Засталася ў стадоле
Гара залатое саломы...
Гэй, а хто там на ўлежаным золаце
Так беспрабудна разлёгся,
Падкошаны сном малацільшчыкаў?
Чые гэта людзі?!
Хутарскія парабкі!
Гаспадарскія парабкі!
Бачыце — стома якая:
«Малацілі» тры ночы ўзапар!..
Ляжаць, як снапы на таку
З развязанымі перавясламі,
Ляжаць у абдымку з «цапамі» —
Ах, як недарэчы, бяздзейсна
«Цапы» тыя ў сцятым паўзмроку
Блішчаць!

Турац

Ух ты, ядры!.. Пабярэм, як курапатак... Амба!

Немцы

— Партызан!
— Хэндэ хох!

Аўтаматы зірката нацэлены ў расчыненыя дзверы — на золата злежалай саломы. Нядобры, задаволены рогат — мурашкі па спіне...

Янка

Мой тата!
Памажы... З'явіся зданню.
Не дакарай мяне... Благаславі.
За прывід твой,
За хлеб, што ў крыві,
Я сам між іх
Слупом агністым стану!

Пад ногі ворагаў ляціць лімонка. Дзверы засланяе дымны выбух...
За гумном — стрэлы, цяжкі тупат ботаў. Ланцуг нямецкай аблавы набліжаецца, ачапляе хутар. Па стрэхах пачынае шугаць агонь.

У ДЗЯДОЎ

Курган-гара. Я н к а цяжка паўзе між дрэў, кустоў. Спрабуе прыўстаць. Зняможана валіцца на вузлаватае карэнне дуба. Святло прыцьмявае — з'яўляецца постаць пад агніста-трапяткой плёнкай.

Я н к а,
в о г н е н н ы п р ы в і д п а э т а

Я да цябе,
Трывожны матчын дом,
З трызнення поўз,
З абдымкаў тога свету.
Я толькі ў апраметнай з жахам зведаў,
Што тоіць пад сабой
Курганны дол.

Які цяжкі ён,
Дол маіх дзядоў!
Не дол, а дом.
Час сцены не патрушчыў.
Там выспявае сэнс былых гадоў.
Там бой ідзе
За нашы з вамі душы.

Агнём і там пазначаны вякі.
З пячор звісае горкае карэнне.
І гэта — ўглыб! —
Нямое вымярэнне
Не выпускаў ніколі свет
З рукі.

Ідзе адтуль
Магутных сокаў рух.
Лістамі прарастаюць запаветы.
Не знішчаны,
Віруе з тога свету
У дрэве чалавецтва
Праўды дух.

Яго хісталі войны у бакі.
А чужакі
Таптал душы, пушчы.
Ды ўсё ж,
Яшчэ не скораны, відушчы,
З мальбой ён шэпча
Гэтыя радкі.

Янка ў прывідным абліччы паэта знікае. Зноў высвечваецца Янка-падлетак — ён у пакутным трызненні шукае вачыма свежы грудок бацькавай магілы. Прыўздымаецца, бязгучна і адчайна кліча.
З'яўляецца прывід Сцяпана.

Сцяпан

Я тут, мой сыне...
Я благаслаўляю
Тваю пралітую ахвярна кроў.
Ды апраўдаць яе ўсё ж не магу
Ні перад богам,
Ні сваім сумленнем.
Вайна — не для дзяцей.
Вайна — віна
Усіх дарослых перад вамі, дзеці!
Што бачылі,
Апроч пажараў, слёз,
Вы ў гэтым свеце,
Што ніяк для вас
Не можам мы улашчыць?

Янка

Ты прабач...
Не ўсё я споўніў... Не!
Ён недзе тут.
Ён — вобарацень, змеем абярнуўся!
Падбіты ля гумна,
Ён следам, следам
Мне напярэймы поўз па сасняку,
Між папараці...

Во — ён прытаіўся
У яры...
Чуеш, як агнём сычыць
Яго разяўленая зяпа?
Тата!
Як горача ён дыхае мне ў твар!
Аж лісце ад слюны яго атрутнай
На дрэвах курчыцца...
І скачуць, скачуць
У зрэнках маіх іскры...
Што ён хоча?
Ён прагне — сцежкі ў лесе пераняць
Майму наказу...
Як паспець мне ў вёску?
Як дапаўзці мне?!
Эх, каб у дупле
Я прыхаваў яшчэ адну лімонку!
А ў вёсцы месяць хлеб...
Вунь — рукі маці
У падыходзячым цягучым цесце...
Не ведае іх вера пра бяду.
А змей паўзе туды...
Як апярэдзіць?

Сцяпан

Не апярэдзіш, сын.
Змей — сотняногі.
Ён ланцугом аблавы заціскае
Курганне наша... Гэты лес і яр.
Ты чуеш гул машын?
Не дапаўзеш...
Сплыве жыццё апошняе ў дарозе —
У гэты мох, брусніччнік,
Жоўты жвір.
Я чую: быць бядзе!
Я не пушчу
Цябе з агню ў агонь...
Застанься тут!

Застанься — хоць адзін!
Ты — нашы вусны...
Ты мусіш выжыць, выйсці,
Каб у слове
Апаленым зноў адрадзіць наш свет!
Перадыхні на бацькавых руках.
З пабітых ног я кроў тваю спыню,
Твар абатру і лоб твой астуджу...
Цябе я ціха-ціха залюляю,
Нібы ў калысцы...
Чуеш песню дрэў?

ПЕСНЯ ДУБОВАГА ЛІСЦЯ

Шапоча ў вясновым блакіце
Над першай зялёнай травою
Дубовае жоўтае лісце,
Сухое, даўно нежывое.

Пяклі маразы і сцюжы,
Вятрыска надрыўна скуголіў,
Ды лісця сухога не здужаў
Ніхто у дубовым голлі.

Адолее нас толькі свежы
Лясны веснавей у зацішку.
Ён промнем блакітным разрэжа
Набраклую сокам пупышку.

Журботлівы сум сухалісця
Не значыць, што дрэва сухое.
З адчаю трывогі не біце:
Абы карнявішча жывое!

З пластоў нежывых, безгалосых
Яно вузлавата, па жылах
Не раз яшчэ ўздыме ў нябёсы
Вяршынна-зялёную сілу.

Янка ўпадае ў сон-забыццё. Вецер трывожна ўзвывае ў дубовым лісці. На ўзлеску нарастае гул машын. Па лесе ідзе чужагалосае рэха.

Сцяпан

Яны ідуць аблавай...
Ты заснуў.
Зняможаны, ты бачыш сон крывавы.
Для іх я — невідучы.
А цябе
Яны з бацькоўскіх рук
Са смехам вырвуць.
Твой сон
Працягнецца ў трызненнях новых,
У пекле катаванняў...
Не аддам!
Вы чуеце — з калыскі маіх рук
Не вырвеце!
Яшчэ ёсць выйсце, выйсце!
Во — жоўты мой курган:
Пад дзёрнам —
Мой уваход!
Мой жвіравы парог.
Яго ты, сынку, толькі ў сне, у сне
Са мной нябачна, ціха пераступіш...
І толькі ў сне
Назад вярнуцца зможаш.
Цябе я ў свеце тым схаваю!
Спі...

Постаці бацькі і сына апынаюцца ў бякла-дрыготкім святле, сярод хісткіх сполахаў, ценяў...
Янка цяжка працірае вочы. Здзіўлены, апускаецца з рук бацькі і ўстае на ногі.

Янка

Куды я трапіў?
Вусцішна навокал...
Нібыта праваліўся я ў прадонне.

Сцяпан

Ты ўжо ачнуўся, сын?

Янка

Няўжо я спаў?
Наўкол у хісткіх водблісках снуюць
Якіясь цені... вусцішныя здані...
Ну дзе мы?!

Сцяпан

Мы знайшлі надзейны схоў
У продкаў...

Янка

Дзе?

Сцяпан

Не бойся... На тым свеце.

Янка

Мы ў пекла трапілі?

Сцяпан

Ну што ты!.. Пекла
Не тут...
А там — наверсе, на зямлі.
Такога віру вогненнага, дзе
Людзей жывымі паляць на вуголле,
Тут аніякім д'яблам не раздзьмуць!

Янка

Ага, цішэй тут...

Сцяпан

Сынку, не зусім.
Не можа быць зацішша ў апраметнай.

Я н к а

Я чую быццам стогн глухі...
Адкуль ён?

С ц я п а н

То — наш мінулы час...
Нялёгкі,
Зляжалы мацярык былых вякоў —
Яны, нібыта з поля бою воі
Смяротна раненыя — ўсё канаюць.

Я н к а

А хто крылуе там, над стогнам?
Воран?

С ц я п а н

Адроддзе хіжадзюбых.

Я н к а

Што ім трэба?

С ц я п а н

Там, на арэне ярасных пабоішч,
На землях, што мячы спаласавалі,
Яшчэ спажыва ёсць!

Я н к а

Астанкі вояў?

С ц я п а н

Ды не!
На свеце тым патрэбен кіпцю
Не прах...

Я н к а

А што?

Сцяпан

Душа! Душа ім трэба...
Яны пасланы душы забіраць
У тых,
Хто, нават ідучы сюды,
Душу ўтрымаў...
Ім напачатку трэба
Злыдушнай хітрасцю або прымусам
Душу зарабаваць...
А потым можна
Кляваць і цела!
Зрэшты, можна цела
І не расклёўваць цалкам:
Без душы
Ужо сабе яно не падуладна...

Хіжадзюбы цень нізка пралятае над галовамі Сцяпана і Янкі. Сцяпан рашуча адмахваецца рукой.

Як цяжка, сын мой, вечна адбівацца
Нам ад рабунку душ...
І на той свет
Яны гурмой услед ляцяць.

Янка

Во — зноў!

Сцяпан

Не бойся...
Глянь, як хіжа і глюгаста
Яны віжуюць над галовамі
Дзядоў...

Янка

Я бачу —
Там, за дымам, толькі здані...

Сцяпан

Ды вунь — пад каранямі старадрэвін
Сядзяць каля кастроў...

Янка

Там — нашы продкі?
Як пільна ўвысь глядзяць!
Няўжо яны
Асуджаны тут вечна адбівацца
Ад хіжакрылых?

Сцяпан

Тут не ўсе ўтрываюць,
А толькі тыя,
Хто быў моцны духам.
Зірні, во — палясоўшчык... Барада —
Як смольнае карчэўе... У руках
Разгалых, вузлаватых колькі ён
Ператрымаў мядзведзяў і зуброў!
А потым на рагаціне сваёй —
Прыблудаў розных...
Поруч з ім — ганчар
Курганскі, наш... У месіве гліняным
Умеў ён замяшаць усе дзівосы
І моц зямлі сваёй...
А там во — бортнік...
Каваль... Гарбар...
Там — сейбіт і плугар...

Янка

А хто вунь да дзядоў прысеў у круг
І ў водбліску агню удумна, з болем
Гартае кнігу тоўстую?..

Сцяпан

Скарына...
І тут ён не цураецца ні цесляў,
Ні пастухоў...

Відаць, рашыў з дзядамі
Развaжыць беды свету, разгадаць
Святую прытчу пра агонь...
Ты чуеш,
Як заклінае ён глюгаста-хіжых?

Сцяпан і Янка кіруюць бліжэй у бок кастра дзядоў. Спыняюцца.

Янка

Я слоў яго таемных штось не ўцямлю...

Сцяпан

Нічога, сынку, потым разбярэшся!
Адціснецца на памяці тваёй
Тут слова кожнае, як на паперы
Ягоны старадрук...

Над вогнішчамі дзядоў зніжаюцца раз-пораз, выпускаючы кіпці, драпежныя цені. Скарына адганяе іх прэч разгорнутай кнігай.

Скарына

Прэч, ідаласлужыцелі,
Няшчаснае адроддзе сатаны!
Вам нашы душы трэба?
О, ўсявышні!
За грэх які ты ў кіпці нечасцівых
Аддаў мяне?
Бярыце прах мой, тлен...
Але душу —
У пасеве светлых літар —
Вам не скляваць, як зерне на раллі,—
Тут, на старонках родных першадрукаў.
Прэч ад дзяцей маіх адзінародных!
Ад кніг, якім жыццё тут — з рук маіх
Давалі на вякі ўсе
Прага, Вільня...
Я перадаў ім з плоццю і крывёй
Жывую мудрасць, розум дасканалы,

Навуку міласці і другалюбства,
Навуку ўсякай праўды... Хай яны
У дабрадзействе будуць,
Як свяцільнік,
Як скарб прачысты, прэблагаславенны,—
Табе, люд паспаліты, для пажытку
І дабратлівых цнот...
Хіба без іх
Сягоння ў свеце можна справаваць?..

Я сыты быў духоўным прыніжэннем,
Як той Іоў,
Я праклінаў свой дзень,
Калі пабачыў я святло дзянніцы.
Я вобмацкам хадзіў удзень, як ноччу.
Але нідзе не ўблытаўся нагамі
Ў цянёты зла...
Ішоў я не на баль,
А ў хаты плачу...
Я лямантаваў
У тайніках душы сваёй — і з твару
Сціраў я жоўць аспідаву цішком
Рукой доўгацярпення...
Я пытаўся:
Навошта чалавеку дадзен розум?
Моц розуму — хіба не ў аддаленні
Ад зла?
Навошта ласка гэтай мовы,
З якое бог пусціў мяне на свет?
Хіба праз моц яе, праз чарадзейства
Не прарастаюць еднасць?
Наша моц?
Навошта нам прыроджаны свой кут,
Свой край радзінны?
Ці не для пазнання
Саміх сябе у свеце?.. Дык які ж
Мой грэх?..
Не я,

А край мой распачаў
Сяўбу на белым полі кніг маіх...
Не я,
А дух разумнасці у свеце
Маёй рукой насенне літар сыпнуў
Для размнажэння мудрасці і веры
Жываначальнай...
Я прарakаваў
Вялікую высокасць чалавеку!
І ён такім адродзіцца яшчэ,
Калі засцеражэ ад цемнатвораў
Душу сваю...

Янка стаіць заварожаны гаючай, магутнай сілай пачутых слоў. Спачатку ён не заўважае, як на голас Скарыны пастрашліва ляціць доўгі чорнасутанны цень. Згледзеўшы, Янка ўскрыквае.

Я н к а

Глядзі, крыжастым, выпушчаным кіпцем
Глюгасты цень падчэпіць кнігу...

С ц я п а н

Не!
Ён не пасмее з рук дзядоў, якія
Душу ў сабе ўтрымалі тут...

Я н к а

А хто ён?

С ц я п а н

Вялікі інквізітар Тарквемада.
Дзе толькі пах пражэрлівы агню —
Ён там... Не сам,
Ды апраметны цень
Чыніць гатоў і сёння тую ж справу...

Ц е н ь Т а р к в е м а д ы апускаецца воддаль дзядоў, нанаближаецца да Скарыны.

Тарквемада

Што чуе слых мой?
Зноў свае наводы
Вы з гэтых кніг пускаеце на свет?
Ах, колькі, бачу, засталося тут
Блюзнерцаў без майго благаславення!
Без ачышчэння вогненнага...
Езус!
Прымі душу грахоўную з далоняў
Высокага агню!
Маліся, схімнік...
Тваю душу яшчэ я уратую
Для неба...
Слуп чашыце і паленне
Складайце у касцёр... Падкіньце смолля!

Янка

Не смейце! Знаем ваш агонь...
З яго,
Апаленыя, самі толькі выйшлі!

Сцяпан

Агонь ваш служыць люта —
Для распраў!
А не збавення...

Тарквемада

О, дарэмна вы
Мяне і пана бога гневіце!
Паверце,
Я, вялікі інквізітар,
Не зычыў зла
Ніводнаму з ерэтыкаў,
Якіх на свой касцёр благаслаўляў.
Я ачышчаў іх душы для нябёс!
Я ратаваў іх кожнага ад пекла,
Ад чорнае смалы ў катлах,

Ад чортавых
Гарачых вілаў!
Я, вялікі інквізітар,
Меў багалюбны, праведны намер:
Навечна зачыніць старое пекла,
Пакінуць д'яблаў
Без пасад, без працы...
А душы грэшнікаў
На крылцах вогненных
Я адпраўляў дарогай дыму —
У рай!
Так-так, не ў дзверы пекла,—
Раю!
Раю!
Калі ступаў ерэтык на касцёр —
Не ён стагнаў,
А ў грэшным целе чэрці
Сквірчэлі і пляваліся агнём!
Засведчу я,
Вялікі інквізітар:
Я справу аграмадную пачаў,
Калі ў імя святое нашай веры
Я восем тысяч восемсот кастроў
Высока запаліў па ўсёй Еўропе!
З іх ачышчальнага агню
Паслаў
Я клапатліва кожную душу
Сілком... у рай!
О, Езус!.. Ці ты чуеш
Маю малітву?
Дай майму агню
Неўтаймавана ярае пламенне —
І я...

Сцяпан

Ты напладзіў і так нямала
Наследнікаў, вялікі інквізітар!
Мо досыць іх

Для нашае Зямлі?
Ты чуеш,
Як агонь на ёй шугае?

Тарквемада

Такая воля бога...
Пэўна, гэта —
Па стрэхах зашугаў агонь той самы,
Што быў яшчэ украдзен Праметэем!
Тут не мая віна...
Па волі бога,
Мы толькі той украдзены агонь
Зрабілі ачышчальным
На Зямлі...

Воддаль, з абрывістай скалы, цяжка прыўстае, спрабуючы разарваць жалезы, Праметэй. Голас яго страшэнна абураны пачутым і растрывожаны.

Цені хіжадзюбых пагрозна ляцяць туды — дзяўбаць печань.

Праметэй адпрэчвае іх узмахам ланцуга — ад звенняў па скале прабягаюць бліскавіцы. Узвышаецца голас, звернуты да свету.

Праметэй

Я людзям перадаў агонь багоў.
І вы,
Жахлівай карай пакараўшы,
Мяне тут са спакоем алімпійскім
Усё яшчэ пытаеце:
Навошта?!
Па-вашаму, няхай бы той агонь,
Нераспазнаны ў сховішчах прыроды,
Драмаў ці тлеў —
У спратах Грамавержца.
Хай людзі поўзалі б кратамі ў цемры,
Абмацвалі б далонямі ў пячорах
Каменні, быццам чэрава цыклопа.
Ірвалі б кіпцямі сырое мяса
І, сіверам працятыя, дрыжэлі б,

Да цела тулячы дзяцей...
Затое
Усё ж яны — жылі б,
Жылі б на свеце!
Хай цёмнай сілай набрыняла б цела,
Хай душы абрасталі б дзікай поўсцю,
Але ж яны не зруйнавалі б
Дом свой,
Не спапялілі б полымем, якое,
Прарваўшыся з каморак патайных,
Пайшло гуляць па свеце!..
О, багі!
Папрокі вашы раняць мяне больш,
Чым птахі,
Што дзяўбаюць маю печань...
Няўжо я памыліўся?
Ды без промня,
Што патаемна ўкраў я для людзей,
Кім жа былі б яны?
Рабамі змроку?
Вы цяжка праклінаеце мяне,
А людзі,
Што на сабе пякельны шал агню
З тых дзён нясуць,—
Мяне не праклінаюць!
Складаюць мне і оды, і паэмы!
І з тым агнём гуляюць, нібы дзеці.
І ходзяць самі ўжо
У Праметэях!
Збіваюць путы з патайных каморак
І з ланцугоў уладна вызваляюць —
Не, не мяне,
Прыкутага да скалаў,—
А новыя смяротныя стыхіі
Пламення ўзбунтаванага!
Навошта
Я людзям перадаў агонь багоў?
Каб асвятлялі заравам пажараў

Зямлю суседзяў?..
Службу не такую
Прарочыў я яму...
Ой, не такую!
Я перадаў свяшчэнны той агонь,
Каб вы спачатку пільна асвяцілі
Саміх сябе!
Каб азарылі душы,
Што поўніліся, як пячоры, змрокам.
Го-о-о!..
Людзі на Зямлі
І пад Зямлёй!
Ратуйце гэтай службаю святла
Сябе ад спапялення!

Водгулле гэтых слоў цяжка коціцца па апраметнай, канае...
Янка ўсхопліваецца і з мальбой хапае бацьку за руку.

Я н к а

Як паляць мяне
Вогненныя словы.
Навокал толькі вогненныя вусны...
Ой, тата,
Стала мне так страшна тут...
За нашу вёску... маму!
Як занесці
Мне ў Курганне наша тыя словы,
Што я пачуў тут?..
Як туды вярнуцца?
Хачу я на зямлю, у свет зялёны
Людзей і птушак!..

С ц я п а н

Не спяшайся, сын:
Цябе чакае там ліхі агонь!

Я н к а

Але ж мяне чакае там і маці!..

Сцяпан

Ты моцна растрывожыў
Раны, думкі,
А каб туды вярнуцца — ты павінен
Суцішыцца, аддацца ўладзе сну...

Янка

Хіба я тут магу заснуць?..
О, чары,
Сыдзіце на мяне!

Сцяпан

Ёсць у дзядоў
Якоесь варыва ад смагі... Бачыш —
Яны над зёлкамі нібы варожаць,
Каштуюць лыжкай...

Янка

А чаму так нема,
Прыўстаўшы, у агонь яны глядзяць?

Сцяпан

О, мова языкоў агню — у іх
Таемнасць неспазнанага...
Дзяды
Умеюць пазнаваць у іх трымценні
Моц і уладу полымя таго,
Што на Зямлі бушуе...
Што ж то будзе?
Яно ўсё больш займіста, нестрымáна
Шугае ў свеце,
Дзе жывуць іх дзеці!
Яны жылі заўсёды для нашчадкаў —
Так, як і мы...
Рай — не для іх быў.
Продкі разумелі.
І снілі рай той —
Толькі для дзяцей!

Янка

А мы, іх дзеці, сёння з тога раю
Хаваемся у пекла?
Го-о!.. Дзяды!
А можа, вы крыху не тое снілі?
Не гэтак снілі?

Сцяпан

Сынку, што вярзеш?
Іх промень веры чысты!..
Над чалом
Ён мог бы ззяць у кожнага з іх
Німбам!

Янка

Але ж чаму расце ліхі агонь?
Як перасмягла сёння ад яго
Усё маё нутро!
Ты чуеш, тата,
Як нешта ў іх булькоча ў сагане?
Мне хоць глыток...
Хоць кроплю!..

Сцяпан

Пачакай...
Я папрашу ў іх варыва, якое
Цябе апоіць смагай сну...

Сцяпан ідзе да вогнішча. Янка памкнуўся ўслед, але яго перапыняе зманлівы плёскат рачулкі — зусім паблізу.

Янка

Што гэта сцішана плюскоча?
Рэчка?!
Дзівак, як не заўважыў я яе!
Удосталь піце, вусны,
Што сасмяглі
Ад вогненных і дум, і слоў!

З пахмурных хваль паказваецца р у с а л к а. Выходзіць на бераг і перапыняе юнака.

Р у с а л к а

Не пі!
Вада цячэ тут мёртвая... А ты —
Жывы яшчэ!
Ты жыць павінен, Янка!

Я н к а

Такі знаёмы твар!
Ты — не русалка...
Ах, божа, гэта — Ганя!..
Мая Ганя!
Адкуль жа ты ўзялася у вадзе?

Р у с а л к а - Г а н я

Плыву я з нашай студні хутарской
Услед за мамай...

Я н к а

Што?! Са студні плынь
Нясе цябе у воды мёртвыя?
Не можа быць!
Які жахлівы дзень!
Русалкі цела белае ў прастрэлах...
У сініх неастуджаных падцёках...
Крывавы ўсплёск вады у студні...
А ў зрэнках — не датлелая яшчэ
Хвіліна жудасці...

Р у с а л к а - Г а н я

Маю слязу
Прабач... Бывай!
Мяне той бераг кліча...

Я н к а

Чакай!..
Яшчэ я вынесу цябе

З-пад гэтага Кургання — да жыцця.
Яшчэ мы вернемся з табой
У свет зялёны!

Русалка-Ганя

Не...
Але ад слоў,
Ад вобліку твайго — нібыта вецер
Зямны падзьмуў і свежа захістаў
Мае распушчаныя дзве касы
Па хвалях...
Ты ідзі!.. Вяртайся ў свет
Зялёны — той, куды нам перайшлі
Шляхі кахання першага
Агонь
І хваля мёртвая...

Знікае ў рэчцы — хвалі зноў робяцца свінцова-пахмурнымі, з вогненнай луской...
З'яўляецца Сцяпан з глінянай конаўкай.

Сцяпан

Тут — варыва апойнае...
Глыні —
І сон цяжкі скуе тваё павекі...

Янка
(прагна п'е)

Апаражніў да дна... Цяпер хутчэй —
У забыццё!
Магу я толькі ў сне
Пераступіць парог цяжкі — туды,
У свет ваколіц родных!..
Але што там?!
Не я наверх іду ў сваё сяло,
А быццам бы яно,
Маё Курганне,
Спускаецца у водбліску пажару
Уніз...

З галошаннем жанок, дзяцей...
З апаленымі тварамі, рукамі...
Няўжо я гэта сню?!
Няўжо ад зелля
Таго, апойнага, нахлынуў цяжка
Такі пачварны сон?..
Ледзь пазнаю
Дзядоў і цётак...
І хлапчукоў з суседняга двара...
Тахвіля... Дзядзька Стах...
Дзядуля Карп...
Захарка... Петрык...
Твары — нібы ў прыску.
Што сталася?
Ад учарнелых рук
Якісьці грук, нібы ад галавешак,
Ідзе па апраметнай... Божа мой!
І толькі вочы ў кожнага гараць —
Як ветрам раздзьмуханае вуголле...
Але — куды вы?..
У мёртвую раку?!
У тыя хвалі, дзе русалка-Ганя
Вось толькі на той бераг праплыла...
О, сон жахлівы!..
Тата, разбудзі!

Сцяпан

Не, сынку... Ты не спіш.
Твой зрок гарыць,
Зжахаецца і нема заклінае...
Ты, як і я, баішся ў гэты міг
Сярод вяскоўцаў згледзець
Постаць маці!
О, жудасць гэтага чакання!..

Янка

Тата...
Яна мяне гукае з нашай хаты!

Яна мяне чакае... Фартухом
Вунь шыбу выцірае...
Зноў ідзе
Да печы... Чуеш хлеба пах?
Здаецца,
Той хлеб таксама кліча на ратунак!
Дзяды, я вас прашу, наліце мне
Яшчэ густых апойных зёлак!
Дзе ж вы?

Сцяпан

Вунь —
Паўставалі ад сваіх кастроў
І моўчкі, хмурна, у нямым здранцвенні
Глядзяць на мёртвую раку...
Такое
Відовішча яны тут бачаць часта.
Вось так, як сёння... Кожны дзень!
Ды цяжка
Штодзень лічыць ім вогненныя вёскі,
Што сходзяць пад зямлю...
Яшчэ такога
Не знала апраметная ніколі,
Каб з дня у дзень
За вёскай вёска —
Канула ў прадонне!
Сціралася агнём з зямлі бацькоўскай.
Каб з дня у дзень
І год...
І два...
І тры
Абвугленыя людзі, дрэвы, мары
У зараве плылі з зямлі айчыннай
На бераг смерці...

Янка

О, хутчэй туды!..
Пакуль мой край

Не сплыў на бераг той...
Пакуль жывы я —
Трэба мне дайсці,
Калі ўпаду — мне трэба дапаўзці
Да рук матулі
І да тога хлеба,
Якога свет чакае з нашых сёл...
Дзяды!..

Сцяпан

Ах, сыне мой...
Пасля таго,
Што ты пабачыў тут, у апраметнай,
Ніякае апойнае карэнне
Цябе, відаць, не разбярэ...

ВОГНЕННАЕ ПЕЧЫВА

Вёска Курганне. У хаце Усціны жанчыны месяць хлеб. Рухі паважна-стрыманыя, гаворка сцішаная — творыцца свяшчэннадзейства... Паліцца горача печ — па хаце скачуць трывожныя водбліскі.
Над дзяжой — гаспадыня хаты.

Усціна
(спалохана разгінаецца над дзяжой)

Ой, дзе ж гэта страшна так грымнула?

Жанчыны

— Недзе недалечка...
— Бабахнула — шыбы заляскаталі!
— Усё роўна як за Курган-гарой...

Усціна

За Курган-гарой? Божа!.. Нешта мой Янка не вяртаецца з хутара... Каб чаго не сталася там! На душы так трывожна!..

Падкладваючы дровы ў печ, Тахвіля заводзіць песню. Да яе далучаюцца тужліва-ціхія галасы.

ПЕСНЯ ЎДАВЫ-САЛДАТКІ

Каравай пякла,
Печ паліла...
Па ваду пайшла —
Вядро ўпусціла...
Штось не павядзецца —
Усплывi, вядзерца!
Усплывi са дна незамучонага,
Ой, вярніце, людцы, заручонага,
Падыміце ў лесе
З долу чорнага!..
Ці ўсплыве вядзерца?
Кепская прыкмета.
Плача маё сэрца
Ціха, на паўсвету...

Тахвіля
(падбягае да акна)

Ой, людзечкі, гляньце... Нешта гарыць!

Жанчыны

— Ці не хутар Казлоў?
— І страляніна ўсчалася, чуеце?..
— Бабы, наша бяда ідзе!

Усціна
(кідаецца да акна, рукі ў цесце, у вачах мальба, адчай)

Там — Янка мой! У полымі...
Ах, божа...
Нашто цябе пусціла ў той агонь?!
Крывавы лес...
Курган-гара у дыме,
Схавайце сына, ў папараць, у яр!

Прыкрыйце раны маладой травой,
Зязюльчыным імхом...
Зацерушыце
Ігліцай рыжай след крывавы...
Янка!
Стаіся, пацярпі!..
Калі ты ў неба
Гаручай іскрай з дымам не сышоў,
То я цябе ўратую...
Уратую!

Усціна, як у чадзе, снуе па хаце — шукае нечага па кутках.

Тахвіля

Усцінка, што ты шукаеш?

Усціна

І дзе гэта я паставіла сваю лапату?

Тахвіля

Ты што збіраешся рабіць?

Усціна

Хлеб садзіць... Трэба ж барзджэй хлеб садзіць!

Жанчыны

— Усцінка, яшчэ ж печ не напалілася добра...
— Духу не набрала.
— Трэба дроў падкінуць... Хоць бярэмя!

Усціна

Я ўратую яго... Так, яшчэ паспею! Мне толькі трэба ўправіцца іх пасадзіць... Пяць хлябоў!

Тахвіля

Пачакай трохі... Я выскачу пад павець — дроў прынясу.

Тахвіля выходзіць. Праз хвіліну, напруджаная, яна ўбягае ў хату.

Тахвіля

Ой, бабкі... Каля павеці — немец! У мяне як абарвалася што. Кажу: «Па дровы!» А ён аўтаматам махае: «Нахаўз!»

Усціна

(збянтэжана, з заклёнам)

Што?!
Той агонь ужо сюды прыйшоў?
Па нашу вёску?.. Дзетак?..
О, сыдзі,
Пражэрны, ненатольны і звыродны,
На лес сухі, няплодную пустэчу!
На стэкішча вужоўе...
Захлісніся
Вадой гнілой у багне...
Адкасніся
Ад хлеба блаславеннага!..
Жанкі,—
Але куды ж вы?!

Жанчыны

— Мы вернемся да хлеба...
— Мы толькі на свае хаты глянем!
— Як там дзеткі?

Кабеты гуртам ціснуцца ў дзверы. На падворку іх перапыняе кароткая аўтаматная чарга. Галосячы, жанкі кідаюцца назад...

Тахвіля хістка перастулае парог і валіцца тварам да дзяжы.

Тахвіля

Забілі мяне... Мусіць, забілі... Назусім.

Жанчыны асцярожна ўздымаюць яе на ўслон пры сцяне. Разрываюць кашулю — заціскаюць рану на грудзях. Белая рука Тахвілі ападае ўніз. Некалькі кабецін становяцца на калені, хрысцяцца.

Усціна толькі на хвіліну адрываецца ад дзяжы — глядзіць неўразумелымі вачыма. Схамянуўшыся, яна дрыготкімі рукамі кладзе з дзяжы цеста на шырокую з мучной прысыпкай лапату. Наспех прыгладжвае хлеб мокрымі, з вады, далонямі. Праводзіць зверху крыж і, прыгнуўшыся, нясе бохан у пелюсці печы.

Жанчыны

— Не галасіце, бабы... Мусіць, з гэтай хаты мы ўжо не вырвемся.
— І што яны надумалі?
— Саджаймо лепей хлеб... Святы хлеб яны не крануць!
— Хлеб, а збавіцелько наш, уратуй!
— Пашкадуй дзетак нашых...
— Вой — дым! Сяло падпалілі з таго канца!
— Выганяюць людзей з хат...
— Ой, людзечкі... Майго Петрыка з Карпеем вядуць!
— Ах, дзетачкі! Куды вас? А вы свету белага яшчэ не бачылі... За што?
— Забірайце і нас разам!
— Цішэй, яшчэ забяруць... Усіх забяруць!
— Гляньце — пад святога Яна зганяюць...
— Там унь — машына з чорнай будой.
— Нешта нядобрае надумалі... Бачыш, дзеляць. Ах, каб іх нячыстая падзяліла...
— Мужчын — у адзін кут, баб — у другі.
— Мужчын, бач, да той буды пазганялі...
— Вой-вой, і маіх павялі!.. Стасік, Стасік! *(Барабаніць у акно.)*
— Ах, іроды, і дзяцей — у тую чорную буду!
— Пусціце мяне, пусціце!
— Куды ты? Застрэляць.

Некалькі мацярок выскакваюць у сенцы. Але насустрач ім у хату ідуць карнікі — гоняць кабет назад. У дзверы ўвальваецца Турац з галавой у бінтах.

Усціна асцярожна і дрыготка кладзе цеста на лапату і напаўголаса размаўляе з хлебам. Яе таемны шэпт прыпыняе карнікаў.

Усціна

Прачысты хлеб наш...
Чуеш, колькі гора,
І новых слёз, і новых галашэнняў
Спадае на цябе, каб ахрысціць
Твой дзень народзін?..
О, благаславенны!
Ты бачыш, колькі для цябе агню
З усіх бакоў спяшаюцца раздзьмуць,
Каб стаў хутчэй
Ты — вуглем скамянелым?
Збавіцелько,
Няўжо дапусціш ты,
Каб сёння наша роднае сяло
Для ўсіх нас сталася
Пякельным домам?
Няўжо цябе спазнюся пасадзіць —
І ты нас не ўратуеш?

Турац

Ух ты... А яна, як ні ў чым не бывала, хлеб садзіць!.. Для каго? Жвір вас бяры... Ды яшчэ нейкія літанні выгалошвае!.. Кхэ-хэ... А печ добра напаліла? Не?.. То мы напалім. *(Застрашліва падступае да Усціны.)* Дзе сваё ваўчо схавала? Га? Літаннямі не адмолішся... Сюды, у логвішча, цягне крывавы след! *(Заглядае на печ, доўга ўглядаецца ў цёмны падпечак.)* Шкуру гаду спушчу! Расступіся, бабы... Гэй! *(Ходзіць разбушавана па кутках.)* Не пакажаце, дзе ўтаілі,— усіх з дымам! Усіх падчыстую... *(Раптам уздрыгвае.)* Чый гэта я чую голас? Я так і знаў: ён тут!

У расчыненых дзвярах з'яўляецца страшэнна змардаваная постаць Янкі — адразу і не ўцяміш: наяве ці гэта прывід? Усціна кідаецца насустрач — засланіць.

Усціна

Ах, Яначка!..
Ратуйся... Цябе схопяць!

Янка

(за плячыма толькі пачынае ўспыхваць вогненная пялёнка)

Не бойся, мама!..
Я для здрадных воч
Стаў сёння невідучы... як і тата.
Я ад яго іду...
Я у дзядоў
Схаваны быў надзейна пад Курганнем...
Ды больш не мог я там... Матуля!
Я бачыў сам там:
З чорнае буды́
У мёртвую раку чаргой бясконцай
Там сходзяць нашы людзі...
Хаты... Дрэвы...
Я толькі аднаго хацеў — пабачыць
Цябе яшчэ не спаленай, жывой...
Як добра, што застаў!
Дазволь — я моўчкі
Уткнуся галавой у твой прыпол
І выплачу усё... усё, усё,
Што там пабачыў...
Прагне маё сэрца —
З табой у роднай хаце
Хлеб садзіць!
Я на яго вялікую надзею
Ашчаджваю у сэрцы:
Ён — з Зямлі.
Так, ён з цябе паходзіць,
Зямля-Маці!
І толькі ён, матуля,
Сын, твой бог,
Азорыць промнем розум чалавечы
І перапыніць хіжы той агонь,

Што сёння перакінуцца ўжо прагне
Ад вёскі нашай вогненнай —
Да вогненнага горада,
Ад вогненнага горада —
Да вогненнага свету...

Турац і карнікі са страхам адступаюцца ў сенцы, за дзверы. На падворку — крык і галашэнне жанчын. Гэта заганяюць у хату астатніх кабет вёскі...

Усціна

Сынок...
Няўжо ты мне прымроіўся?
І знік?..
Сама я толькі бачыла
Твой спалатнелы твар... І голас чула!
І — знік, растаў, нібы ў тумане...
Божа!
(кідаецца да дзяжы)
Апошні бохан... Пасаджу хутчэй!
Але адкуль у хаце
Столькі дыму?..

ЭПІЛОГ

Крывава-попельны світанак. У чорных камінах і пустых печах блудзяць вусцішныя адгалосы-зыкі...
Перад нематлівай цішынёй папялішч апускаецца стары Каляда. Цяжка аглядае груды вугалля. Асцярожна, з цікаўнасцю кіруе да печы, зачыненай чорнаю засланкай... Здымае засланку з прыпека. Печ зеўрае прадоннем...
Перахрысціўшы пелюсць, Каляда падаецца ўвесь туды, у прадонне. Пачынае выцягваць з печы — адзін за адным — пяць учарнелых, нібы вугаль, боханаў хлеба...

Янка,
вогненны прывід паэта

Шукаю заклінання ад распаду
Зямлі, што родзіць
Гэты хлеб бацькоў.

Я поўз на пах яго — ўставаў і падаў.
А напярэймы мне —
Агонь і кроў.

Шукаю заклінання ад распаду
Блакіту неба,
Прозелені траў,
Ігліцы сіне-церпкай ля прысадаў —
Да іх я у трызненні прыпадаў.

Шукаю заклінання ад распаду
Таго, чым я вучыўся даражыць:
Удоўяй песні,
Святасці абраду,
Вялікай веры — беды пераждыць!

Шукаю заклінання ад распаду
Жываначальных тканак вечных слоў:
Праўдзівасці,
Сумленнасці,
Спагады —
Як цяжка чэрпаць іх з зямных асноў!

Шукаю заклінання ад распаду
З-пад каранёў вады — яшчэ жывой!
І мовы роднай,
Без якое праўда
Губляе прыцягальны воблік свой...

Шукаю заклінання ад распаду
Той чысціні, якой так праглі жыць,
Абы вайну прыкончыць!
Толькі ладу
Няшмат у свеце —
Свет бядой вірыць.

Шукаю заклінання ад распаду
Тых сцежак, марай высланых,

Шляхоў,
Якімі з попелу бацькоўскай хаты
Пайшлі па свеце
Тыя пяць хлябоў!

У гэты час некалькі жыхароў з дзецьмі з суседніх яшчэ не зруйнаваных вёсак падыходзяць да папялішча — да той печы, з якой Каляда дастае ўчарнелы хлеб.

Хлеб з рук Каляды бохан за боханам пераходзіць да людзей, у дзіцячыя рукі...

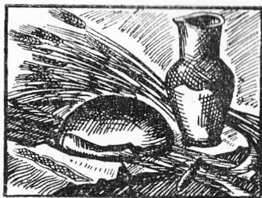
Пяць хлябоў цяжка выпраўляюцца далей — у пяць дарог, як бы да пяці кантынентаў свету.

Янка,
вогненны прывід паэта

Шукаю заклінання ад распаду
Надзей —
На той пякельны, мудры хлеб.
Ён — пасланец жыцця.
Ён радзіць раду
З усімі, хто ў шаленстве не аслеп.

Шукаю заклінання ад распаду
Той памяці,
Што нам гукае ўслед.
О, як закляць
Мне ўсю няпраўду, здраду —
Інакш ці збавіш ад распаду
Свет?

1979

КРЭВА

Пачнем дакапывацца самі
Разгадкі нашых крыўд і бед.
Янка Купала. «Магіла льва»

ПРАДСПЕЎ,
або слова да Купалы

У свой прадспеў з клічу не Уранію,
Не апякунку даўніх эпапей,
А непадлеглы дух твой,
што глыбей
Наказваў нам капаць сваё курганне.

Як цяжка там зляжаліся ў пластах
Вуголлі хат, нявыйграныя бітвы,
Адвечны страх,
і вера, і малітвы —
Няўжо ўсё гэта сёння
толькі прах?!

Сплывае ўдаль, што маем...
А былое
Нібыта набліжаецца да нас.
Пылінкі праху
раздзьмувае час —
І з мёртвага успыхвае жывое.

Жывым, нам трэба пазнаваць сябе,
Ісці глыбей да цяжкае разгадкі:
Хто мы былі?
І хто нашы нашчадкі?
Які наш лёс далейшы ў барацьбе?

Мы — на сваёй зямлі... Заўсёды — дома!
Нязрушна, так...
Хоць ёсць, вядома, рух:
Даўно нас вучыць
твой, Купала, дух
Ісці праз слова —
у самасвядомасць!

З-пад старадаўніх зломаў, з-пад руін
Бяру абломак цэглы,
нібы крэда.
І апаляе вусны слова «Крэва» [1]
Гарачым згусткам
крэўнасці, крыві.

Частка першая

ПЯТАЯ НОЧ КЕЙСТУТА

Крэва, 1382 г. Ноч наплывае на кутнюю вежу Крэўскага замка [2]. Стары Кейстут [3] трывожна і зняможана глядзіць праз байніцу.

Кейстут

Канае за мурамі пяты дзень.
Касы прамень праз проймішча байніцы
Зламаўся на каменні, нібы мой
Вялікакняскі посах...
Крэўскі замак!
Ты ў лёхах тоіш крокі Гедыміна [4],

А ў вежах —
Грозны ратны дух Альгерда [5].
Ты — іх правіца [6] збройная, кулак,
Што адбіваў нашэсце крыжакоў.
Чаму ж ты сёння
Стаўся мне вязніцай?!
Я — грэшнік перад небам,
Ды мой посах
Сцярог у землях княства правасуддзе.
Чаму ж ён сёння ў нас
Слугуе здрадзе?!
Дзе голы меч мой,
Што на крыжакоў
Наводзіў жах—па ўсёй мяжы заходняй?..
Меч — у руках Ягайлы [7],
Зганьбаваны
Таемнай змовай з крыжакамі,
Ён —
Над галавой маёй занесены!..
Стары арол,
Як мог ты пільны зрок
Так прытупіць, каб у сіло патрапіць?
Як мог ты,
Гневам падкаваны конь,
Да шыі дапусціцьваўчыну пашчу?

Няўжо мой дух парушыцца ў цямніцы?
Хіснецца,
Быццам мур перад таранам?
Ноч прадчуванняў змрочных...
Не!.. Мне трэба
Застацца абароннаю рукою
Усёй Літвы [8].
Мне трэба і далей
Заходнюю мяжу, як сваё вока,
Ахоўваць ад законнікаў крыжацкіх.
А хто асцеражэ мяжу з усходу —
Вось так, як ты, Альгердзе мой,

Ахоўваў?
Як землям Белай, Чорнай Русі [9],
Жмудзі —
Ад Полацка да самае Гародні —
У моцы атрымацца?.. Каб у свет
Ісці ім не прыйшлося жабракамі,
Туляцца па падсуседзях бяздомна,
Абрабавана?..
Грэшны перад небам,
Я дзеля іх, для памнажэння моцы
Ішоў не раз на горкія ахвяры...
Ноч змрочных прадчуванняў...
Хто там?!. Чую —
Ахвяры тыя сходзяцца чыніць
Мой судны час...
Няўжо у гэтым атачэнні ценяў
Я розум пагублю?..
Гэй, з-за дзвярэй —
Хто сочыць там прытоена за мной?
Ты — можа, кат мой?
Адступіся, здань!

Узнікае пахмурны прывід Яўнута [10] брата Кейстута.

ВЯЛІКІ КНЯЗЬ ЯЎНУТ

Яўнут

Не бойся...
Я не кат.
І катам брата
Пры княжанні сваім не быў...
А ты?
Тут гаварыў пра посах правасуддзя?
Успомні, Кейстут,
Як ты гэты посах,
Што Гедымін мне даў па волі неба,
Акрутна вырваў з рук маіх... Адсёк
З рукамі разам!

Адабраў — з нагамі!
Была зіма...

Кейстут

Яўнуце!.. Не карай
Мяне ўспамінам тым...

Яўнут

Была зіма... І кудаса шалела.
А я, прастак, пад завірушны спеў
На Замкавай гары спаў ціхамірна.
Збудзіў гвалтоўны крык
І звон сякер,
Што браму высякалі... Са сцяны,
Як варанне, злятàлі твае воі...
Спусціўшыся з абломкаў па драбіне,
Я ў кажушку адным,
Па снезе, босы,
Уцёк з гары у лес... Мяне яліна
Схавала пад зялёнае крысо.
І стала цёпла мне...
І сніў я сон:
Ішло на адмарожаных нагах
Братазабойства...

Кейстут

Грэшны перад небам,
Я ўсё ж святы перад сваёй зямлёй.

Яўнут

Апраўдваеш ты змову?

Кейстут

Неабходнасць.

Яўнут

Тады чаму ты з болем гаварыў
Цяпер аб чорнай змове з крыжакамі?

Кейстут

Праспаць няцяжка княства...
Ды цяжэй
Нядрэмным вокам быць сваёй дзяржавы.

Яўнут

Хіба не зычыў я зямлі сваёй
Дабра?

Кейстут

Яе ты б не ўсцярог... Не мы,
Дык разбудзілі б сон твой крыжакі...

Яўнут

Ты ўсё гатовы імем асвяціць
Сваёй дзяржавы...
Змову і захоп!
А можа, гэта — маска, пад якой
Хаваецца і сквапнасць, і зламыснасць?

Кейстут

Пяруне ясны!
Бачыш, не сабе
Я падгарнуў здабытую уладу.
Вялікакняскіх строяў не надзеў,
А меч аголены, і посах княскі,
І стол Літвы Вялікай — усю зверхнасць
Аддаў я брату нашаму Альгерду.

Яўнут

Дзялілі вы і ўладу між сабой,
Заручаныя клятваю і змовай.
Дзялілі разам замкі,
Спрат і скарб,
Усё багацце земляў зваяваных...

Кейстут

Але дзялілі разам мы і гнеў,
І цяжкія ахвяры, курганы,

Якімі густа на зямлі сваёй
Аплочвалі мы волю і яднанне.
Была вышэйшым скарбам нашым —
Згода!
І памнажэнне моцы...

Я ў н у т

Іх не стане!

К е й с т у т

Чаму?

Я ў н у т

Хіба трывалым можа быць
Яднанне па прымусе?!
Вабіць вас
Хутчэй валоданне,
А не яднанне...

П р ы в і д Я ў н у т а адступаецца, знікае.

К е й с т у т

Балючы мне, Яўнуце, твой прысуд...
Цяпер, калі нязгода урастае
Глыбока ў дом наш,
Ах, як не стае,
Альгердзе, браце мой, рукі няздраднай!
Скажы, хіба не мы запавядалі
Сваім сынам —
Супольна спраўляваць!
Каб так — як мы з табою спраўлялі!
Ды дзе той згодзе ўзяцца ў княстве, дзе?
Калі свае шалеюць ад замахаў
Братазабойчых!..
Як нам заручыць
Ягайлу з Вітаўтам [11] адзінай справай?
Альгердзе, бачыш: сын твой заручыў
Мяне і Вітаўта з глухім скляпеннем...

Мой сыне, дзе ты? У якой вязніцы?
У лёхах Вільні?
Ці ўжо тут, у Крэве,
У вежы кутняй, гэтак, як і я,
Вядзеш з нямым каменнем паядынак?
За свой давер пароўну атрымалі
З табою, сыне...
Дзе ты, адгукніся!

Стукае кулакамі ў сцяну... Недзе за мурамі — тарахценне і гулкі цокат капытоў. Кайстут крычыць у змрок.

Вітаўт!.. Вітаўт!
Усё... Кагосьці праглынула брама.
Як і мяне...
Мой сын, няўжо іх змова
Цябе сюды у ланцугах прымчала
Праз гулкі чорны мост,
Які назад —
Ці перакінецца ўжо нам пад ногі?
Няхай мяшок каменны аднаго
Задушыць тут...
Навошта дзве ахвяры?!

Адчайна грукае ў глухія дубовыя дзверы... Хістка пляцецца да ложка...
Дзверы прыадчыняюцца — крадком уваходзяць служкі Лысіца і Кучук Жыбяндзяі[12], першы трымае перад сабой падушку, другі — прыхаваны мех пад крысом. Не адважваюцца — штурхаюць адзін аднаго.

— Ц-сс... Кучук, пачынай ты!
— Не, Лысіца... Першы ты! Я за табой...
— У-хх... Дых займае. Лацвей, мусіць, табе — на падушку!
— Ах, лісіная твая душа! Мы як умовіліся? Паўтары!
— Вялебны княжа... Во — новая падушка вам!.. Не, не магу.
— Стой, ты куды? У кут падаўся?
— Сам пачынай... Адразу яго на пасцель — брык!.. А я тады...

Кучук і Лысіца зноў крадуцца ўслед за князем. Кейстут зняможана апускаецца на ложак. Нерухома сядзіць, абхапіўшы далонямі твар.

— Ну!
— Што, ну? Сам паспрабуй...
— Зручны момант!.. Накрывай!
— Не магу... Руку не ўзняць, во — у локці... Звіх!
— У-хх... Лісінае тваё мяса! Давай сюды падушку...

Кейстут
(насцярожваецца, прыўстае з пасцелі)

Я, мусіць, тут апошні розум свой
Згублю... Якіясь шэпты, галасы
Вярзуцца майму слыху...
Што за ноч?!
Ноч змрочных прадчуванняў!..
Хто тут? Хто?!

Кучук і Лысіца адступаюцца ў кут... Кейстут, нібы атрасаючы знямогу, рэзка ўстае — ідзе да байніцы.

— Эх, падла лісінае... Упусціў! Такі момант!.. Бяры сваю падушку. Дастану я гэта. *(Ляпае рукой па прыхаваным мяху.)*
— Цяпер не руш!.. Трэба перачакаць. Вяртайся ў кут, назад.
— У кут?! Ягайла з кашталянам Прокшам [13] пакажуць нам кут! Саміх — у жалезы, на гноішча... Пад кола! А што, па лысіне пагладзяць? Хадзі за мной... Напагатове будзь! Чуеш?

Кучук дастае з-пад крыса прыхаваны мех, крадзецца ззаду да князя. Спатыкаецца каля сцяны на посуд з вадой... Кейстут раптам адварочваецца ад байніцы. Ідзе насустрач.

Кейстут

Ну што за прывіды цянюююць тут?
Э-гей!.. Ты — хто?!

Лысіца
(выбягае з падушкай са змроку кута)

Гэта мы, вяльможны княжа... Пасцельнічныя [14]. Прыйшлі нанач пасцель вам перасланць. Во — і падушка новая, пуховая... На ёй, паверце, будзеце спаць без просыпу!

Кучук

У-гу... Без просыпу... Раніцай не дабудзіцца будзе.

Кейстут

Пасцельнічныя?.. *(У роздуме.)* Так-так. Што гэта я вам хацеў сказаць? *(Лысіцы)* Кладзі падушку сюды, на ложак. Ды сам садзіся. А ты *(Кучуку)*... Што ў цябе ў руках?

Кучук

Гэта я падлогу князю... Памыць трэба. *(Выцірае мяшком разлітую на падлозе ваду.)*

Кейстут

Раскажу я вам адну прыгоду са свайго жыцця. Хадзеце сюды... Ды бліжэй! Чаго паслупянелі?

Лысіца штурхае нехлямяжага Кучука, кладзе падушку на ложак, паслужліва здзьмухвае парушынкі з пасцелі. Садзіцца каля Кейстута, Кучук — з другога боку.

ПАЛЯЎНІЧАЯ БЫЛІЦА КЕЙСТУТА

Ловы звярыныя!.. Тою быліцай
Дваццаць гадоў па-над Нёманам пушча
Сны мае ўсе запалоньвае...
Ловы!
Хто не шануе іх за гаючасць,
За гартаванне трываласці ратнай!
Праўда, не ўсе яны мне даспадобы:

Не паважаю засад і загонаў,
Сховаў, з якіх храбра смаляць з рушніцы,
Стрэлаў, напоеных трункам атрутным...
Звера люблю сустракаць, як ратнік,
Голас падаць, папярэдзіць: хавайся!
Не?.. Дык выходзь!
Будзем мерацца спрытам!
Зубр не гуляе ў хаванкі з мысліўым.
Сам ён — і баяр, і рыцар пушчанскі!
Выйшаў, учуўшы маю дружыну,
На паядынак смяротны... Рыканнем
Ён чараду папярэдзіў —
І ў бойку!
Аж да змяркання па багнішчах, выспах
Верхнікаў ён і матляў, і калечыў,
Дзідамі ўтыканы, разбушаваны,
Ён і за мною шыбаў, як маланка,—
Ледзь ад яго між камлёў я звіваўся.
Дзіду маю ён лабацінай струшчыў,
Вокамгненна каня растрыбушыў.
Добра, што выварат сховішча даў мне...
Тут я апомніўся, з мечам злаўчыўся,
Каб лабачу саўгануць пад лапатку,—
Чую: загрукалі раптам з засады
Стрэлы, агністыя стрэлы!
Ды хто там?!
Часта бывае: палюеш на звера,
А за табой хтось таксама палюе!
Не на пабоішчы ў звоне булатным —
Трапіў я ў пашчу лаўцу-крыжаносцу
Так безразважна!.. Да сораму крыўдна!
Горка мне чуць было ў лёхах чужацкіх,
Як цэлы тыдзень па замках, харомах
Радасць тэўтонца ў званіцы звaніла...

Тройчы спазнаў я палон чужацкі.
Што ж на Літву мяне тройчы вяртала?
Золата? Выкуп?

Выжлы са псярні?
Слынныя сокалы з княскай сакольні?
Не...
Я малюся тут простаму Альфу [15]!
Змалку ён памятаў мову ліцвінаў,
Хрышчаны ў новую веру, палонны
Сэрцам лавіў зыкі матчынай песні
У гаркамысных маіх напевах...
Альфа тэўтонцы знарок падсылалі,
Каб да душы маёй лепш падступіцца
І спакваля уцягнуць мяне ў здраду.
Толькі ж у змучаным сэрцы хлапчыны
Раптам, як той першацвет на світанку,
Край Наднямоння пяшчотна праснуўся,
Тая любоў да Літвы,
Што таемна
Мне з яго рук падала ў скляпенне
Нож, гартаваную дзіду, як джала.
Доўга я дзёўбаў цагліны, якімі
Заладавана акно было ў сценах
Марыенбурга...
Цёмнаю ноччу
Пара гарачых коней — са стайні
Містра самога — чакала ў двары нас.
Рыцарскі ўбор, ды плашчы з крыжамі.
Мову пачуўшы нямецкую, стража
Браму, як рыцарам, нам расчыніла...
Я сваю ўдзячнасць тады на паперы
Выклаў, паслаўшы ліст камандору —
Коней вярнуў я яму з паўдарогі...
Слаўна мы з Альфам пагасцявалі
Ў Янаша, зяця майго, на Мазоўшы!

Тройчы спазнаў я палон чужацкі.
Ды ўпершыню на Радзіме — ў палоне!
Можа, ўсё гэта працяг палявання?
З ямін чужацкіх шчасліва выходзіў.
А са сваёй — ці пашчасціць выйсці?

Там выручалі ліцвіны, жмудзіны,
Мужнасць, адвага іх сакаліная,
Добрая воля...
Што ж вы маўчыце?
Долу галовы цішком паспускалі?
Ці не браты вы таго ліцвіна,
Што быў гвалтоўна ахрышчаны Альфам
Там, у крыжацкім палоне?..
Вы ўзважце!
Не, я не подкупам зманьваю хіжа —
Я ў вашых душах сябе шукаю:
Даўнюю мару аб еднасці брацкай!
Можа, пачуеце вестку пра Вітаўта?
Мне перадайце!
Спрыяйце, ратуйце!..
Сцяць з дрэва роду яго верхавіну —
Гэта пад сілу братазабойству.
Можна ўсю крэўнасць —
Вось так пераніштчыць...
Можна няволю паклікаць...
Наклікаць!
Так што нашчадкам — дзецям і ўнукам
Аж па калена трыццатае хопіць...

У дзвярах паказваецца к а ш т а л я н П р о к ш а — яго твар спачатку здзіўлены, потым узлаваны. Жыбяндзяі спалохана ўскокваюць, адступаюцца вінавата за дзверы. Міма іх кашталян прапускае ж а н ч ы н у ў чорнай сукні.

К а ш т а л я н

Да вас, княжа, мужатая [16]... Заходзьце, вялебная княгіня.

КНЯГІНЯ БІРУТА [17]

Б і р у т а
(кідаецца на грудзі мужа)

Я так шукала вас па ўсіх скляпеннях —
Цябе і Вітаўта!

Мне падказалі:
Нібы рыхтуюць вам расправу ў Крэве!..
А Вітаўт дзе? Хіба не ў замку гэтым?
Ах, сыне мой, няўжо цябе ад маці
Там утаілі — ў віленскай вязніцы?
Навошта ў сэрцаў жорсткіх я купляла
Падман?..
Я пранікала ў лёхі замкаў.
Мне адчыняла золата ўсе дзверы.
Сляза мая гукала... Ды на кліч
Знямеў і камень, і людскія душы.
Ступіла ўчора матчынае гора
І на парог Ягайлы...
Я маліла...

Кейстут

Не трэба слёз, Бірута!.. Паніжэння
Не знаў спакон
Наш род высакагорды!

Бірута

Твой горды дух
Цябе ўздымаў на волі.
Мяне ж ён часта-густа прыніжаў,
Рабіў сваёй нявольніцай...

Кейстут

Бірута!

Бірута

Так-так, нявольніцай!
Нашто мяне
Са Жмудзі ў Трокі звёз, як паланянку,
Паганскую багіню і рабыню?
Нашто красу, што чыстай быць хацела,
Пашлюбіў ты сваёй гвалтоўнай воляй?
Нашто зарок парушыў вайдэлоткі?

Каб потым нада мной на ўсё жыццё
Узвесці ўладна —
Сцены свайго духу?
Каб потым год і два не заглядаць
Мне ў сэрца —
У святліцу мар, чакання?
Каб сёння з-за усобнай калатні
З маёй святліцы
Учыніць цямніцу?!

Кейстут

Апамятайся, родная... Няўжо
Прыйшла і ты мяне судзіць —
Вось так, як прывіды мне чыняць суд
Нелітасціва — пятую ўжо ноч!

Бірута

Я не суджу.
Я і цяпер прашу.
Прашу твой горды дух — каб за мурамі
Не страціў мудрай асцярогі ён,
Не ўпаў у безгалоўе... Так!

Кейстут

Маўчы!
Цябе намовіў хтось зламысна...

Бірута

Вітаўт!
І ты!.. Ваш горкі лёс мяне намовіў!
Казаў Ягайла,
Гнеў ён свой суніме,
Калі мы ўсе пяройдзем у Гародню —
Каб толькі там гняздзіцца...
Хіба мала
Для нашых рук там працы?
Колькі ніваў
І пушчаў там са слыннаю дзічынай!
Глыбіняў рыбных і бароў мядзвяных!

Кейстут

Табе зманіў Ягайла...
Дух мой горды —
Ён ведае — не можа паступіцца!

Бірута

Апомніся!

Кейстут

Сваё мне трэба здзейсніць.
Калі не мне — то Вітаўту!
Паслухай:
Мінулай ноччу бачыў я знаменне.
Зайшла у сон мой праз байніцу поўня.
А на той поўні на вілах
Брат брата
Трымае, покуль свет стаіць...
Няпраўда!
Свяціла тое чыстае, як вока!
Яно мяне прасіла —
Больш не пляміць
Адбіткам сваіх звадаў
Яго цела.
Прасіла напачатку рупна сцерці
Той плямісты адбітак з нашых душаў.
І прадракала час:
На землях нашых
Яшчэ прыйдзе і ўладна запануе
Над звадамі нялюдскімі
Дух згоды!

Бірута

Хвала знаменню з неба!
Ды пакуль
На землях нашых спраўдзіцца яно,
Паспее вас Ягайла ўздзець на вілы —
Цябе і сына... Трэба мне хутчэй —

Назад, у Вільню!
Мала я маліла
І заклінала модламі святымі
Цябе, Пяруне ясны, ўсемагутны,
На жэглішчы [18] свяшчэнным перад
замкам,
Дзе, з крэменю часаны, ты чакаеш
Ахвяр маіх балючых...
Мала я
Слязамі абмывала цэглу, камень,
Вымольваючы імі паратунак
Табе і сыну...
О, багі, ратуйце
Ад вечнай той братазабойчай згубы
Наш дом... Зямлю!
Няўжо вас не крануць
Малітвы і закляцці вайдэлоткі?
Багі зямлі і неба,
Памажыце
Нам спраўдзіць тое вешчае знаменне!

Кейстут

Не адыходзь, Бірута!
О, як цяжка
У лёхах тут чакаць зару над Крэвам!..

Бірута ідзе да дзвярэй,
а потым, схамянуўшыся, вяртаецца.

Бірута

Ты сцеражыся ноччу аднаго...

Кейстут

Каго?!

Бірута

Вайдылы!..[19] З шыбеніцы ён
Падаўся на той свет... Ды варажбой
Цяпер назад вярнуўся... Гэта ён

Па Вільні зданню ходзіць і цябе
І Вітаўта шукае... Гэта ён,
Казаў Ягайла, цягне на наш дом
Узʼюшаную помсту...

Біру" выходзіць. У дзвярах зʼяўляецца стражнік з ліхтаром у руках — за яго спіной вырастае прывідны цень.

Стражнік

Княжа... Вас хоча бачыць нейкі падазроны чалавек. Ён так ціха абмінуў нашу варту, што я ледзь заўважыў яго цень пры гэтых дзвярах.

Кейстут

Спытайся, хто ён — гэты цень? Хто?!

Стражнік

Кажа, што суддзя... *(Выходзіць.)*

Прывідны цень перастyпае парог — заходзіць у лажніцу.

ВАЙДЫЛА

Кейстут

Сыдзі з вачэй маіх, пачварны цень!
Чаго ты дзіка шчэрышся?

Вайдыла

Ох, княжа!
Не можаце пазнаць мяне?.. Няўжо
Я так змяніўся пасля вісельні?

Кейстут

Прыйшоў і ты судзіць мяне, Вайдыла?

Вайдыла

Прыйшла мая чарга...
Так, я — суддзя!
Апошні і няўмольны, як магіла!

Кейстут

Заўсёды праў на волі валадар,
І колькі суддзяў знойдзецца, калі
Яго ўпакуць за краты!

Вайдыла

Кроў ахвяр,
Вялікі княжа, помсціцца...

Кейстут

Чаго ж
Ты сёння хочаш ад мяне?

Вайдыла

Хачу —
Напомніць толькі прымаўку старую:
Якою мерай мерана, такой...

Кейстут

Такой ты не адмерыш мне!..
Пятлю
Не я віў на цябе...
Літва судзіла!

Вайдыла

Цяпер — мой суд!
Зжахайся, князь вяльможны,
Перад такою ж мерай пакарання!

Кейстут

Суд нада мною чыніць княскі посах —
Не костка чорная!

Вайдыла

Якая пыха!
Вы — рыцар і ў мурах.
Я ж — чорны пекар!

Цаніў калісь высока маё ўмельства
Стары Альгерд...
Я хлебам вас карміў!

Кейстут

Карміў ты і намовамі...

Вайдыла

Мяне
Уверх узносіў досціп мой...
Я стаў
Пасцельнічным Альгерда!

Кейстут

Мякка слаў,
Ды мулка спаць было з тваіх наводаў [20].

Вайдыла

Я стаў падчашым...
Вас на шумных балях
Паіў іскрыста-пеністым віном!

Кейстут

Паіў і злорачэннямі...

Вайдыла

Я стаў
Вялікакняскім спраўцам [21], а яшчэ —
Па волі неба! —
Родзічам у вас!

Кейстут

О, злы вядзьмарца...

Вайдыла

Думаеце — чары?
Мяне ўзняла прыроджаная ўдатнасць!
Я досціпам сваім прываражыў

Сястру Ягайлы, гожую князёўну
Марыю...
А дарэчы, тут яна!
Сама сюды да вас мяне прыслала —
Як помсту!

Кейстут

Цёмны збродзень!.. Як ты мог
Уздумаць прышчапіцца чорнай косткай
Тут, на высокім нашым дрэве роду?
Ты абняславіў корань Гедыміна!

Вайдыла

На вашым дрэве ўдатнасцю такой
Не ўсе князі, як я, тытуляваны!
Чым вы былі б —
Без хітрасці маёй,
Памыснасці, прадбачлівых наводаў,
Цянётаў розных?..
Нездарма ж мяне
Вялікі князь Ягайла пасадзіў
Найпершым радцам!

Кейстут

Здрадлівыя рады
Твае — мне сёння ў горле!
Ды ў пару
Я выкрыў іх — заспеў на чорнай змове
Цябе з Ягайлам...
Соймы вы чынілі
Таемна з містрам Конрадам
крыжацкім...
Я сам не верыў весткам!
Іх прынеслі
Мне з крэпасці крыжацкай мае людзі.
Не можа быць!
Зламысная намова!
Не верыў Вітаўт мой — патрабаваў
Расплаты лгарству...

Верыць не хацела
Святая памяць перад Гедымінам,
Перад крывёю бацькі, што з рушніцы [22]
Забіты быў пры замку крыжакамі...
Я помню Гедымінаў сцяты шэпт
(Ён стаў на ўсё жыццё мне запаветам!):
«Пільнуйце межы... ад крыжа... які
Ідзе з крывавым мечам...»

Вось тады
Я зручны момант выглядзеў — і рушыў!
Я збройнаю рукою ўпаў да Вільні.
Апанаваў я замкі — і знайшоў
Сярод папер Ягайлы
Здрадны ліст:
Ён вотчынныя землі адбіраў
І аддаваў іх крыжакам —
Навечна!
Каб толькі адкупіцца ад іх хіжай
Паквапнасці...
Здабыць сабе зацішак!
Бядой дыхнула ад паперы той
На нашу еднасць...
На цябе, Вайдыла!
Ад кары не ўцячы таму, хто кінуў
Паміж братамі костку той агіды,
Нянавісці і непрыязі...

Вайдыла

Княжа,
З пятлёй вы паспяшаліся... Няўжо
Я мог чыніць наводы без рукі
Ягайлы?..
Ці ж не вы перашкаджалі
Трымаць яму вялікакняскі посах?..
А зрэшты, я памыснасцю сваёй
Мог слугаваць і вам!

Кейстут

Табе ўжо хопіць
Заплаты і адной за акруценства...

Вайдыла

Бярыце ж і сваю заплату, княжа!
Я — ваш суддзя, якому падуладны
Звыродныя ўсе сілы змроку, лёсу...
Я прагну кары вам — такой жа дзікай!
І ўжо нясу... у гэтых вострых кіпцях
Да горла вашага... удушша!

За мурам нарастае гулкі цокат капытоў. Цень Вайдылы заходзіцца дзікім смехам, знікае. Адкаснуўшыся ад прывіднага наслання, Кейстут ідзе да байніцы.

Кейстут

Зноў нехта прыскакаў...
Начны ганец?
З якою навіной?.. Замёрла рэха.
Чаму мне раптам холадна так стала?
На добрае не зорыць ноч!
Мой сыне,
Калі мяне па-здрадніцку сатне
Начная вестка,
Помні — дзе б ні быў —
Што скарб найбольшы свой
Яшчэ ніхто
З князёў вялікіх нашых не здабыў...
Ён — гэты скарб —
У двух вяшчунных словах!..

Упарта выразае жалезінай нейкія словы на цаглянай сцяне.

Мы замкі навучыліся узводзіць
І бурыць —
Хопіць на вякі развалін,

Спавітых болем, таямніцамі
Ваяцкіх спраў...
Апырсканых крывёю...
Ды мы не ведаем яшчэ, ўладарцы,
Як нам знайсці падваліны адны,
Як пад адзін надзейны дах падвесці
Удзелы, землі ўсе,
Што да Літвы
Трывала прырaслі пасля тых дзён,
Як заняпаў стары магутны Полацк
І Тураўскае княства...
Ды яны
Перадалі і моц, і дух невынішчальны
Наваградку... як князю маладому!
А ён прыняў іх землі — меч і шчыт!
І распачаў вялікі новы гмах
Дзяржаўнасці — адсюль і ўзмаглася
І ў свет пайшла Літва Вялікая...
Хоць добра мы не ведаем яшчэ,
Які ж ён будзе, новы гэты дом,
Для нас усіх —
Агульны дом ліцвінаў —
Беларусінаў і жмудзінаў —
Дзе
Нам адшукаць трывалую цамянку,
Што ў сцены пойдзе —
Не ў перагародкі!
Калі ж нам лёсам суджана цяпер
Тут, на Літве Вялікай, разам
У згодзе рупнай жыць і бараніцца,
Каваць мячы і ляды засяваць,
Збіраць да купы княствы ўсе, ўладанні
І мацаваць знутры ўсё гаспадарства,
То, сыне мой,
Калі яшчэ жывы ты,
Няхай табе багі ўсе дапамогуць
Глыбока ў сэрца мой наказ пасеяць:
Ты церпяліва, як араты хлеб,

З зямель агульных нашых здабывай
Два словы —
Еднасць...
браталюбства...

З-пад жалезіны крывава прыскаюць, сыплюцца на дол крупінкі цэглы...

Ззаду да Кейстута падкрадваюцца Лысіца і Кучук Жыбяндзяі. З імі разам і трэці служка — «брат» Мосцер [23], — ступае ўпэўнена, відаць, неадступны ў намеры... Кашталян Прокша стаіць у дзвярах, махае рэзка рукой. Жыбяндзяі і «брат» Мосцер навальваюцца на Кейстута. Іх пальцы ўпіваюцца ў яго горла.

Цела Кейстута ўсцягваюць на пасцель. Накрываюць радзюжкай.

Частка другая

МАЛІТВА ВІТАЎТА

НА ЖЭГЛІШЧЫ

Вільня. Трагічныя падзеі таго ж года не раз вярталіся сюды, каб пачаць адсюль свой новы заход.

Да жэглішча каля Святарогу сцякаецца з усіх канцоў места люд. У цэнтры — вялікі стос смалістых бярвенняў чакае агню. Чакае новай ахвяры. Поруч высіцца ідал Пяруна, часаны з вялікага крамністага каменя. Воддаль незгасальна палае Вечны Зніч [24], які дасць свой агонь для падпалу. Жрэц-святар падкладвае ў Зніч дубовыя паленні са святой дубровы — дзень і ноч. Вогненныя сполахі скачуць па тварах шматлікай стражы, па вастрыі баявых сякер, дзідаў, якімі прыходзіцца стрымліваць натоўп.

Галасы

— Во ўтварылі відовішча!.. Не праціснешся бліжэй...

— Каму відовішча, каму вялікі плач!

— Такога, мусіць, сам Гедымін на кастры сваім тут не бачыў...
— Ён героем на жэглішча лёг. Смерць прыняў ад рукі крыжацкай...
— А гэты — ад рукі крэўніка-братанца... Самай балючай, ганебнай рукі!
— О-хо... Як ты будзеш, Кейстуце, глядзець з агню — на ўсіх нас?

Стараста места

Дарогу сакольнікам... Ды расступіцеся, мяшчане! Дарогу лоўчым!

Да жэглішча два сакольнікі нясуць на плячах па сокалу пад каўпакамі, два лоўчыя вядуць на шворках па вялізнаму харту.

Князь Гальшанскі[25]
(праводзячы вачыма, з уздыхам)

Адпалявалі вы з вялікім Кейстутам!
Адпалявалі...
Гэтак, як і мы!

Праз натоўп працiскаецца дзяўчына з кошыкам у руках. Упарта шукае некага вачыма. Прыглядаецца да князя Гальшанскага.

Марыля

Я ледзь пазнала вас... Гляджу—мыслівы?
Ці князь Гальшанскі?
Ох, як рада вам!..

Князь Гальшанскі
(адводзіць Марылю ўбок)

Ц-с-с...
Гародзенская рыцарка?.. Марыля?
Ці не з цябе сарваў я перад боем
Шалом і латы рыцара?
Сваволле!
Хацела ў кушчу[26] Вітаўта прабрацца...

Марыля
(перамагаючы няёмкасць)

А дзе цяпер ён?..
Я ў любыя лёхі
Пралезу — нібы нітачка ў іголку.

Князь Гальшанскі

Цяпер цяжэй... І асцярожней трэба.
Ён у скляпенні, чуў я, за Віллёй...

Марыля

Яго вадой, мурамі атачылі?

Князь Гальшанскі

Глухой таемнасцю... А гэта — горш.

Марыля

Ці праўда —
У гарачцы ён... хварэе?

Князь Гальшанскі

Не ён хварэе —
Наша гаспадарства.
Каб не хварэла, хіба пасцінала б
Яно тут столькі праведных галоў
Многаразумных і шаноўных?.. Хіба
Яно б сваіх душыла і тапіла?
Ах, да чаго ты дажыла, Айчына?
Каб крэўнік — крэўніка! Аж гідка.
Як самажэрцы-гадзіны...
Чаму ж
Не разгуляцца ў нас тут
Мечу з крыжам?
З Гародні ты ішла?.. Скрозь папялішчы.
Над Нёманам спустошаныя землі.
Знямелі вёскі Жмудзі, Русі Чорнай...
Так. Чорнай!.. Ад пажарышч... І ад гора.
А тут...

Стараста места

Дарогу мечніку... Дарогу міласніку найвярнейшаму князя Кейстута!

Да жэглішча ідзе чарговая ахвяра: верны княскі служка, рослы, з утрапёнымі сінімі вачыма юнак у доўгай белакужэльнай світцы; мечнік высока ў руках нясе зброю Кейстута — голы меч, рагаціну, сагайдак...

Галасы

— Не трэба на касцёр служку-міласніка!
— Лепш кіньце туды лупы [27] ворага...
— Хіба іх мала зняла рука Кейстута?
— Калі па старому звычаю — палонных на жэглішча!
— Двух крыжакоў палонных на касцёр!
— Ой, не! Цяпер крыжакоў ніхто і не кране. Яны ў вялікай ласцы ў Ягайлы...
— Чулі? Да яго прыехаў крыжацкі пробашч...

Марыля
(са страхам да Гальшанскага)

Ой, княжа... Трэба нам спяшацца!
Бачыш —
Рука загубы цягнецца сюды —
Да Вітаўта!..

Князь Гальшанскі

Чакай... Яшчэ мне трэба
Да грамады пахмурай той...

Марыля

А хто там?

Князь Гальшанскі

То ж — бортнікі, асочнікі, лаўцы,
Шаўцы і цеслі — Кейстутавы людзі.
Вялікі боль і крыўда іх яднаюць.

Стараста места

Дарогу вяльможным князям, боярам, радцам, спраўцам вялікага князя Ягайлы!..

Варта зброяй адціскае натоўп у два бакі — жывы калідор зноў шырэе. Да жэглішча пад аховай стражнікаў ідзе шматлікая світа Ягайлы.

Марыля

А дзе Ягайла?.. Можа, я ўпрашу...
Я ў ногі кінуся!

Князь Гальшанскі

Не трэба... Бачыш —
Відовішча ім трэба!.. Дым ахвярны
Пускаць у вочы будуць нам!
Айчына —
Нібы над урвішчам якім... А тут —
Пад маскай дабрачыннасці, бязвінна
Ідуць крывапрысяжнасць,
славалюбнасць,
Нямоглая бяздзейнасць...
Дзе ты, Вітаўт?!

Князь Гальшанскі і Марыля заўважаюць каля сябе нейкага дасціпнага вухастага чалавека пры зброі і хутчэй ныраюць у грамаду людзей двара Кейстута — тут галасы самыя ўзбуджаныя, рашучыя.

Галасы

— Выпусціце Вітаўта!
— Няхай сын хоць развітаецца з бацькам...
— Не трэба на касцёр меч Кейстута — перадайце яго Вітаўту!
— Цяпер толькі ён асцеражэ землі гаспадарства ад суседзяў сквапных.
— Адчыніце яго вязніцу!
— Няўжо і яго задушыць уздумалі?
— Дзе вы яго схавалі ад людзей?.. У якой цямніцы?

І раптам над узбуджаным гоманам — як выпушчанае ядро з бамбардзіра — зычны, раскаціста-балючы голас князя Гальшанскага — з самай гушчы грамады:

— Вітаўт у скляпенні за Віллёй! Хадзем — да муроў!

Частка грамады кіруе на вулку ў бок Віллі. Але адтуль, дзе жаўцеюць вежы Крывога замка, насустрач шалёна скача верхнік-ганец:

— Вязуць!.. Вязуць!!!

Мора натоўпу пры жэглішчы калыхнулася і, як магутную хвалю, выплюхнула працяглы ўздых. Хтосьці ўскрыкнуў, загаласіў — распачаўся вялікі плач.

ЧУЖЫ ГОСЦЬ

Цёмныя лёхі віленскага замка. Князь Вітаўт хістка снуе ад сцяны да сцяны, зняможаны, схуднелы. Спыняецца перад закратаваным акном. З-за муроў далятае несціханы гоман.

Вітаўт

Што сталася там зранку?
Тупат, гоман
Плывуць кудысьці ўніз да Святарогу.
Нібы Вілля кранулася прадвеснем.
Народзе мой,
Няўжо мая трывога
Нарэшце і табе перадалася?
Жахлівае бяссонне працінае,
Як плесня гэтых лёхаў, маё цела.
Ад воч людскіх, ад родзічаў схаваны,
Я тут, відаць, асуджаны на згубу.
Мінулай ноччу,
Прывідна паўстаўшы,
Бязгучна, нема клікаў мяне бацька.
Ён штосьці мне запавядаў,
Ды словы
Прабіцца не маглі праз атачэнне
Пачварных ценяў...

Толькі добра чуў я:
Бліскучы меч, пагроза крыжакоў,
Аголены, зламаны папалам,
Меч Кейстута
Упаў з балючым звонам —
Агнём на зломе пырснулі канцы!
Як мучыць прадчуванне!
Дзе ты, бацька?
Нас разлучылі, каб лягчэй зламаць.
Мы — як канцы у тым зламаным мечы,
Шпурнутыя у розныя бакі —
У немату задушлівых скляпенняў,
Дзе толькі рэха з-за глухіх муроў
Канае цяжка...
Што за шум натоўпу?
Нібыта там відовішча якое?
Народзе мой,
Ты ведаеш пра ўсё,
Пра лёс акрутны наш, пра ганьбу, здраду,
Пра змовы і вязніцы...
Ды чаму
Так часта позніцца тваё збавенне?
З пашанай ты прыходзіш пасля смерці...
Няўжо прыйсці з заступніцтвам сваім
Табе у час — так цяжка?..
О, Пяруне!

Уваходзіць с т р а ж н і к — прапускае ў вязніцу постаць у чорнай сутане з крыжам.

П р о б а ш ч З і г б е р

Няхай вас, князь, не дзівіць мой прыход.
Не першы дзень я ў Вільні —
Малю бога,
Каб злітаваўся ён над вашым лёсам...

В і т а ў т

Хто вас прыслаў сюды?.. Навошта?

П р о б а ш ч З і г б е р

Княжа,
Хіба у пана бога мала сцежак
Да міралюбнай справы?..
Ну і ўпёк
Сюды вас брат!.. Нібыта ў апраметнай.

В і т а ў т

Адсюль да апраметнай блізка... Так.
Але сюды спусціліся вы ў лёхі,
Відаць, не толькі з ласкі боскай?

П р о б а ш ч З і г б е р

Княжа,
Вы можаце не верыць мне... Пасеяў
Даўно насенне злое недавер
Не толькі між дзяржавамі —
Братамі!
Ды я — вялебны сын касцёла, пробашч —
Па волі пана бога
І Закону [28]
Прыехаў у Літву прасіць для вас
Ратунку... Літасці і міласэрдзя.

В і т а ў т

Ах, дзякую, вялебны...
Ды чаму
Закон і бог ваш гэтак літасціва
Стаў клапаціцца раптам пра мяне?
Чаму вам заадно не папрасіць
Ратунку для старога чалавека,
Страшэнна змардаванага... у лёхах —
Для князя Кейстута?
Чаго замоўклі?

П р о б а ш ч З і г б е р

Не час пра князя Кейстута...
Цяпер

Вас, княжа, ратаваць нам трэба...
Вас!
Настойліва і сёння я звяртаўся
Да мудрасці Ягайлы...

Вітаўт

Ну, а ён?

Пробашч Зігбер

Вялікі князь цяпер высока цэніць
Парады містра Ордэна... Ды толькі
Парадаў шмат і іншых... Ох, нялёгка
Мне несці вам надзею на ратунак!

Вітаўт

Вас непакоіць лёс мой?
Страшна стала,
Што выправіць хутчэй мяне Ягайла
Да апраметнай?
(выбухае смехам)
Ну, вядома! Хто ж
Так будзе біць тады па хіжай пашчы
Законнікаў крыжацкіх,
Помсціць так,
Іх замкі бурыць, драць з іх лупы,
Як гэта мы не раз рабілі —
З бацькам!

Пробашч Зігбер
(ледзь стрымліваючы раздражнёнасць)

Не будзе больш паходаў вашых з бацькам!
Вы малады... І мне шкада, калі
За ім вы хутка пойдзеце услед...

Вітаўт
(з жахлівай здагадкай)

Што з Кейстутам?
Няўжо яго не стала?
Вы ведаеце ўсё... Кажыце! Дзе ён?

Пробашч Зігбер

Ён сёння будзе тут... Ля Святарогу.
Вязуць у Вільню... З Крэва.
Так, мой сыне...
Яго там задушылі...

Вітаўт

О, Пяруне!
За што ты нас гвалтоўна так караеш?
Я прадчуваў злачынства... І не верыў!
Не веру...
Бацька мой... Няўжо няма?
Няма мяжы для жорсткасці сляпой
Братазабойства...
Самавынішчэння!

Хістка ідзе да закратаванага акна. Узбуджаны гоман за мурамі ўзмацняецца.

Як сталася такое?.. Адкажы,
Народзе мой!
Як мог ты дапусціць
Дзікуннае злачынства ў сваім доме?
Аддаў на страту рыцара свайго!
На глум і сорам свой —
Заплюшчыў вочы!..
Няўжо няспелы розумам, сляпы
Яшчэ ты сам у цёмным, непрабудным
Сваім паганстве?

Пробашч Зігбер
(дакранаецца да пляча князя)

Сыне... З тваіх вуснаў
Я чую мудрасць багаўгодных слоў.
Так! Трэба асвяціць народ хрышчэннем
І вымесці з яго душы дашчэнту
Злых духаў, цемнату паганства...
Дзікунства сарацынаў!

Вось у гэтым
Наш Ордэн і паможа вам...
Вы толькі
Нам збройна не пярэчце крыж хрыстовы
Па Жмудзі, па Аўкштайціі пранесці.

Вітаўт
(рэзка адварочваецца ад акна)

Ах, вось вы што!
Вам сніцца наша Жмудзь?
Наднёманскія землі Чорнай Русі?
Вы нават сёння, ў гэты дзень жалобы,
Прыйшлі нахабна з прапановай змовы!
Няўжо вам мала змовы той з Ягайлам?
Навошта я?

Пробашч Зігбер

Не адхіляйце, княжа,
Рукі Закона... Так! І пана бога.
Ён вам паможа вырвацца з цямніцы.
Падумайце пра лёс свой. І пра гэты
Жалобны дзень...
Вы ведаеце, княжа,
Куды сягоння валам валіць люд?
На жэглішча... І будуць там усе,
Апроч, вядома, вас...

Вітаўт доўга глядзіць невідучым зрокам праз краты. З-за муру выразна даходзяць патрабавальныя галасы: «Выпусціце Вітаўта!» — ён слухае — і не чуе.

Вітаўт

Пяруне мой!
Як ты дазволіў гэта спапяленне?
Тут не абрад святы,
А святакрадства!
Яго ўчыніў Ягайла... Не, не ён.
А хітрасць яго хіжая і боязь.
Гульня ў нявіннасць...Тое ж крывадушша:

Спачатку трэба задушыць, а потым...
А потым — і абрад чыніць! Маліцца...
Хвалу узносіць праху —
Ён не страшны!
Ах, маргаслепы.

Пробашч Зігбер

Княжа, ваша права,
Святое права сына — на расстанне!
У час апошні... З бацькам!
Толькі — слова.
Разумнай згоды знак... І я
Усё зраблю...

Вітаўт

Вялебны, што вам трэба?
Вы хочаце, каб я выратаванне
Ганебна здрадай акупіў?!
Ці чуеш,
Вялікі Кейстуце, як мне тут цяжка?
Жахліва цяжка мне і сіратліва!
Што на агні святым ты мне дарадзіш?
Як выбрацца мне з гэтай чорнай ямы?
Ты ўсё даруеш мне.
Але не здраду.
Пакіньце мяне, пробашч...

Пробашч Зігбер

А шкада.
Як неразумна выпускаць свой лёс
З уласных рук,
З дзясніцы пана бога.
Падумайце лепш, княжа...

Пробашч Зігбер выходзіць.

За мурамі зноў узмацняюцца патрабавальныя галасы: «Выпусціце Вітаўта!», «Ён тут, у лёхах!..», «Вітаўт, прыехаў твой бацька!»

Рукі Вітаўта да крыві ўпіваюцца ў іржавыя краты акна. У скляпенне ўваходзяць стражнікі. У змроку звіняць ковы.

У БАЦЬКАВАЙ ЛАЖНІЦЫ

У кутнюю вежу Крэўскага замка, у змрочныя сцены лажніцы, што бачылі смерць Кейстута, кашталян Прокша са стражнікам прыводзяць закутага Вітаўта.

Вітаўт

Прашу раскуць мне рукі!
Хопіць ганьбы...
Няўжо з-за гэтых сцен магу я збегчы?

Кашталян

Збегчы?.. Не памятаю, каб з крэўскіх муроў
хто ўцякаў... А раскаваць не магу: загадана
трымаць у жалезах.

Кашталян са стражнікам выходзяць.
Вітаўт спыняецца сярод лажніцы, уздымае рукі ў ковах.

Вітаўт

Пяруне, вусны спапялі, калі
І тут, у цемратворных крэўскіх сценах,
Атлумлены, не тое прамаўляю,
Зняможаны, сціскаюся ад гневу,
Разбіты, адзічэлы, ўсё дзіўлюся,
Не разумею чорнае напасці,
Ніяк не ўцямлю новай чорнай змовы,
Што крута ў вузел вяжацца падвойны...
Чаму дабра мне
Раптам зычыць вораг?
А крэўны брат —
Хутчэй хацеў бы бачыць
На горле маім кіпці Жыбяндзяяў?
Чаму мяне, ў жалезы закаваўшы,
Ён так паспешна з Вільні звёз —
Не даўшы
Там развітацца сыну з родным бацькам?
Няўжо спалохаў голас грамады,
Што прагла мяне выбавіць з цямніцы?

А мо крыжацкі пробашч паспрыяў
Прайсці мне па скляпеннях бацькі?
Не...
Я покуль што —
Як той у восі гвозд
Пры нашым хісткім коле гаспадарства...
Яшчэ той гвозд прыбраць да рук патрэбна!
А можа, хітрадумная Улляна
Прыспешвае ліхіх ганцоў з лістамі:
Хутчэй хай чыняць і маю загубу!
У двор Ягайлы з мудрасцю вужыцы
Яна пускае дзікія намовы —
Каб мяккацелы сын не захістаўся!
Шчыруе для любімчыка Ягайлы,
Каб стол велікакняскі для яго
Паставіць на крыві...
Надзейней будзе!
Я ведаю свой лёс наканаваны.
Ды вось чаго не ведаю —
Ні я
І ні праціўнікі мае:
Які ж
Угатаваны тут вось, за мурамі,
З галінай роду Кейстута
І лёс
Супольнасці зямель Літвы Вялікай,
Жамойціі і Белай Русі —
Чую —
Як быццам хтось ламае на калена,
Бяздумна, жорстка, слепа, безразважна
З галінай нашай родавай
І ход
Самой гісторыіі...

Зняможана прыпадае лбом да цвілой сцяны... адскоквае.

Пяруне мой!
Чыя рука тут выбіла на цэгле

Два словы:
«Еднасць,
браталюбства».
Бацька!!!
Твая тут душагубная лажніца!
Дык вось мяне куды?..
Скажыце, сцены,
Вы чулі яго крык, балючы стогн?
Пра што ён гаварыў у міг апошні?
Скажы мне, ложа чорнае, няўжо
Яго вось тут уночы задушыў
Рукамі служак, жывацін прапойных
Ягайла?
Бацька мой, я чую зноў
Пакутніцкі твой апантаны дух!
Жалезамі яго не закуеш
І не задушыш тут на чорным ложы...
Цябе я бачу ў гэтым запавеце —
Гарыць твой позірк з літар, са сцяны,
І выпрабоўвае...
Навошта мне
Два словы гэтыя?..
Маліцца ім?!
Але ж пакінуў ты яшчэ адзін
Для нас наказ, крывавы, павучальны:
Канец жахлівы жывата свайго!
Прабач, але да слоў тваіх вяшчунных
Ісці так будзе цяжка!
Ці дайду
Нагамі помсты за цябе!
Рвучы
Кляшчамі воўча мяса з костак іх...
На дзідах несучы галовы іх...
Чаго сурова супіўся?.. Даруй!
Ды гневам запяклося ўсё нутро...

НА СВЯЦЕ ГРАМАБОЮ

З-за муроў замка далятаюць пералівістыя зыкі-перагуды крэўскіх дудароў. Чуецца жартаўлівая песня.

Дзявочы голас

Го-ой, каханы гаспадар мой Грамабой,
З гулкай берасцянаю трубой.
Звязі мяне на гулянне
Пад вясельнаю дугой.

Хор

Го-ой, го-ой!..
Захмялелі мы з табой!

Дзявочы голас

Сініх бліскавіц на гола голле
Не кідай ніколі, мой саколе,
Хай не будзе недароду
Ні у полі, ні ў прыполе!

Хор

Го-ой, го-ой!
Ці пашлюбімся з табой?

Дзявочы голас

Грымні вольна покатам вячыстым,
Калі сэрца ўстрапянецца лістам...

Хор

Го-ой, го-ой!..

Песня аддаляецца.
Вітаўт задумліва глядзіць праз байніцу.

Вітаўт

Спраўляе Крэва свята Грамабою.
Што Крэву да той нашае бяды?
Да міжусобнай калатні, крыві?

Да посаху — ў чыіх руках ён будзе?
Які ўладарца стане справаваць?
Жыццё — жыццём.
Яму — зялёны ліст!
Людзям — і хлеб, і песня! I ці трэба
На гэтым свеце больш?
А нам?.. Ха-ха!
Чаго зямлю мы задзіраем, свет?

Песня з перагудамі дудароў зноў вяртаецца. Вітаўт здзіўлена прыслухоўваецца.

Як за душу бярэ дзявочы голас!
Дзе чуў, пявуння,
Я твой срэбны спеў?
Чаму ў дуды той гэткі лад трывожны?

Дзявочы голас

Го-ой, каханы гаспадар мой Грамабой,
Прападу, калі пашлюбімся з табой!..
Прыйшлі ў Крэва на гулянне
Мардаванне і разбой!

Хор

Го-ой, го-ой!..
Мардаванне і разбой!

Вітаўт

Іх песня знае ўсё тут... Не затоіш!
Ды выпявае штось трывожна рог.
Дзе чуў яго я?
Гэта ж князь Гальшанскі!
Твой рог зубрыны — як мне не пазнаць?
Сатыр, насмешнік пераапрануты,
Любіў ты ў маладосці з грамадой
Вадзіць ля вокан княжацкіх мядзведзя,
Прыбранага у шаты мнагаможных,
У стрэлы смеху...
Помню я твой рог!

Вось так зазыўна тройчы пратрубіў
Ты над Віллёй світальнаю:
«Да зброі!»
Тры дні стаялі нашыя палкі
Супроць палкоў Ягайлы... Не прыняў
Я рады твае... Верыў браталюбству!
Запрошаны у Вільню да Ягайлы,
Я сам ягоны слюб [29] прыняў —
Абы канец быў добры!
Хто ж то думаў,
Што тоіцца за «слюбам»,
Што Ягайла
Мяне і бацьку закуе ў жалезы!
Ну што ж ты сёння з болем выпяваеш,
Зубрыны рог?
Бяду!.. Перасцярогу!

Уваходзіць стражнік, следам — асцярожна, з пры-глядкай Лысіца і Кучук Жыбяндзяі. У іх ру-ках — посуд з ежай.

Лысіца

Вяльможны княжа, просім да сняданка...

Кучук

Ага, снедайце... Піце, ешце. У нас будзеце дагледжаны — во як!
(Ставіць на стол гліняную міску.)

Вітаўт
(выбухае ярасцю)

Прэч, падлажэрцы-псы!
Каб тут — ні духу.
Ад ярасці, ад гневу майго — прэч!
Паўзучае, прадажнае выроддзе...
Прэч з лапамі крывавымі адсюль!
З паквапістаю пашчаю — пакуль я
Іржавым гэтым прэнтам не патрушчыў
Хрыбецін вашых са смярдзючым мясам!
Во-о-он!!!

Убягае задыханы, з вокрыкам каштaлян Прокша.

Каштaлян

Гэта што за мужабойства хочаце ўчыніць тут, княжа?.. Ай-ай! Дзякуйце, што я, пачуўшы, не выклікаў сваіх малайцоў з замкавай варты. Яны вас хутка супакояць...

Вітаўт

Я перш расквашу ім паршывыя пустыя чарапы — няхай сюды толькі яшчэ паткнуцца! Жываціны брудныя... Забойцы!

Каштaлян

Прашу вас, княжа, паводзіць сябе прыстойна... Чаго вы хочаце?

Вітаўт

Чаго хачу?! Ха-ха!.. Зусім нямнога.
Я патрабую імем свайго бацькі...
Так... Імем Кейстута вялікага,
Якога задушылі вы з Ягайлам
На гэтым чорным ложы...
Патрабую —
Не волі для сябе, не выбаўлення
З мяшка каменнага... І не суда
Над вамі, над гадзючнікам падмурным
(Свая ўсяму пара!)...
Я патрабую —
Змяніць прыслугу, гэта гадаўё —
Пасцельнічных з крывавымі рукамі...
Я не магу...
Не веру ім! Інакчай —
Усіх вас тут затопіць гноішча...

Каштaлян

Князь, вы яшчэ пагражаеце? Але цяпер вы — у маіх руках!.. Вы хочаце хутчэй туды, на неба, услед за бацькам?

Вітаўт

Святое імя Кейстута не вам
Паганіць вуснамі...
Я патрабую!

Кашталян

Для мяне закон — патрабаванне гаспадара гэтага замка вялікага князя Ягайлы... Але я задаволю вашу просьбу — і зараз жа прышлю новых служак.

Вітаўт

Слугаваць пры мне будуць людзі толькі з майго двара... Чуеце?

Кашталян

Так... Але з дазволу Ягайлы. Я перадам вашу просьбу. Каго вы хочаце паклікаць сюды?

Вітаўт

Спраўляе Крэва свята Грамабою.
Я бачыў там, ля гурту дудароў,
Дзвюх родзічак сваіх...
Яны, напэўна,
Прыйшлі сюды з Гародні з падаянкай.
Я толькі з іхніх рук прыму сняданак,
І чулую спагаду, і пасцель...
Іх затрымала варта каля брамы.
Але ж у крэўных ёсць святое права...

Стражнік
(з'яўляецца ў дзвярах, кажа кашталяну)

Там... на замкавай наспе стража пераняла нейкіх дзвюх дзяўчат. Кажуць, яны крэўныя князя Вітаўта.

Каштал ян

Няхай наведаюць свайго князя... Бачыце, я дазваляю. На сваю рызыку!

Кашталян, Жыбяндзяі і стражнік выходзяць.

У дзвярах з'яўляюцца дзве дзяўчыны: адна з кошыкам у руцэ, другая — у вялікай, насунутай да вачэй хусціне.

ГАРОДЗЕНСКАЯ ПЯВУННЯ

Вітаўт

(ідзе насустрач, распазнае)

Хто завітаў?.. Марыля!
Як прабіўся
Свавольны гэты промень у цямніцу?
І як я не пазнаў між дудароў
Гародзенскай пявунні?..
Хто ж з табою?

Марыля

З наднёманскага замка... Ды вы, княжа,
Як госцяў, не прымайце нас... Прыйшлі
Мы слугаваць...

Вітаўт

Ёсць, пэўна ж, і навіны!
Ну, як над Нёманам стары наш замак?

Марыля

Ах, княжа,
Вы, пэўна, без сняданку?
Як твар зблажэў і выпетраў без сонца!
Парос, нібыта мохам, у цямніцы...
(развязвае кош)
Тут вам лясы гародзенскія шлюць
Гасцінец — падмацунак у мурах.

Крыху дзічынай шынкі і вяндлінкі...
Любівай палядвічкі...

Вітаўт

Дзякуй, пушча,
За клопат незабыўны твой!
Ды бачу,
Марыля, выкладаеш ты не ўсё!
Дрыготкі голас твой нібы адводзіць
Мяне, як птах, ад чорнай той бяды...
Пра Кейстута я зведаў яшчэ ў Вільні...
Была на жэглішчы?.. Расказвай!

Марыля

Княжа...
Што гэта на руцэ у вас — крывавым
Агнём палае?

Вітаўт

Пройдзе... Цвіль муроў
Адкрыла леташнюю рану...

Марыля

Што вы!
Не запускайце.
Вось мядзведжы шмалец.
Я прыхапіла трохі ў гладышку...
Памажце рану. Ды паешце самі!
Давайце тлушчам я намажу лусту,
Каб тая цвіль не ўелася у грудзі...

Вітаўт

Плячо загоіць воля. Ці зямля.
Ды во — смыліць!.. Нібыта пакусалі
Усё нутро заюшаныя псы.
І тут ніякі шмалец не паможа...
Душа — у ранах...
Можа, ты што чула —

Пра маці?.. Падкасіла, мусіць, гора...
Што з дзядзькам Відымонтам?
Што з Бутрымам?

Марыля
(засланяючы рукамі твар)

Ох, не пытайце, княжа... Пасціналі!
На кола іх... Разбілі —
І сабакам!..

Вітаўт

На кола — і Біруту?! Маю маці?

Марыля

Не... Кажуць, вашу маці...
Тое гора
Разбіла злым паралюшам...

Вітаўт

Пяруне!
Чаму я не разгледзеў праз давер
Клыкастую гайню?
О, святакрадцы!
Вы задушылі тут, на гэтым ложы,
Не толькі майго бацьку...
Вы разбілі
Злой немаччу не толькі маю маці...
Ва мне вы задушылі — і мяне!
Пяруне, чуеш?
Мае надзеі рухнулі... Шаленцы
Драпежна пакусалі маю веру!
На еднасць спадзяванне... І на крэўнасць!

Марыля

Не трэба так вам...
Помніце — мяне
Вы мужнасці вучылі, калі ў вёсцы
Маіх бацькоў пабілі крыжакі?

Вы ў замак свой над Нёманам прывезлі
Мяне, як Кейстут некалі Біруту...
Тады я змацавалася ў Гародні
Адвагай вашай, воляю...
І верай!

Вітаўт

Яе загрызлі, веру нашу... Як аленя
Харты галодныя!
Яе свяжуюць!
Шпурляюць мяса дымна на вуголле,
На жэглішча пякельнае...

Марыля

Ах, княжа...
Вам так цяпер балюча!

На плячо Вітаўта кладзецца моцная рука — таго, хто стаяў збоку, прыкрываючы твар хусткай. Цяпер хустка адхілена з галавы. Вітаўт утаропленымі вачыма глядзіць на госця — не дае веры.

КНЯЗЬ ГАЛЬШАНСКІ

Вітаўт
(абдымаецца з Гальшанскім)

Такое можаш толькі ты, Гальшанскі!

Князь Гальшанскі

Цс-ы... Дзівішся, што княжацкія шаты
Я на апратку бабскую змяняў?
Што ж, трохі не па-рыцарску...
Але ж
Я да абраду пераапранання
Даўно прывык!

Вітаўт

Тут не гульня з мядзведзем...
У Крэве цябе ведаюць!

Тут можна —
Як курапатка ў кіпці... Ведаеш,
Чым рызыкуеш ты?

Князь Гальшанскі

Тваім жыццём!

Вітаўт

Сваёю галавой ты рызыкуеш!

Князь Гальшанскі

Што я!
Гульню з раз'ятраным драпежцам
З-за галавы тваёй мы пачалі...
Ці чуў, хто гэтай ноччу прыскакаў
У Крэўскі замак?..
Удава Вайдылы!
Злабівая рука Ульяны!.. Так!
Вось і тады,
Апошняй ноччу Кейстута,
Ліхім ганцом прымчалася яна...
Я ўсё узважыў: сёння ты ў загоне!
Ты — зубр,
Падбіты, ўз'яраны, якога
Патрэбна чым хутчэй ім свежаваць...
Хто першы перайме?
Хто апярэдзіць?
Шлюць крыжакі хітрушча свае рады —
З загону выпусціць!
Ды рады іх —
Нібы бізун,
Сцябаюць па Ягайлу!
Ты косткай перасеў яму у горле...

Вітаўт

А што прыдумаць нам?
Ну — выйсце?.. Выйсце!

Князь Гальшанскі

А выйсце ёсць!
Ты бачыш — я прыйшоў.
А выйдзеш — ты!
Цябе мы вырвем з пашчы!
Бяры маю жаноцкую апратку...
А мне — сваю!.. Я застаюся тут.
Я ўсё абдумаў...
Не пярэч, наш княжа!
Сягоння ты патрэбен там, на волі,—
Дзеля зямлі, якой труслівасць хціва
Куе жалезы здраднага рабунку...
Дзеля зямлі, што ў вогнішчы крыжацкім,
У вынішчэнні дзікім стала чорнай!
Хто за яе заступіцца, згуртуе
Літвы Вялікай сілы?.. Што — Ягайла?
На што бяздзейнасць здольная — на змову?
Не хітрыкі, не боязь — меч патрэбен!
Ды хіба сам не ведаеш ты, княжа?
Дык не пярэч!
Цябе ля крэўскіх гумнаў
Чакае конь гарачы мой... Ты чуеш?
Ты знойдзеш сховішча ў маіх Гальшанах!
Чаго глядзіш так?

Вітаўт

Князь Гальшанскі, досыць!
Мы не на сцэне трагікаў Элады.

Князь Гальшанскі

Але на сцэне больш трагічнай
Для нас,
А значыць — для ўсяе Айчыны,
Для Жмудзі, Белай, Чорнай Русі...
Калі жыццё ўжо ставіць нам на карту,
То дзеля іх —
З ахвярнасцю найбольшай!

Яшчэ, магчыма, выбавіць удасца
Іх ад трагічных зломаў
Прышласці...
Настойваю! Прашу... Я патрабую!
Цяпер не час датрымлівацца цнот
Старога рыцарства...
Чаго гадаць?
Ды не саромся ты апраткі бабскай!

Вітаўт

Тут рыцарства старое ні пры чым.
І не ў апратцы ганьба,
А ў намеры
Жыццё маё тут выкупіць ахвярна
Жыццём старога сябра...
Князь Гальшанскі!
Палкам патрэбен добры ваявода.
Нясі сваю вайсковую удатнасць
Вялікай множнасці
Рук збройных... Рог
Зубрыны твой няхай ускалыхне
Зямлю вялікім рушаннем...
Ідзі!
Такі наказ мой... Воля...
Мой загад!

Князь Гальшанскі

Я выканаю, княжа... Ды цябе
Мы тут не можам кінуць на загубу...

Князь Гальшанскі, ахінуўшыся хусткай, выходзіць разам з Марыляй.

Застаўшыся адзін, Вітаўт у цяжкой засяроджанасці ходзіць па лажніцы. Наплывае вечар. Цемра ночы гусцее. На вежы б'юць апоўнач. А бяссонная постаць снуе і снуе...

Начны змрок радзее... У байніцу асцярожна заглядае світанак. З першым промнем чэзнуць прывідныя цені... Вітаўт размаўляе з сабой — ідзе цяжкая ўнутраная спрэчка.

Вітаўт

Падступны голас:

Чаму ты не прыняў таго,
Што прагнеш,
Што да цябе прыходзіла ўжо двойчы —
Збавенне даць?

Няўступны голас:

Збавенне?.. Ад чаго?
Мне тая воля раскавала б рукі,
Ды закавала б больш яшчэ душу.

Падступны голас:

Што мукі аднае душы! Абы —
Спазнала меней мук твая Айчына!
Цяпер твой лёс на шалях гаспадарства
Так многа важыць:
Лёс усёй Літвы!
Хто мог бы так, як ты, ёй слугаваць,
Калі б не ковы на табе былі —
Вянец велікакняскі!
З-за яе
Пайсці на хітрасць можна,
На падступнасць...

Няўступны голас:

Ці доўга натрывае тая моц,
Што ўзыдзе на падступнасці, крыві?!
Калі ж нам сілу узгадуе ў княстве
Не меч крывавы, а...

Падступны голас:

Спачатку меч!
І моц твая — ў магутнасці харугвій.
Паселішчы хай вояў узгадуюць,
Як росцяць хлеб... Ды пакланіцца трэба
Чужацкай зброі...

Няўступны голас:

Так, як радзіў пробашч?
Спачатку землі Чорнай Русі, Жмудзі —
На вынішчэнне?.. Так?

Падступны голас:

Умей аддаць...
Каб сіламі ўзбуяўшы — ўсё вярнуць!

Няўступны голас:

Вяртацца да сваіх зямель —
Праз здраду?!
Цяпер, калі над намі навісае
Крыжацкі захад, іншае апоры —
Няўжо няма?..
Гародня ёсць!.. Бярэсце.
Ёсць Полацкі Андрэй [30] і князь Гальшанскі...

Падступны голас:

Якая здрада?
То ж — манеўр! Не болей...
Каб ратаваць зямлю ўсяе Айчыны!

Стражнік з лязгатам адмыкае дзверы — прапускае замкавую службу, віхляста-прыветную, у фартушку белым, з падносам у руках.

Служка

Добрай раніцы, вялебны князю... Я падмацунку вам прынесла.

Вітаўт

Не трэба... Нясіце ўсё назад.

Служка

Ой, не... А што мне скажа кашталян? Ён загадаў мне самой тут пабыць, пакуль вы паснедаеце. Ешце... Так духмяна пахне дзічынка і крупеня з мёдам! Чуеце?.. То хіба я пакіну вам.

Служка стаўляе сняданак на стол, выслізгвае ў дзверы. Вітаўт бярэ гліняны посуд з ежай — выкідвае праз байніцу.

Вітаўт

Частуйся, Цэрбер!
Я знаю, што цябе не дужа кормяць,
Як псіну кожнага, каб злей брахаў...
З'ядай, выжляціна...
У гэтым замку
Ты не з падлейшых жывацін...
Але
Чаго ты зрання ўядна разбрахаўся?

У дзвярах з'яўляецца кашталян Прокша — прапускае ў лажніцу траіх жанчын.

Кашталян

Да вас, княжа, па высокаму дазволу — мужатая з прыслугай. Ім можна знаходзіцца пры вас. Няхай слугуюць. Ад ранішняга да вячэрняга звону. А на ноч — выходзяць. *(Выходзіць.)*

КНЯГІНЯ ГАННА

Вітаўт

Каго паслала неба мне!
Цяпер
Не пахавае ў лёхах нас і Крэва!
(абдымае Ганну)
А хто з табой яшчэ? Марыля!
Дзякуй,
Ахоўнікі мае ад чорных ценяў.
І чорных дум маіх...

Ганна

Ах, любы Вітаўт!
Я так спяшалася... Усю дарогу

Гнаў дзікі страх:
Абы застаць жывым!

В і т а ў т

Ты — з Вільні?
Ты была на спапяленні?

Г а н н а

Зірні ў мае зраніцы — там шугае
Боль за цябе... І полымя кастра!
Знямелы, з крэменю часаны ідал
Глядзеў на жэглішча:
Ну, хто наступны?
О, як я здрыганулася тады,
Шалёна коней гнала я у Крэва!

В і т а ў т

Ты правяла абрад дзядоў пачэсна...

Г а н н а

А знаеш,
Што сказаў крыжацкі пробашч
На вуха мне пры жэглішчы?
Багі
Мяняюцца на небе гэтаксама,
Як на зямлі...
Слугуй апошнім!

В і т а ў т

Я ведаю: слугуе ён Закону,
Як там, унізе,—
Цэрбер гэтым лёхам...

Г а н н а

Казаў, што ваш Пярун, паганскі ідал,
Які стаіць на мольбішчы пры Знічы,
Цябе ўжо не ўратуе...
Чуеш, Вітаўт?

Узяў мяне ты замуж, у свой лёс,
Чаму ж, скажы, мае не прымеш веры?
Мой бог табе паможа, я ўмалю!
Ты толькі асвяці сябе хрышчэннем!

Вітаўт

Мы болей — у руках багоў зямных.
А ў іх не многа вымаліш...
Чаму
Братам па веры і крыві так цесна
У гэтым свеце?
Ты была ў Ягайлы?

Ганна

Была ў яго я з пробашчам крыжацкім.
Я імем свайго бога у Ягайлы
Ледзь вырвала святое права крэўных —
Быць пры табе!
Але ж чаму, чаму
У брата з рук не здолела я вырваць
Цябе самога?

Вітаўт

Тут мальбой не вырвеш!
Яны адчулі нашу зверхнасць духу,
А ён, наш дух,
Патрэбен землям княства!
Дзяржаўнасці!..
І гору быць вялікаму, калі
Наш дух
Захочуць патаптаць акрутна!
Невынішчальны ён... Надыдзе час —
І дух з астанкаў, з попелу —
Узыдзе!

Ганна

Не трэба попел мне.
Не цешыць дух,

Што прарасце для некага з кургання.
Мне трэба ты — жывы! Увесь!
І я
Цябе ніякім злыдням не аддам,
Ніякім злым багам...
Таму прыйшлі мы...

Вітаўт

О, гэты князь Гальшанскі!
Яго планы...
А можа, лепш — рукой сваёй зацінуць
Мне ўласны гнеў?
Суцішыць рану крыўды?
Лепш прымірыцца з братам па крыві,
Чым потым брата ў ворагу вышукваць!
З маім лістом імчыся да Ягайлы:
Няхай сюды, у замак свой, прыедзе.
Скажы, не я —
А гаспадарства кліча.

Ганна

Яму не мір твой трэба —
Твая страта.
На гэта ёсць — злабівая рука...
Ты чуў, што тут яна — ўдава Вайдылы...

Вітаўт

Я ведаю... Ды мушу крок апошні
Зрабіць насустрач.

Ганна

Вітаўце, на што
Ты спадзяешся — на яго бязволле?

Вітаўт

Бязволле яго хітрае... Тут больш
Гульня ў бязвіннасць,
За якою — хіжасць.
Ды мушу я...

Ганна

Не, любы мой! Сама
Я ў гэтай вось вязніцы застануся.
Я не аддам цябе на чорны глум
Халодным душагубным сценам... Чуеш!

Вітаўт, не зважаючы на ўгаворы княгіні Ганны, ідзе да стала — збіраецца пісаць ліст Ягайлу.
У гэты час за мурам, недзе пад самай вежай, усчынаецца лаянка, крык... Марыля кідаецца да байніцы — слухае.

Вітаўт

Ну што там?

Марыля

Дзіўна... Нехта атруціў
Пад вежай пса старажавога...

Вітаўт

Пса?!

Ганна

Чаго ты ўскочыў — нібы ўкушаны?..

Вітаўт

Я псіну атруціў пад вежай...
Я!

Ганна

Навошта намаўляеш на сябе?

Вітаўт

Праз гэтую байніцу толькі што
Я выкінуў сняданак свой... Прынесла
Яго мне замкавая служка...

Ганна

Не!
Цяпер адсюль не выйду без цябе!

Пакуль за душагубнымі мурамі
Тут будзе паляванне на цябе...
На ўвесь наш род!
Як добра, што паспела!..
Я буду пільнай служкай пры табе.
Сама я стану
Зрокам тваім, слыхам!

Марыля

Ах, княжа, не марудзьце, калі ёсць
Яшчэ ратунак!

Ганна

Тут не да патарчак,
Калі нас кожны міг падсцерагае
Атрута ці вяроўка...

Марыля

О, багі!
У небе, ў хаце, у святых дубровах!
Прыдумайце што-небудзь, выручайце...
Павыганяйце з лёхаў духаў злых,
Што ходы ўсе закрылі... сочаць...
Не!
Сама я стану вартай пры дзвярах!
Княгіня Ганна...
Ой... вы мне даруйце!
Дазвольце мне тут разам з вамі стаць
Пры ложы князя слыхам... зрокам...
Не?
Вам мала гэтага?!
Тады сама
Я вамі стану, Вітаўце, сама!
Аблічам вашым стану —
Вось маё адзенне!

Марыля рашуча зрывае з сябе апратку. Накідвае сабе на плечы каптан Вітаўта.

Вітаўт

Я не магу, Марыля, так...

Ганна

Падзякуй...
Твайму жыццю нясе яна ратунак!
Ці выдарыцца больш удатны момант?

Вітаўт

Я не магу прыняць тваю ахвярнасць,
Марыля...

Марыля

Гэта не ахвярнасць... Не!
Мне шмат даруецца, бо я —
Кабета...
Мне шмат дазволена, бо я —
Кахаю...
Ах, Вітаўце! Ратуйцеся, прашу...
Калісь мяне вы самі ўратавалі,
Няўжо я вас сягоння не ўратую?!

Княгіня Ганна адварочваецца. Вітаўт стаіць хвіліну ў нерашучасці. Змагаецца з сабой. Моцна цалуе Марылю. Накідвае на сябе яе апратку. Узрушана ўздымае рукі ў ковах.

МАЛІТВА ВІТАЎТА

Пяруне мой!
Я здраджваю табе...
Даруй, але я гэтую малітву
Апошні раз табе узношу ў неба!
Мяне заручаць хутка з іншым богам
І зробяць сынам крыжа і касцёла...
Цяпер мяне ты можаш пакараць
Мячамі варты, ікламі сабак...
Ці патапіць параненага ў рове...
Ці затравіць пагоняй, нібы звера!

Ды больш мне будзе кара — там,
Куды ўцяку!
Ці думаў я калі,
Што на паклон пайду да крыжакоў,
Што буду прыязі шукаць, зніжацца,
Прылашчваць буду рыжыя бароды
І з ганьбай клікаць белыя плашчы,
Крыжы чырвоныя —
Пустошыць збройна
Зямлю ўсяе Літвы?
Як потым гляну
Я ў вочы свайму бацьку — ў судны дзень?
Ці раз мы з Кейстутам палкі вадзілі
Да прусаў —
З помстаю за Гедыміна!
Адплату неслі за акрутны гвалт,
За ўсе няцноты, шкоды, што ўчынілі
Грабежцы і насмеўцы нашы...
Колькі
Стачылі бітваў, збурылі муроў,
Што нашы людзі ўзводзілі ў палоне!
Паклалі зацных рыцараў, а з імі
Самога містра Генрыка...
Няўжо
Пра ўсё гэта забылі крыжакі?
Чаму ж яны так дабрадзейна радзяць
На волю выпусціць мяне?
За што?!
Патрэбна ім не моц,
А наша немац!
Дадуць мне добра ўзмоцніцца,
Каб потым
Зноў нашу крэўнасць
Сутыкнуць ілбамі!
Дык што чыніць я змушаны?..
Ну што?
З усіх бакоў абклаў мяне мой брат,
Нібы на паляванні — толькі ход

Адзін пакінуў, шчыліну адну —
Да чужакоў...
Як часта мы ў чужы абоз
Штурхаем крэўных... Абвяшчаем свету
Пра браталюбства, а цішком рыхтуем
Братазабойства...
Як мне сёння быць?
На змову адказаць такой жа змовай?
Агонь тушыць агнём?

Пяруне мой!
Я выбару не маю іншага...
Я здраджваю табе...
Але і там —
Пад знакам бога новага,
Не здраджу
Сваёй зямлі.

Княгіня Ганна са сваёй служкай, а пасярод іх — Вітаўт у жаноцкай апратцы выходзяць.
Застаецца адна Марыля — у вопратцы князя.
У памяшканне, задыханыя, урываюцца кашталян Прокша са стражнікам.

Кашталян

Князь Вітаўт! Го-о!.. Няўжо і праўда — збег?!
Ах, зладзеец акрутны! Што з намі будзе? Што будзе!

Стражнік

Гэй ты, у княскіх шатах... Пачварная кабеціна!
Куды яны збеглі? Дзе Вітаўт?.. Ты хто — яго мужатая?

Кашталян

Якая мужатая! Гэта — зжэніна...[31] каханка!

Стражнік ярасна кідаецца да Марылі з мячом. Марыля са стогнам падае.

Частка трэцяя

ДЗВЕ КАРОНЫ

Крэва, жнівень 1385 г. Гасцінная зала замка. Пад нагамі каберац: луг у квецені, лісце ткана срэбрам, пялёсткі — золатам.

У аксамітным крэсле — Ягайла, каптан з англійскага сукна і атласу, шыты золатам, сандалі ў дарагіх каменнях.

Ягайла

Ну, дзе ж яны, высокія пасланцы
Ад сойму кракаўскага,
Ад Кароны,
Што свеціцца так зманна на чале
Ядвігі?
Коні заблудзілі ў пушчы?
Ці крыжакі над Нёманам паня́лі?
(усхопліваецца, кідае цераз плячо заломаную саломіну)
Цьху... цьху!
Магістар Конрад Цольнер!
Хопіць
Трымаць мяне на вострым джале меча!
Хай мечам маім стане —
Вунія!
Та-так... Я толькі ёй абаранюся
Ад злога лёсу, што крыжацкім мечам
Адсек адну галіну ў нашым родзе —
Плямёны Прусіі...[32]
Не ўдасца болей!
Нашэсці разаб'юцца аб карону!
Я адаб'юся ёй і ад татар,
І ад усходу, што пачаў дужэць...
І ад нязгоды хатняе, што прагне
Кульнуць мой стол велікакняскі...
Хопіць!
Я перадам велікакняскі посах
Братам адзінакроўным —

Свідрыгайлу
Або Скіргайлу... Дрэва Гедыміна
Такога і не сніла уладарства —
Каб кронаю адной яно шумела
На дзве дзяржавы —
На Літву і Польшчу!
Карона ўвекавечыць род Ягайлы!..
Ды дзе яны, сваты,— князі, баяры?
Ці мала вы маіх дароў павезлі
У двор угорскі
Маладой Ядвізе?
У двор магнатаў польскіх і прэлатаў,
Што ахрысціць сабраліся мяне
З усёй Літвой...

Спаважна ўваходзіць Улляна, маці Ягайлы.

Улляна

Дзіцё маё... Ты зноў
Не спіш пасля палудня?

Ягайла

Думкі... Здані
Мільгаюць і ў заплюшчаных зраніцах.

Улляна

Цябе псуе бяссонне...
Збляк, зблажэў.
Як можна ў тваім стане! Адны вушы
Ды шыя... Служка!
Даўно патрэбен князю падмацунак!

З'яўляецца служка з падносам, застаўленым ежай.
Ягайла адсылае яго назад узмахам рукі.

Ягайла

Змучаны чаканнем,
Я парушаюся пры кожным стуку,
Уздрыгваю ад брэху псоў у Крэве.

Мо едуць з Кракава?.. Ну дзе ж яны,
Пасланцы сойму?
Можа, ўзяць каня —
Ды ім насустрач выехаць з дарамі?

Улляна

Дзіця маё...
Не парушайся так!
Твой знак
Шчаслівы ў небе, пад якім
Ты ўзгадаваўся пад крылом матулі.
Абраў цябе сам лёс гасподзен... Так!
Каб ты і ухіляў сваё чало —
Карону на яго ўсё роўна ўздзенуць!
Ды правіць будуць іншыя ўладарцы —
Не ты...
Натура твая мяккая...
У гаспадарстве пад тваёй каронай
Вазьмуцца уладарыць, справаваць
Дужэйшыя, чым ты...

Ягайла

Хто?.. Вітаўт?.. Вітаўт?

Улляна

Яму карона не твая патрэбна —
Свая!
Я гэта згледзела ў вачах
Прытоеных яго...
Халодны бляск успыхнуў у зраніцах,
Нібы ў рысі.
На галаву тваю, мой сын,
І палавіну
Не абвалілася б трывог, калі б
Яго тады не выпусціў ты з Крэва...

Ягайла

Але ж ён — тут!
Зноў у маіх руках!

Мой брат, мой прыяцель...
І мой палонны!
Цяпер нідзе не дзенецца...
Крывёй
Законнікаў крыжацкіх, іх купцоў,
Патопленых у ковенскіх равах,
Мурамі збуранымі —
Ён хацеў
Вярнуць маю спагаду і давер...

Улляна

Ды за галовы,
Збураныя замкі
Ён мерыцца узяць задорага —
Літву Вялікую!..

Ягайла

Няхай пра гэта
Перш запытаецца ў маіх скляпенняў!

Улляна

Цяпер ты не спяшайся... Не той час!
Раней цішком адплату я сама
На іх галовы пасылала...
Сёння ж
Нам трэба асцярожней з ім...
Трымай
Адну руку, як той казаў, на мечы,
Другую — ў ковах мудрасці!
Спачатку —
Табе хай паслугуе...
Твайму шлюбу!

Уваходзіць кашталян замка Прокша.

Кашталян

Велікаможны княжа... У вароты замка стукаецца тутэйшы долнік...[33] Кажа, што з пільнай патрэбай да вас.

Я г а й л а

Хто?! Можа, варажбіт, гадач вандроўны?.. Чараўнік?.. Тады кліч!

К а ш т а л я н

Не, крэўскі долнік... Далакоп Пятруля.

Я г а й л а

Кепскі знак... Ох-ох! Пасланнік злых багоў, па чыю загібель прыйшоў ён?

У л л я н а

Уваж долніка... Дай яму адкупную — хай вясялейшы і яму будзе свет гасподзен.

Я г а й л а

Перадай яму во гэту залатоўку... Ды не пускай і на страленне да замка, калі высокае пасольства будзе ехаць.

К а ш т а л я н

Слухаю, яснейшы... Але ён мае сам перадаць вам нейкую манету...

Я г а й л а

Якую яшчэ там манету?!

К а ш т а л я н

Срэбную... Нязвычную... Ён хоча сам паказаць яе вам.

Я г а й л а

Нязвычную?.. Можа, добры знак!.. Упусці.

Кашталян упускае д о л н і к а. Ягайла ўстае з крэсла — з цікаўнасцю ідзе насустрач.

Пятруля

Гэта во капаў я ўчора пасля палудня... Каля самага кургана. Для сіроткі.

Ягайла

Якой там сіроткі?!

Пятруля

Сымонкавай... Хіба не ведалі лоўчага Сымонку? Вунь хата на ўзлеску. Яго самога вясной мядзведзь задзёр, калі на паляванне ў пушчу хадзілі... Памятаеце? То яго Галенка заўчора ад мору змерла. Мне казалі — далей капаць, каля бяроз... пры старым кургане. На чарапы наткнуўся... А там, сярод сякер і дзідаў,— во што!

Пятруля спаважна дастае манету, закручаную ў анучку. Падае вялікаму князю. Ягайла адмахваецца, у рукі не бярэ — разглядае зводдаль.

Ягайла

Спачатку вымый у гэтай зёлкавай вадзе... Во, там — дзе расце афёглас... Каб — цьху-цьху! — ніякай атруты не занёс... Ці мору.

Улляна

І рукі добра вымый, рукі! Ды на — ручніком пратры. А цяпер можна і ў міласцівыя рукі вялікага князя... Караля нашага!

Ягайла бярэ вялікую срэбную манету тонкімі пальцамі, падносіць да акна, здзіўлена разглядвае.

Ягайла

Што бачу я тут — на манеце срэбнай!
Вяшчунны знак!..
Нявеста у кароне!
Высокі лоб...

А ў зрэнках — нібы іскра
Ад Знічу вечнага ля Святарогу.
Якая пекнасць і высакароднасць!
Цнатлівасць і набожнасць твару!
Прыцьмелы срэбранік...
А мне здаецца —
У замак наш з'явілася Ядвіга!
Такой яна жыве ў маёй уяве...
Нібы з яе адліты гэты воблік...
Як звабна свецяцца зубцы кароны!

(пяшчотна прытуляе старую манету да скроні)

Улляна

Гасподзен вешчы знак...
Цяпер ты можаш
Ад дум ліхіх спакойна адкаснуцца.
Пасольства едзе!

Ягайла

Дзе ж яно?.. Ну, дзе?
Я трэці дзень... Паўгода ўжо чакаю!
Ты, стары овен,[34] анічога ў гэтым
Не цяміш... Прэч!

Улляна

Ты долніка уваж...

Ягайла

Цьху-цьху... Чакай!
Вазьмі сабе ўзамен
Во — залаты фларын...

Долнік кланяецца, выходзіць.

Улляна

Дзіця маё...
Цяпер спачні... Нябёсам памаліся
За вешчы знак...

Ідзі ў сваю лажніцу.
Не-не... Спачатку падмацуйся!
Служка!

З'яўляецца служка з падносам, але Ягайла зноў адмахваецца ад ежы.

Ягайла

Ідзіце ўсе!
Я тут вось, у чаканні,
Сніць буду сон на залатым каберцы...

Мосціцца лацвей у шырокім крэсле, засланым аксамітна-залацістым каберцам. Кладзе пад галаву далонь са старой вяшчуннай манетай.

СОН ЯГАЙЛЫ

Святло прыцьмявае. Каля галавы Ягайлы, як прывід, з'яўляецца Ядвіга. На дыбачках адыходзіць ад яго. Кідаецца наўцёкі. Бяжыць да дзвярэй, стукае кулакамі.

Ядвіга

Пусціце мяне!
Стражнікі, зласэрдцы,
Цяжкую браму акаваную
Мне расчыніце!..
Біскупы, магнаты,
Маю душу вы атачылі глуха
Наводамі, заваламі, мурамі
У Кракаве —
З маёй каронай разам!
А самі, не спытаўшыся ў мяне,
Засваталі ўсім соймам
Мяне — з пеклам,
З гвалтоўніцтвам паганіна
І вечнай
Бязмоўнай маёй скрухай...
Самі ж вы,
Пад мантыі і рызы прыхаваўшы

Насільства сваё, змову, беззаконне,—
Панеслі ўсё гэта ў руках пасольства
Вясельнага... Як дар!
Кудысьці ў Крэва!

Голас з вежы

Ave, regina felix! [35]
Шчаслівая, узрадуйся,
Ты творыш
Сваёю згодай дабрадзейства!

Ядвіга

Не!
Пусціце з камяніц!..
Каханы мой,
З дзяцінства нарачоны мой,
Чакай!
Не пакідай мяне ў задусе замка
Чужога...
Чую за мурамі крокі,
Тваё дыханне стоенае, любы!
Мой муж, мой пан...
Абраннік мой, кароль,
У вопратцы купца угорскага...
Зламі запоры, выкрадзі мяне!..
Ты чуеш, выкрадзі!
Пусціце!..

Голас з вежы

Ave, regina beata! [36]
Яснейшая, уцешся:
Твой абраннік —
Не герцаг Аўстрыі... Сталейшы ёсць!
І сэрцам дабрачынны больш...
Ягелла!
Не мы цябе з Ягеллам заручылі,
А самі інтарэсы, лёс дзяржаўны

Кароны Польскай і Літвы!
Pare marito!.. Pare...[37]

Ядвіга

О, магнаты!
Якія ў вас грахі бязмерныя,
Калі вы нават чыніце гвалтоўства
Над каралеваю самой...
Пусціце!
Пад ценем манастырскім францысканаў,
Дзе са сваім каханым яшчэ ўчора
Таемна я спазнала грэх і слодыч,
У келлі той
Я лепш сама зачахну,
Чым задыхацца век пагвалчанай,
Нямой ахвярай...

Голас з вежы

Ave, regina pia![38]
Уцешся, багачэсная... Сябе
Ахвярна ты ўскладаеш на алтар
Для пана Езуса...
З Ягеллам разам
Пан Езус пойдзе па зямлі паганаў
З крапідлам у руцэ!..
І не завяне
Ніколі твая слава!
Слава Польшчы!

Ядвіга

Лацінскай веры хрэст... Мой крыж...
Ды толькі
Хто гвалтам не хапаецца рукамі
Тут сёння за святыню гэтую...
А несці...
Несці яго зможа той,
Хто ў Крэве крэўнага замардаваў?!

Голас з вежы

Regina, superbiam submitte![39]
Твой сасуд
Яшчэ не поўны вераю, скудзельны.
Альжбэта, твая маці, каралева
Хіба магла аддаць цябе у рукі
Забойцы?!

Ядвіга

Вітаўт!.. Адгукніся, Вітаўт!
Хачу цябе спытаць...
Кажы мне праўду!

З'яўляецца пахмурна-маўклівая здань Вітаўта.

Не, ты не ўтоіш ад маіх вачэй
Таго злачынства...
То чаго маўчыш?
Скажы адно хоць слова...
Так ці не?
Хоць галавой кіўні — і ліха змовы,
Заручын гэтых, шлюбу —
Адпадзе!
Ты бачыш, як гвалтоўна і зласэрдна
Тут атачылі ўсе мяне... Усе!
Я задыхаюся...

Здань Вітаўта ў стоенай маўклівасці знікае.

О, матка боска!
На волю мяне выбаў з гэтых сцен,
З рук стражнікаў,
Магнатаў і прэлатаў...
Адчыніце!

Ядвіга выхоплівае ў стражніка сякеру. Адчайна сячэ дубовую браму. Але кволыя рукі слабеюць, слабеюць...
Сякера са звонам падае на камяністы дол...
Ядвіга непрытомна апускаецца каля брамы.

Ягайла
(прахопліваецца, неўразумела праціраė вочы)

Ядвіга... Вітаўт... Дзе я?!
Што за сон
Сышоў пачварна з гэтае манеты?
Нідзе — нікога...
Слугі, гэй, паклічце
Мне князя Вітаўта!

Уваходзіць Вітаўт. Ягайла дастае з-пад падушкі старую манету і прымхліва перакручваецца на левай назе.

Ты бачыш гэту срэбную манету?

Вітаўт

Манета даўняя... Ці не з часоў
Удзельных...
О, ды бачу тут — знаменне!
Якому ж дзіваку прыспела вельмі —
Каронай увянчаць чало дзяўчыны!
І дзе ты расшукаў яе?

Ягайла

То — знак
Вяшчунны мой...
Скажы, ці на дабро
Прыйшоў ён з крэўскага кургання?
Сон...
Пачварны нейкі сон ускалаціў
Мяне, сышоўшы з гэтае кароны...

Вітаўт
(пакручвае манету — здагадліва, з усмехам)

Ці не прыходзіла ў твой сон
Ядвіга?
Лямантавала?.. Білася аб прэнты
Святліцы кракаўскай,
Як птах у клетцы?
Ты не пужайся...

Гэтая манета
Паказвае на іншае знаменне!
Яна — высокі знак
Зямлі вось гэтай,
Надзеі даўняй,
Мар на непадлегласць!
Увасабленне гэта на грудзях
Насілі воі, быццам запавет,
Які даваў патужнасць іх сякерам,
Даваў ім веру, моцы —
Бараніцца
Ад стрэл татарскіх,
Ад мячоў крыжацкіх...
Усход дзікунскі
І крыжацкі захад —
Як два агні з бакоў смалістай пушчы!
Не паспяваем збіць пажар,
Як зноў
Страха і кроў
Агнём адным курацца...

Я г а й л а

Мяне... не думай...
Не карона толькі
На галаве Ядвігі спакушае!
Цяпер яна — ратунак наш,
Каб войны
І звонку і знутры не ўрасталі!
У дзверы нашы вунія даўно
Каронай стукае!..

В і т а ў т

Але ж чаму
Не ўсе пажадна цягнуцца да той
Чужой кароны?
Як не намаўляў
Кароль вялікі польскі Казімір
З Падолля Канстанціна!

Вальны сойм
Яго прыняў ужо ў сыны касцёла!!
Ды дзіва!
Каралеўствам пагардзеўшы,
Вярнуўся Канстанцін дамоў...
Чаму?

Ягайла ўсхопліваецца,
з нагі спадае сандаль у дарагіх каменнях.

Вялікі княжа, сядзь...
Ты так не зробіш!

Я г а й л а

Не задзірай, мой браце, вуніі...
Хоць ты памысны, дзельны,
Ды не ўсё
Кладзеш на шалі!
Знаеш ты, чаму
Я гавару з табой на мове Белай Русі?
Бо мову Гедыміна забываю...
Хоць я і змалку слаба яе ведаў.
Я ўзгадаваны між беларусінаў,
Лічу сваімі мову іх і хлеб...

В і т а ў т

Вялікі Гедымін не горш, чым мы,
Знаў мову і душу беларусінаў...

Я г а й л а

Ды ведаў мову і жмудзін!..
А я?
Вялікі князь Літвы, але жмудзінаў
Літоўцаў па крыві не разумее...
Як стала так?
Мы ведалі здаўна
Адно — сякеры, дзіды і мачугі,
Набегі і агонь...

На конях жмудскіх
Мы пачыналі і канчалі свой
Жывот... Шугалі з пушчаў хмарамі —
Сцінаці, секлі!
Зноў знікалі ў пушчы...
Літовец нараджаўся рыцарам! —
Казаў наш гонар,
Дбаючы пра голд,[40]
Пра вено, дзякла,[41] падваенне земляў!
Не згледзелі таго небеспячэнства,
Што ў двор вялікакняскі наш цішком
Не з чорнага —
Зайшло яно ў парадны!
З культурай беларусаў, з іхняй верай
І з іхнім справаваннем...
Іхняй мовай,
Што на Літве, як луг вясной, квітнее...
Сваёй мы сталі пагарджаць, ты знаеш...
Мы распыляемся, знікаем, чэзнем,
Нібы плямёны прусаў ці яцьвягаў...

Вітаўт

Ды ты, вялікі княжа,— сын сапраўдны
Сваіх зямель!
Не знаю аднаго:
Чаму ж з Літвы Вялікай хочаш з'ехаць
Ты ў Кракаў?

Ягайла

Унія — не толькі шчыт
Ад крыжакоў...
Я еду, каб адцяць
Уплывы пераможныя Усходу!

Вітаўт

Адцяць руку, якая ускарміла?
Не так штосьці, браце...
Кажаш, ты забыў

Святую мову прадзедаў...
Хто знае:
А княскі корань іх — з якой зямлі
Пайшоў у свет — літоўскай ці русінскай?
Літва!.. Літва!
Дзе быў яе пачатак?
Чаму для места стольнага Міндоўг
Абраў Наваградак?..
Над Нёманам
Там колькі дрэмле нашых курганоў!
Там моцна завязалася, трывала
Дзяржаўнасць нашая...
І крэўнасць тая
Не парасце быллём...
Цяпер так проста
Шукаць ва ўсіх віноўцу —
Не ў сабе!
За немату — кагосьці вінаваціць!
Хто ж вінаваты,
Што вялікі княжа
Не ўмее ні чытаць і ні пісаць?
Ў цябе не толькі мову Гедыміна
Улляна адабрала,
А пісьменнасць!..
І нават больш... У гэтым занядбанні
Пачаў губіць святое ты —
Айчыну!
Таму табе і лёгка так, як плюнуць,
Змяніць цяпер і веру і багоў!
І мову!
Бо свайго так мала ты
З карэння паспытаў!
Таму так лёгка
Ты можаш перакінуцца, як вецер,
Сягоння —
З меж усходніх да заходніх...

З рук Ягайлы падае на падлогу старая манета. Вітаўт падымае яе — працягвае брату.

Я г а й л а

Вазьмі сабе...

В і т а ў т

О, дзякую, яснейшы!
Дар сымбалічны...
Толькі для пачатку
Было б зусім не лішне мне вярнуць
Табой панятыя ўладанні нашы —
І Трокі, і Гародню, і Бярэсце...

Я г а й л а

Не княскі посах мой —
Табе іх верне
Карона каралеўская!
Калі
Ты будзеш ёй спрыяць ва ўсім памысна —
Узвысіць і цябе яна!
Карона
Вялікакняскі вызваляе стол...

В і т а ў т

За абяцанку дзякую... Але
За тым сталом мне ўжо відно пахмелле
Крывавае...
За ім твой брат Скіргайла
Не першы дзень спраўляе гульбішча,
Бушуе, ў хмельным тлуме мечам
Сяброў калечыць... Потым зёлкамі
Іх раны лечыць...
Толькі ці угоіш
На целе княства раны?

Я г а й л а

Слухай, браце:
Кароне трэба будзе на Літве
Намеснік свой... памысны, дзельны!

Я —
На тым і слюб даю!

За мурамі замка — стук капытоў, грукат колаў, гукі лютні, вясёлыя воклічы. Ягайла радасна кідаецца да акна.

Ну, дзякуй богу, едуць!

APPLICARE [42]

У той жа зале Крэўскага замка — цырымонія замацавання высокага акта уніі [43]. У крэсле — Ягайла з посахам. Па адзін бок — літоўска-беларускае пасольства, родзічы вялікага князя — Ульяна, Скіргайла, Свідрыгайла, Карыбут, Барыс Суздальскі, Вітаўт, Гальшанскі і інш. Па другі — пасольства, польска-венгерскае, магнат Спытка-Грабскі, біскуп Крапідла, пасланцы, паны, шляхта, сваты...

Спытка-Грабскі

Яснавяльможны княжа!
Мы сюды
Прыехалі з вялікай воляй сойма.
Калі свае прысягі, абяцанні
Нязменна спраўдзіць князь,
То мы
Гатовы перадаць у вашы рукі
Тры слынныя дары:
Хрэст рымскай веры,
Высакародную карону
І —
Цуд свету, яснагожую Ядвісю!

Ягайла
(схіляецца ў нізкім паклоне)

Ці можа посах мой пераступіць
Прысягі, слюбы?.. Не!
Замацаваны
Яны навечна ў пісьмёнах гэтых...
Тут — дар за дар...
Чытай, мой высшы спраўца!

Наблізіўшыся да Ягайлы,
канцлер раскручвае скрутак пергаміну.

Канцлер

У імя бога, амэн! На вечную памяць аб справе...
...Прыняць з цэлым народам Літвы хрэст латынскай веры і стаць сынам касцёла — разам з братамі, крэўнымі, з усім дваром сваім, з князямі, баярамі, рыцарамі, з усім простым людам ад вялікага да малога...

Біскуп Крапідла

Asperge, veni aspergas! [44]
І ўвянчаюць
Вас дзве кароны высшыя:
Мацарства —
Зямнога і нябеснага!

Узбуджаны шэпт сярод польска-венгерскага пасольства: Laus tibi, Domine! Deo gratias! [45]

Вітаўт

Даруйце, ваша светласць...
Дзве кароны
Вы дорыце усёй Літве Вялікай,
Не толькі Жмудзі —
Белай, Чорнай Русі?

Біскуп Крапідла

Так-так... Мацарству цэламу!

Вітаўт

Чакайце.
Але здаўна ў беларусінаў ёсць
Карона веры — той жа, хрысціянскай!

Біскуп Крапідла

То — схізма!.. Сарацыны!

А мацарства
На небе толькі для сыноў касцёла!

Вітаўт

Беларусіны — сарацыны?!
Гэта ж —
Хлуслівыя, аблудныя намовы!

Ягайла
(нервова стукае посахам)

Не месца для патарчак!
Вітаўт... Вітаўт!
Чытай далей, мой спраўца!

Канцлер

...Вярнуць Кароне Польскай панятыя ўсе землі... Выпусціць на волю ўсіх еньцаў і браньцаў...

Шэпт услед за біскупам: Gloria tibi, Domine! [46]

Канцлер

...Усе скарбы вялікага князя Ягеллы перадаюцца ў агульную скарбніцу Кароны...

Зноў шэпт: Deo gratias! Deo gratias!

...Выплаціць былому нарачонаму Ядвігі герцагу аўстрыйскаму Вільгельму за тое, што ён уступае сваю нявесту,— 200 тысяч залатых фларынаў... Перадаць...

Спытка-Грабскі

Так-то так... Але калі мы пачуем слыннае applicare?

Канцлер

Applicare... Злучаем, далучаем, уз'ядноўваем, інкарпаруем...* Укараняем, саюзам звязваем,

змацоўваем, замацоўваем, яднаем на векі вечныя, на ўсе часы...

Узбуджаны шэпт услед за біскупам: Gloria tibi, Domine! Вітаўт, прыкрыўшы далонню вочы, адступаецца ўбок. Князь Гальшанскі падтрымлівае яго.

Князь Гальшанскі

Ты чуеш, Вітаўт,—
Нейкая камедыя!
Яны і сапраўды ўсе думаюць:
Такія applicare чыняцца —
Навечна... Ха!

Вітаўт

Хто ведае?.. Не смейся!
Усё, усё, што мы змацуем тут,
На гэтым пергаміне,
Ападзе —
На нашыя галовы, на наш лёс!
На доўгія вякі накінецца,
Лавецкай сеткаю
На нашы землі...

Ягайла
(зноў раздражнёна стукае посахам)

Князь Вітаўт!.. Вітаўт!
Бачу, сапсуе
Ён сёння наша applicare...
Спраўца!

Канцлер

...Разам з усімі ўладаннямі, землямі, панствамі, княствамі, паветамі, удзеламі, памесцямі, надзеламі, маёнткамі, замкамі... На ўсякім праве, чыстым і змешаным, адзінымі быць — безаглядна, незваротна, нязрушна, няўступна... На векі вякоў. Амэн!

Біскуп Крапідла

Pez omnia saecula saeculorum! [48]

Услед за біскупам — воклічы, узбуджаны шэпт: ...saecula saeculorum!
Дакумент уніі замацоўваюць віслымі пячаткамі Ягайла, Скіргайла, Карыбут, Барыс Суздальскі і інш.
Вітаўт хістка падаецца ў бок дзвярэй... Спыняецца.
Князь Гальшанскі спрабуе вярнуць яго назад — туды, дзе ідзе працэсія высокага замацавання акта уніі.

Вітаўт

Не... Не магу!
Лягчэй было ў лёхах
Мне дыхаць цвіллю той, зняменнем,
Чым быць удзельнікам і памагатым,
Быць сватам гэтай уніі...
Чаго ж
Тады ў ваганні я стаю?..
Раздумваю?
На што я спадзяюся?
На той слюб —
На стол вялікакняскі, што Ягайла
Дакляраваў цішком?
Чаго ж іду,
Калі не веру, на яго ляйчыне?
Іду, як з пушчы зубр стрыножаны...
У храпе з кольцам...
Знаю, дзікі рой
Калёных дзідаў, стрэлаў увап'ецца
У цела маё...
Як жа задушыць
Мне у нутры сваім пякельны лямант?
Чаго стаіш?..
Ідзі: пад актам уніі
Падвесь і ты пячатку згоды, змовы!
Пячатку?.. Ха-а!
Падвесіш грузны гамень
Да ног дзяржаўнасці, нібы тапельцу!

Ягайла

Дзе Вітаўт?..
Браце, хіба ты забыў —
Мой слюб?

Вітаўт

Іду...

Вітаўт апошні падвешвае княскую пячатку пад актам уніі.

Ягайла бярэ дакумент і ўрачыста падносіць яго Спытку-Грабскаму. У сваю чаргу магнат цырымонна і шматзначна навешвае на шыю вялікага князя залаты ланцуг.

Спытка-Грабскі

Хачу дадаць, яснейшыя,
Што слюбаў,
Падвешаных пячатак да паперы
І залатога ланцуга майго
Для справы мала... мала...
Нас усіх
Як найхутчэй чакае слынны Кракаў!
А там пасля прыняцця хрэсту Рыма,
Святога сакрамэнту —
Мы папросім
Братоў і крэўных круля новага
Застацца ў замках кракаўскіх...
Пакуль
Ягелла наш не споўніць applicare...

Вітаўт

Вы бераце заложнікамі нас?

Спытка-Грабскі

Не, леннікамі...[49]
Што вас дзівіць, князь?

Вітаўт

Мы ўжо — васалы вашы?
Так, панове?

Во — толькі непадлеглымі былі!
І ўжо — нібы палоннікі...
Пяруне!

Я г а й л а
(нервова перапыняе Вітаўта, стукаючы посахам)

Я усталюю ў гаспадарстве роўнасць
Для ўсіх, хто стане —
Братам уніі!
Я сам
Хрэст Рыма панясу у людзі!

Прабягае ўдзячны шэпт: Deo gratias!

Біскуп Крапідла

Asperge, veni aspergas!
Вы даверце
Місіянерам нашым... А яны
Да уніі упартых прыняволяць!
Ды чым пабольш пашыйце каптаноў
І камізэлек з белай сукні!
О, дзейнічае!
Ды глядзіце ж пільна,
Каб хто таемна ў вас не прыхаваў
Паганых ідалаў,
Свяшчэнных гадаў,
Бажкоў драўляных у святых дубровах...
Усіх да купы зносьце — і спаліце
З Пярунам разам!
А свяшчэнны Зніч —
Ля Святарогу патушыць навечна!..
Per omnia saecula saeculorum!

Апошнія словы падхоплівае шэпт: ...saecula saeculorum!

Я г а й л а

Там, на паганскім жэглішчы,
На скарбы
Мае уласныя — ўзнясецца ў неба

Сабор наш кафедральны!..
Ну, а тут —
У Крэве я ўзвяду святы касцёл —
У гонар нашай уніі...

Воклічы: Deo gratias!, Laus tibi, Domine!
З прыадчыненых дзвярэй нясуцца пералівістыя зыкі аркестра люстністаў і флейцістаў... Уваходзіць кашталян Прокша.

Кашталян

Яснейшыя, запрашаю на баль... Чакае застолле!

Вітаўт астаецца адзін у апусцелай зале. Стаіць моўчкі ў прыцемку. Падыходзіць да акна.

Вітаўт

Куды ты хілішся,
О, княства лёс!
За рысаю якой твая дзяржаўнасць?
І страта твая — веры і ўладарства?
Усё, што здабывалася яднаннем,
І вольна, і нявольна,
Курганамі,
Крывёю ратнай, памнажэннем моцы —
Няўжо ўсё гэта
Дымам, крахам, прахам,
На злом і на распад пайдзе?!
Карона!..
Я сёння ўпершыню так востра сэнсам
Тваім працяты... Холадам бліскучым
Твайго прамення...
Корань Гедыміна!
Як ты зманууся бляскам тым чужым
Сваё чало азмрочыць?..
Пад табой —
Пласты зямель усёй Літвы!..
О, колькі
Плямёнаў Русі [50] — ў бітвах, справаванні

З плямёнамі — аўкштайты, жмудзь, літва —
Крывёй зрадніліся!
Спачатку здолей
З'яднаць, спавіць, пераплясці карэннем
Сваё!.. А на чужым
Каб жа не ўсохнуць!
Быў лёс угатаваны нам адной
Зямлёй, гісторыяй самой!
А сёння
Ты што Айчыне ўгатавала,
Крэва?!
Ды ўсё ж мая рука, душа, мой розум
Ніколі так не праглі справавання,
Кіпучай дзеі — як цяпер!
Я мушу
Усёй сваёй памыснасцю і воляй
Давесці гэтым творцам «applicare»,
Што землі нашы будзе не так проста
Вам праглынуць паквапнай пашчай уній!
Вы будзеце ўчыняць яшчэ не раз
І множыць іх праз доўгія гады
І з веку ў век,
Каб зноў пацвердзіць права
На ўціск і на захоп...
Але ў дзяржаве,
На землях нашых я ўзгадую моц,
Невынішчальны дух супраціўлення,
Каб — на вякі таксама! —
Непадлегла.
Жываначальна.

З двароў Крэва ўсё мацней даносіцца, нарастае выццё сабак... Вітаўт трывожна ўглядаецца ў густы змрок.

Не на дабро ўсчалі выццё вы,
Псы!
Што прадчуваеце?.. Засумавалі
Па чалавечыне на нашых землях?
Дзічэць яшчэ не раз вам на дарогах

І ваўкалакамі ўпівацца ў шыі
Людзей,
Што па радзінным краі будуць
Ісці —
Праз ноч сляпую, праз адчай,
З невынішчальнай вераю
У прышласць.

ПАСЛЯСПЕЎ,
або лямант кароны Вітаўта

Мяне перанялі велькапаляне.
Ніводзін звер не знаў такіх засад!
На кожнай сцежцы —
Біскуп ці магнат.
І меч.
То ж на карону паляванне!

Я не дайшла
Да белага чала...
Ні да яго рукі,
Ні да надзеі...
Замест мяне —
Вянец пакуты ўздзелі
На лоб ягоны саван і імгла.

Ён так чакаў!
Чакалі мёд, дзічына,
З паўсвету госці, прынцы, каралі.
Чакалі ральнікі яго зямлі,
Мысліўцы, бортнікі...
Яго Айчына.

Навошта я яму?
Хіба замала
Прынёс яму славутасці Грунвальд?

Айчына, што адкінула назад
Татарскі гвалт,
Хіба не увянчала?

Плыла бясконца ўлетку і ўзіму
І малаком, і мёдам, і пушнінай,
І чорнаю крывёю чужаніна
Яго зямля...
Навошта я яму?
Як ён стагнаў начамі ў даўкім сне!
Сыночкаў клікаў двух —
З муроў, з чужыны:
Іх крыжакам заложнікамі кінуў
З атрутай кубак выпіць...
З-за мяне?!

Касцёлы, прывілеі...
Выбірай!
Няхай у зман не ўводзіць выгляд брацкі...
Ужо не ўсходам —
Захадам магнацкім
Рабунак запаўзаў глыбока ў край!..

Ён сэрцам зацвярдзеў, нібы мая
У бляску апаяска...
Ды ў беларусінаў —
У радах, думах —
Радцу меў за сына!
Манархам ён не быў!..
Навошта я?

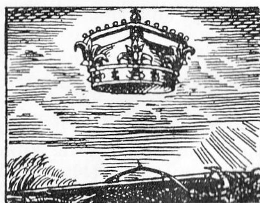
Навошта я?
Застаўся ён бясчадным!
Ні дзедзічам яго і ні яму
Я не сваціла больш...
Але чаму
Ён так глядзеў на шлях —
З мальбой адчайнай?

Чаму ў трызненні
Водбліск мой трывожыў
Яго, вяртаючы і зрок, і слых,
Калі мяне ў апошні нават міг
Прасіў уздзець —
І на смяротным ложы!

Я не магла нічым дапамагчы,
Каліна дол з рукі яго апалай
Ключы зваліліся...
Цішком Ягайла
Падняў...
Ад замкаў... Ад зямлі ключы!

Мяне, рассекшы мечам надвая,
Прыцвікавалі ў Кракаўскім саборы...
Як сімвалічна са сцяны гаворыць
Пра еднасць душ,
Пра лёс наш
Плоць мая!..

1980—1981

КАРОТКІЯ ГІСТАРЫЧНЫЯ ЗВЕСТКІ

(да паэмы «Крэва»)

[1] *Крэва* — былая сталіца ўдзельнага Крэўскага княства (14 ст.), уладанне якім па родава-дзедзічнай лініі пераходзіла ад Гедыміна да Альгерда, потым — да Ягайлы. У 1385 г. у Крэве была заключана Крэўская унія — дзяржаўны саюз паміж Вялікім княствам Літоўскім і Польшчай. Цяпер — мястэчка ў Смаргонскім раёне на Гродзеншчыне.

[2] *Крэўскі замак* — адно з буйных абаронных збудаванняў старажытнай Беларусі, якое ўзнікла на лініі ўмацаванняў — Навагародак, Ліда, Крэва, Трокі. Будаўніцтва распачата на насыпным пагорку ў Крэве Гедымінам, завершана Альгердам. Захаваліся руіны замка.

[3] *Кейстут* — вялікі князь Вялікага княства Літоўскага, сын Гедыміна, бацька Вітаўта, пільны абаронца заходніх межаў княства ад Тэўтонскага ордэна. Падзяляў дзяржаўную ўладу з братам Альгердам. Пасля смерці Альгерда прызнаў вялікім князем яго сына Ягайлу. Задушаны служкамі Ягайлы ў Крэўскім замку (1382).

[4] *Гедымін* — вялікі князь Вялікага княства Літоўскага, упарта бараніў межы княства ад нашэсця крыжакоў, працягваў палітычнае аб'яднанне і згуртаванне земляў старажытнай Беларусі і Літвы ў адну дзяржаву. Заснаваў Вільню і перанёс туды сталіцу княства (1323). Быў забіты з рушніцы пры асадзе нямецкай крэпасці Баербург (1341).

[5] *Альгерд* (1296—1377) — вялікі князь Вялікага княства Літоўскага, сын Гедыміна, паспяхова ваяваў з крыжаносцамі і татарамі. Уключыў у склад дзяржавы большую частку тэрыторыі сучаснай Украіны. Пад час яго гаспадарання беларуская культура стала ў княстве дамінуючай, а беларуская мова — афіцыйнай дзяржаўнай мовай усёй Літвы Вялікай.

[6] *Правіца* — правая рука.

[7] *Ягайла* (1348—1434) — вялікі князь Вялікага княства Літоўскага (1377—1392), сын Алгерда і Уляны, дачкі цверскага князя. Жорстка расправіўся з Кейстутам, рыхтаваў забойства Вітаўта (1382). Заключыў інкарпарацыйную Крэўскую унію (1385), пасля жаніцьбы на польскай каралеве Ядвізе стаў каралём Польшчы (1386—1434). У выніку Восаўскага пагаднення (маёнтак Восава, каля Ліды) вымушаны быў перадаць Вітаўту вялікакняскі стол (1392).

[8] *Літва* — у эпоху сярэднявечча ўжывалася ў двух значэннях — як назва асобнай зямлі (тэрыторыя этнаграфічнай Літвы) і як назва дзяржавы, якая ўзнікла ў 13 ст. і ядром якой першапачаткова былі землі Верхняга Панямоння. Першай яе сталіцай стаў Навагародак, у якім Міндоўг, узыходзячы на вялікае княжанне, прыняў каранацыю (1253). Ён і паклаў пачатак дзяржаўнаму аб'яднанню зямель этнаграфічнай Літвы і Беларусі. Да гэтай маладой дзяржавы спачатку, паводле летапісаў, «прыраслі» землі Чорнай Русі, затым — і Русі Белай, асабліва пасля страты былой сваёй магутнасці Полацкім княствам. Паўстала магутнай заслонай на шляху далейшага руху татара-мангольскіх ордаў і нямецкіх крыжакоў. Паводле славутых Статутаў Вялікага княства Літоўскга (1529, 1566, 1588) Літва ўключала ў сябе наступныя паветы: Гародзенскі, Берасцейскі, Кобрынскі, Пінскі, Ваўкавыскі, Слонімскі, Лідскі, Ашмянскі, Навагародскі, Менскі, Слуцкі, Рэчыцкі, Мсціслаўскі, Браслаўскі, Віленскі, Трокскі, Вількамірскі, Упітскі Да «прыслухаючых» (прымыкаючых) зямель адносіліся Полацкая, Віцебская, Падляшаская землі, а таксама Жмудзь і ўсе ўкраінскія землі. Такім чынам, Літва (Вялікае княства Літоўскае) — як адзначаюць гісторыкі — па сваім этнаграфічным і тэрытарыяльным прынцыпе, а таксама і ў дзяржаўна-прававым змесце была не толькі ўласна літоўскай, але і беларускай дзяржавай (М. Алексютовіч, М. Ермаловіч, І. Юхо). Таму не выпадкова беларускія землі на працягу доўгіх часоў (13—18 ст.) называліся проста Літвой.

[9] *Белая і Чорная Русь* — так, згодна летапісных крыніц, нярэдка называліся землі сучаснай Беларусі, што ўвайшлі ў склад Вялікага княства Літоўскага (Літвы). Чорная Русь уключала паветы — Навагародскі, Лідскі, Слонімскі, Ваўкавыскі, Гародзенскі; Белая Русь — землі Верхняга Прыдняпроўя і Падзвін-

ня (паветы Полацкі, Віцебскі, Аршанскі, Мсціслаўскі, Рэчыцкі і інш.).

[10] *Яўнут* — князь Вялікага княства Літоўскага, малодшы сын Гедыміна, пасля смерці бацькі стаў вялікім князем, аднак быў пазбаўлены дзяржаўнай улады (1345) братамі Кейстутам і Альгердам. Жыў у Заслаўі.

[11] *Вітаўт* (1350—1430) — вялікі князь Вялікага княства Літоўскага, сын Кейстута. Праціўнік інкарпарацыйнай Крэўскай уніі, змагаўся за палітычную незалежнасць сваёй дзяржавы ад Польшчы. Пад час праследаванняў з боку Ягайлы вымушан быў шукаць двойчы прыстанішча і саюзу з Тэўтонскім ордэнам, часова ўступаў яму Жмудзь, але кожны раз вяртаўся на Радзіму, бурачы замкі крыжакоў, топячы іх саміх у ковенскіх равах і г. д. Пры Грунвальдзе ўзначальваў войскі княства (харугвіі Полацка, Віцебска, Смаленска, Навагародка, Ваўкавыска, Ліды, Пінска, Вільні і інш.), якія вырашылі зыход бітвы (1410). Канчаткова завяршыў аб'яднанне беларускіх зямель у адной дзяржаве. Дабіўся найбольшага пашырэння межаў і ўзмацнення Літвы Вялікай. Дамагаўся каралеўскай кароны, аднак яе ў дарозе перахапілі польскія магнаты (1430) — удар аказаўся смяротны для Вітаўта.

[12] *Лысіца і Кучук Жыбяндзяі* — служкі Крэўскага замка, рукамі якіх быў задушаны князь Кейстут (1382). За «верную» службу атрымалі з рук Ягайлы шчодрыя дары, зямельныя надзелы.

[13] *Прокша* — спачатку просты служка, затым кашталян Крэўскага замка, удзельнічаў у расправе над Кейстутам, у замаху над Вітаўтам; быў таксама шчодра аддзячаны Ягайлам.

[14] *Пасцельнічныя* — служкі, якія прыбіралі пакой-лажніцу князя.

[15] *Альф* — скарочанае імя Адольфа, якім крыжакі ахрысцілі хлопчыка, прывезенага ў палон з Літвы. Дапамог Кейстуту ўцячы з крыжацкай вязніцы ў Марыенбургу.

[16] *Мужатая* — жонка.

[17] *Бірута* — жонка князя Кейстута, маці Вітаўта; былая вайдэлотка — святарка аднаго з паселішчаў Жмудзі, незвычайна прыгожая, дала зарок захаваць у чысціні дзявочую красу, але Кейстут, вяртаючыся з паходу на крыжакоў, паняволіў яе, узяў замуж прымусова; трымалася да апошніх дзён, як і Кейстут, паганскай (язычаскай) веры. Згодна некаторых звестак, утоплена пасля смерці мужа.

[18] *Жэглішча* — месца спапялення ахвяр і памерлых па даўняму звычаю паган-язычнікаў.

[19] *Вайдыла* — служка вялікакняскага двара, спачатку пекар, падчашы, потым уплывовы спраўца канцылярыі Альгерда, радца Ягайлы. Дапамог наладзіць змову з крыжакамі, выкрыты Кейстутам і павешаны.

[20] *Навод* — павучанне, парада.

[21] *Спраўца* — служка канцылярыі князя.

[22] *Рушніца* — адна з першых агнястрэльных прылад.

[23] *«Брат» Мосцер* (Мосцеў) — па некаторых звестках, крыжак, знарок засланы Тэўтонскім ордэнам у Крэўскі замак.

[24] *Вечны Зніч* — згодна летапісаў, «агонь вечны перуновы», знаходзіўся пры месцы спапялення (жэглішчы) у Вільні, каля Святарогу (недалёка ад упадзення р. Вільні ў Віллю), поруч з ідалам вярхоўнага бажаства паган — Пярунам, часаным з вялікага крамністага каменю. Жрацы-светары выкрасалі аб крэмень Пяруна агонь, распальвалі вогнішча з дубовых пален (дубіны) — Вечны Зніч, жывілі полымя ўдзень і ўноч. Калі часам агонь патухаў, жраца каралі смерцю. Міфічны Вечны Зніч, што дайшоў з глыбінь старажытнасці язычнікаў (жмудзін, літоўцаў), здзіўляе беларускасцю гучання слова.

[25] *Князь Гальшанскі* — з уплывовага роду князёў Гальшанскіх, якія хоць і не паходзілі ад Гедымінавічаў, але потым парадніліся з дынастыяй Ягелонаў: Соф'я Гальшанская стала апошняй жонкай Ягайлы, маці Казіміра, вялікага князя Літвы, караля Польшчы.

[26] *Кушча* — шацёр.

[27] *Лупы* — ваенная здабыча; часам у значэнні — скальп.

[28] *Закон* — так нярэдка называўся крыжацкі ордэн.

[29] *Слюб* — прысяга.

[30] *Полацкі Андрэй* — сын Альгерда і Марыі, дачкі віцебскага князя, стаў полацкім князем яшчэ пры жыцці бацькі і быў валадаром Полацкай зямлі звыш 30-ці год. Вёў узброеную барацьбу супраць Крэўскай уніі. Загінуў пры р. Ворскле ў бітве з татарамі (1399).

[31] *Зжэніна* — каханка.

[32] *Плямёны Прусіі* — або прусы, старадаўнія плямёны, блізкія да групы плямён жмудзь, літва, аўкштайты, яцвягі і інш., былі захоплены, часткова зні-

шчаны, рэшта асіміляваны Тэўтонскім ордэнам, што пасяліўся на іх землях па запрашэнню польскага князя Конрада Мазавецкага. Частка прусаў, адступіўшы, асела каля Гродна і Слоніма.

33 *Долнік* — далакоп.

34 *Овен* — баран.

35 *Ave, regina felix!* — радуйся, шчаслівая каралева!

36 *Ave, regina beata!* — радуйся, блажэнная каралева!

37 *Pare marito!.. Pare...* — падпарадкуйся мужу!

38 *Ave, regina pia!* — радуйся, багачэсная каралева!

39 *Regina, superbiam submitte!* — каралева, збаў гонар!

40 *Голд* — залежнасць, падпарадкаванне.

41 *Вено* — плата, пасаг; *дзякла* — даніна.

42 *Applicare* — злучаць, аб'ядноўваць.

43 *Крэўская унія* (1385) — палітычны саюз паміж Вялікім княствам Літоўскім і Польшчай, якая дамагалася яго выкарыстаць як інкарпарацыю. Самастойнае, індывідуальнае існаванне Вялікага княства Літоўскага апынулася пад рэальнай пагрозай і, па сутнасці, перапынялася ў менш ці больш аддаленым будучым. На доўгія часы прадвызначыла палітычную, а затым і духоўную драму беларускага народа, многія тагачасныя і будучыя лёсы асоб, плямён, зямель. Паміж дзвюма вяршыннымі вехамі — ад Крэва да Любліна (1385—1569) — было ўчынена нямала аналагічных уній (1401, 1413, 1432, 1501 і інш.), дзе настойліва, з няўмольнай назольнасцю выстаўлялася польскімі феадаламі адно і тое унітарнае пытанне — аб працягу інкарпарацыі Літвы пад выглядам добраахвотнага яе паяднання з Каронай Польскай. І, нарэшце, калі гэта канчаткова здарылася (1569), гісторыя паднесла парадаксальнае выпрабаванне «на трываласць»: замест падваення моцы, падвышэння, хады ўгору, пачалося няўхільнае падзенне, агульнадзяржаўны занядад... Загадкавы працэс. Відавочна, польскае магнацтва было больш за ўсё занята выдаткаваннем дзяржаўных сіл на чым хутчэйшае паглынанне інкарпараваных беларускіх, украінскіх, літоўскіх зямель, паланізацыяй і акаталічваннем насельніцтва, а не іх унутраным з'яднаннем з поўным улікам нацыянальных суверэнных правоў усіх народаўгэтых зямель — дзеля мабілізацыі агульных сіл супроць знешніх ворагаў.

[44] *Asperge, veni aspergas!* — акрапі, прыйдзі акрапіць!

[45] *Laus tibi, Domine! Deo gratias!* — хвала табе, Госпадзі! Дзякуй богу!

[46] *Gloria tibi, Domine!* — слава табе, Госпадзі!

[47] *Інкарпарацыя* — уключэнне.

[48] *Per omnia saecula saeculorum* — на векі вякоў!

[49] *Леннікі* — васалы.

[50] *Русь* — так, паводле летапісных крыніц, называліся ў той час пераважна землі Беларусі, якія складалі асноўныя абшары Вялікага княства Літоўскага, а таксама і землі ўсходніх славян, якія былі ў складзе гэтай дзяржавы. Трэба мець на ўвазе, што руская дзяржава ў той час называлася звычайна Масковіяй, або Вялікім княствам Маскоўскім.

Гістарычныя звесткі ўзяты з розных крыніц, перш за ўсё — з беларуска-літоўскіх летапісаў і хронік у іх шматлікіх спісах (Супральскі, Слуцкі, Акадэмічны, Быхаўца, Віленскі і інш.), хронік польскіх (Стрыйкоўскага), нямецкіх і інш., а таксама — даследаванняў, кніг, распрацовак В. Пічэты, М. Любаўскага, М. Доўнар-Запольскага, М. Смірнова, Г. Пашкевіча, В. Пашуты, М. Алексютовіча, І. Юхо, М. Ермаловіча, В. Чамярыцкага і інш.

ЗМЕСТ

КУРГАННЕ

КРЭВА

Арочка М.

А 79 Курганне. Крэва: Драм. паэмы.— Мн.: Маст. літ., 1982.— 174 с. іл.

У пер.: 95 к.

Паэма «Курганне» — пра вайну, пра вёскі, якіх так многа на Беларусі з трагічным лёсам Хатыні.

Паэма «Крэва» вяртае чытача ў гістарычнае мінулае нашага краю.

Новыя творы паэта вызначаюцца высокім гуманізмам, пафасам, грамадзянскасцю.

$А\frac{4702120200—095}{М 302(05)—82}39—82$ **ББК 84 Бел 7**

Бел 2

Николай Николаевич Арочко

КУРГАНЬЕ

*

КРЕВО

Драматические поэмы

Минск, издательство
«Мастацкая літаратура»

На белорусском языке

Рэдактар
Хв. М. Чэрня

Мастак
М. М. Купава

Мастацкі рэдактар
А. М. Малышава

Тэхнічны рэдактар
Т. М. Сокал

Карэктар
А. Т. Глушчанка

ІБ № 1282

Здадзена ў набор 28.01.82. Падп. да друку 19.05.82.
АТ 05123. Фармат 75×90¹/₃₂.
Папера друк № 1. Гарнітура літаратурная.
Высокі друк. Ум. друк. арк. 6,87.
Ум. фарб.-адб. 7,03. Ул.-выд. арк. 8,06.
Тыраж 8000 экз. Зак. 2348. Цана 95 к.

Выдавецтва
«Мастацкая літаратура» Дзяржаўнага камітэта БССР
па справах выдавецтваў, паліграфіі і кніжнага гандлю.
220600, Мінск, праспект Машэрава, 11.

Мінскае вытворчае паліграфічнае аб'яднанне імя Я. Коласа.
220005, Мінск, Чырвоная, 23.